

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๔ เรื่อง

ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
Toleration: Peace building process of community leaders along the
Thai-Cambodian border

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมภายใต้ความสัมพันธ์ชายแดนไทยกัมพูชา
Socio-Cultural Dynamics under the Thai-Cambodian Border

โดย

พระครูสิริคณาภิรักษ์

นายสรายุฒิ งามหอม

นายชุมพล ศรีราตรี

นายสมปอง ทิพย์สมบัติ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

พ.ศ. ๒๕๖๒

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610762041

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๔ เรื่อง

ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
Toleration: Peace building process of community leaders along the
Thai-Cambodian border

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

พลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมภายใต้ความสัมพันธ์ชายแดนไทยกัมพูชา
Socio-Cultural Dynamics under the Thai-Cambodian Border

โดย

พระครูสิริคณาภิรักษ์

นายสราวุฒิ งามหอม

นายชุมพล ศรีราตรี

นายสมปอง ทิพย์สมบัติ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

พ.ศ. ๒๕๖๒

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610762041

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub - Research Report 4

Toleration: Peace building process of community leaders along the
Thai-Cambodian border

Under Research Program

Socio-Cultural Dynamics under the Thai-Cambodian Border

By

PhrakruSirikanapirak

Mr.Sarawut Ngahom

Mr.Chumpon Sriratee

Mr.Sompong Tipsombut

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Sisaket Buddhist Colleges

B.E. 2562

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya
University

MCU RS 610762041

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
ผู้วิจัย:	พระครูสิริศนาภิรักษ์, นายสราวุธ งามหอม, นายชุมพล ศรีราตรี, นายสมปอง ทิพย์สมบัติ
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๒
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัย ชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักชั้นดีธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ เน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) ซึ่งสามารถสรุปผลของการวิจัยตามข้อค้นพบได้ดังต่อไปนี้

ผลการวิจัยพบว่า

หลักชั้นดีธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีการดำเนินงานทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักชั้นดี ๔ ประการ คือ ๑) ความอดทน อดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำ ๒) อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย ๓) อดกลั้นต่อ ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี และ ๔) อดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลส

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา พบว่า มี ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ประกอบด้วย (๑) กระบวนการทางกฎหมาย (๒) กระบวนการทางหลักธรรม (๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม และ (๔) กระบวนการทางประเพณี ๒) ด้านการเมือง ๓) ด้านเศรษฐกิจ และ ๔) ด้านการศึกษา

วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีกระบวนการสร้างสันติ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ได้แก่ (๑) การใช้กฎหมายปกครองเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย (๒) การใช้หลักธรรม เช่น หลักสาราณียธรรม และหลักชั้นดีธรรม เพื่อให้เกิดความรักสามัคคี ความเข้มแข็ง ๓) วัฒนธรรม ส่งเสริมให้มีการแต่งกาย การเคารพผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดความงดงาม และความรักเมตตา และ ๔) ประเพณี เช่น ประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่ เพื่อให้เกิดความผูกพัน ความสุขสงบ ๒) ด้านการเมือง ส่งเสริมหลักประชาธิปไตย มีการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ๓) ด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมการค้าขาย และการสร้างอาชีพ และ ๔) ด้านการศึกษา ผู้นำมีความรู้ ความเข้าใจสามารถให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในชุมชน และให้การพัฒนาชุมชนอยู่เสมอ

Research Title: Toleration: Peace building process of community leaders along the Thai-Cambodian border

Researchers: Phrakrusirikanapirak, Mr.Sarawut Ngahom, Mr.Chumpon Sriratee, Mr.Sompong Tipsombut

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Si Sa Ket Buddhist College

Fiscal year: 2562/2019

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACTS

Research: Toleration: Peace building process of leaders along the Thai-Cambodian border. is Qualitative Research an in-depth interview with objectives which are 1) to study Toleration with the operations of community leaders along the Thai -Cambodian border. 2) to study the Process of Creating Peace of community leaders along the Thai-Cambodian border, and 3) to Analyze the peace-building process of community leaders along the Thai-Cambodian border. The researcher chose to use the qualitative method. Is focusing on documentary research and field research which Summarize the Research results according to the following findings

The research found that:

Toleration and the actions of community leaders along the Thai-Cambodian border found that leaders have social political economic and educational activities based on four principles: 1) to lérance 2) endure the suffering that arises physically 3) tolerate the abusive words, sarcasm, and 4) the suppressing power of desire.

The peace-building process of community leaders along the Thai-Cambodian border four aspects: 1) social, consisting of (1) legal process (2) ethical process (3) cultural process and (4) traditional process 2) Politics 3) economic and 4) education

Analyzing the peace building process of community leaders along the Thai-Cambodian border, found that the leaders 4 aspects of the peace-building process: 1) the social aspects which were (1) the use of administrative law to achieve peace (2) the use of principles such as principles Substance And tolerance principles To achieve love, unity and strength. 3) Culture promotes the dress Respect for the elderly To achieve beauty And love and mercy; and 4) traditions such as the heat of the twelfth To create ties and peace. 2) Politics to promote democracy. Electoral rights were used. 3) Economic aspects to promote trade And 4) education. Leaders have knowledge and understanding and can provide useful advice in the community. And keep developing the community regularly

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะความอนุเคราะห์จากสถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และคณาจารย์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ปรึกษา ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำ

ขออนุโมทนา ขอบคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้ความรู้ คำแนะนำ คำปรึกษา และตรวจแก้ไขข้อเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขออนุโมทนา ขอบคุณ ผู้เชี่ยวชาญที่ให้ความอนุเคราะห์ตรวจสอบเครื่องมือเพื่อการวิจัย ทำให้งานวิจัยเล่มนี้สำเร็จสมบูรณ์

ขออนุโมทนา ขอบคุณ ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประชากร และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน ๓๔ รูป/คน ทุกท่านที่กรุณาให้ความช่วยเหลือในด้านการให้ข้อมูลและการเก็บข้อมูลในการวิจัย ทำให้งานการวิจัยเล่มนี้สำเร็จได้อย่างสมบูรณ์

ขออนุโมทนา ขอบคุณ คณาจารย์ทุกท่าน ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ ที่ได้ให้ความร่วมมืออำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องที่ไม่ได้กล่าวนามมา ณ โอกาสนี้ ได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ให้กำลังใจและคอยช่วยเหลือสนับสนุน

คุณค่า และประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศเพื่อบูชาพระคุณแต่บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ที่ให้การอบรมสั่งสอนให้มีสติปัญญา และคุณธรรมเครื่องชี้นำความสำเร็จในชีวิต

พระครูสิริคณาภิรักษ์ และคณะ

๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒

สารบัญคำย่อ

รายงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พุทธศักราช ๒๕๓๙ อันเป็นคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในการค้นคว้า ซึ่งในการอ้างอิงได้ใส่ชื่อย่อของคัมภีร์ตามที่กล่าวมา ดังจะมีคำย่อและคำเต็ม ดังนี้

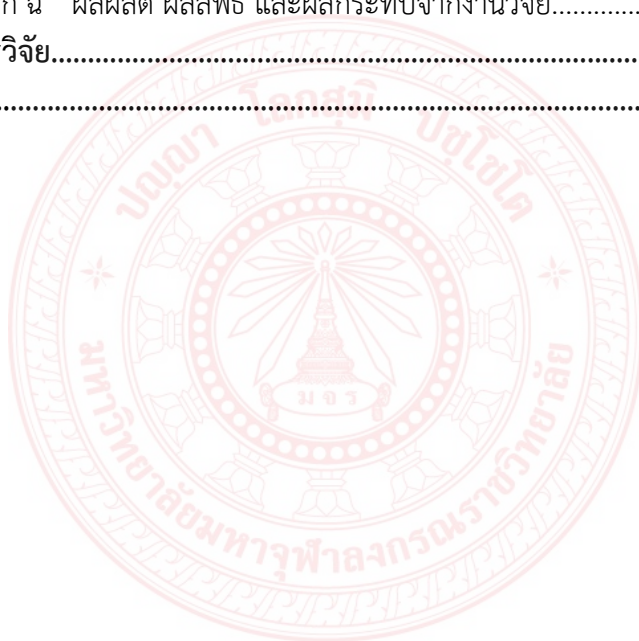
คำย่อ	คำเต็ม		
พระสุตตันตปิฎก			
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชุฉินนิกาย	มชุฉินปณณาสก
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคุดตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	องคุดตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.สตุตค.	สุตตันตปิฎก	องคุดตตรนิกาย	สตุตคนิปาต
ที.สี.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขณธวคค
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชุฉินนิกาย	มชุฉินปณณาสก
ส.ม.	สุตตันตปิฎก	สงยุตตนิกาย	มหาวารวคค
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคุดตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก	สุตตันตปิฎก	องคุดตตรนิกาย	สงยุตตนิกาย

ในการอ้างอิง พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยการอ้างอิงแบบ ๓ ตอน โดยการอ้างอิงชื่อคัมภีร์ เล่ม / ข้อ / หน้า เช่น ที.สี. ๙/๑๐๒/๙๕. หมายถึง พระไตรปิฎก ทีฆนิกาย สีลกฺขณธวคค เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๐๒ หน้าที่ ๙๕

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญคำย่อ.....	ง
สารบัญ.....	จ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕
๑.๖ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนวิธี.....	๗
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสันติ.....	๓๗
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ.....	๖๘
๒.๔ พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา.....	๙๑
๒.๕ บทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙๔
๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๑๐๓
บทที่ ๓ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๑๐๔
๓.๑ รูปแบบวิธีการวิจัย.....	๑๐๔
๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๑๐๕
๓.๓ พื้นที่การวิจัย.....	๑๐๕
๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๑๐๖
๓.๕ การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ.....	๑๐๗
๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๑๐๘
๓.๗ การจัดทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๑๐
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๑๑๑
๔.๑ หลักขั้นตอนวิธีกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา.....	๑๑๑
๔.๒ กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา.....	๑๑๓
๔.๒ วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา.....	๑๑๖
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๑๘
บทที่ ๕ สรุปผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๒๐

๖.๑ สรุปผล.....	๑๒๐
๖.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๑๒๒
บรรณานุกรม.....	๑๒๔
ภาคผนวก.....	๑๓๑
ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๑๓๒
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๔๔
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๔๖
ภาคผนวก ง ตารางแบบสอบถามเพื่อการวิจัย.....	๑๔๘
ภาคผนวก จ ภาพกิจกรรมการสัมภาษณ์.....	๑๕๒
ภาคผนวก ฉ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๕๘
แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๖๑
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๖๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

กรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยและกัมพูชา ที่ผ่านมา มีความพยายามในการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก จนเกิดความขัดแย้งกันขึ้น และประเทศไทยที่เผชิญกับความวุ่นวายทางการเมืองภายหลังการรัฐประหารการปลุกเร้ากระแสชาตินิยมเพื่อต่อต้านกัมพูชา โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การเมือง ในช่วงต้นปี ๒๕๕๔ ความขัดแย้งระหว่างสองชาติ เพราะไทยและกัมพูชาต่างก็มองว่าการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลกคือยุทธวิธีด้านการท่องเที่ยวที่ไทยและกัมพูชาจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันสถานการณ์ชายแดนตึงเครียดมากขึ้นพร้อมกับจำนวนกำลังทหารที่เพิ่มขึ้น การสำรวจแนวชายแดนและการปักปันเขตแดนหยุดชะงักเนื่องจากเสี่ยงเกินไปที่จะส่งชุดสำรวจร่วมลงไปในพื้นที่ ขณะเดียวกันความวุ่นวายทางการเมืองของไทยทำให้มีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่ระดับสูงบ่อยครั้งการเคลื่อนไหวของนักขีดขวาง ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความพยายามในการเจรจาและส่งผลร้ายต่อความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ สัญญาณเตือนถึงความรุนแรง ในปี ๒๕๕๔ คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติอาเซียนจัดการแก้ไขความขัดแย้ง อาเซียนสามารถฝ่าด่านสำคัญไปได้เมื่อทั้งสองประเทศยอมรับทีมผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเพื่อเป็นพยานถึงการหยุดยิงตามแนวชายแดนตอนแรกผู้นำฝ่ายพลเรือนของไทยยอมรับการส่งผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเข้าพื้นที่ต่อมาก็เปลี่ยนท่าที เนื่องจากฝ่ายทหารไม่เห็นด้วยโดยอ้างว่าคณะผู้สังเกตการณ์จะส่งผลกระทบต่ออำนาจอธิปไตยท่าทีของทหารในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการแย่งชิงอำนาจภายหลังการรัฐประหารยังคงไม่ยุติ ข้อพิพาทไทย-กัมพูชายังคงเป็นปัญหาท้าทาย ซึ่งถ้าหากต้องยุติความขัดแย้ง และสร้างสันติภาพอย่างถาวรให้เกิดขึ้น^๑

หลายเหตุการณ์ที่เกิดความขัดแย้งครั้งที่ผ่านมาโดยเฉพาะช่วงวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ มีการยืนยันว่าทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๒ นาย ตั้งแต่วันที่ ๒๐.๒๐ น. ทหารกัมพูชายิงปืน ค.๖๐ เข้ามาบริเวณปราสาทตาควาย ๔ ลูกส่งผลให้ทหารไทยได้รับบาดเจ็บ ส่วนประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ เพื่อขอให้ศาลตีความคำพิพากษาคดีปราสาทพระวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่ศาลได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๕ และในวันเดียวกันประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศเพื่อขอให้ศาลระบุมাত্রการคุ้มครองชั่วคราวเพื่อรักษาสถานะของกัมพูชาอย่างเร่งด่วน วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๑ คน โฆษกกองทัพไทยระบุว่าทหารไทยได้รับบาดเจ็บเพิ่มอีก ๑๑ นาย รวมมีทหารได้รับบาดเจ็บรวม ๕๘ นาย วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ การสู้รบดำเนินต่อไปเป็นวันที่เก้า ยังไม่มีรายงานผู้เสียชีวิตหรือทหารไทยบาดเจ็บ ๑๐ นาย วันเดียวกัน แม่ทัพภาคที่ ๒ พลโท ธวัชชัย สมุทรสาคร ได้อาศัยอำนาจ

---

^๑โครชกรูป นักการทูต, รายงานวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย, ฉบับที่ ๑๒๑ Thailand: The Calm before Another Storm?, เผยแพร่ ๑๑ เมษายน ๒๕๕๔.

พระราชบัญญัติกัญชากัญชง พ.ศ. ๒๕๕๗ ให้พื้นที่ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่กัญชง

จังหวัดศรีสะเกษ มีแนวชายแดนติดกับประเทศกัมพูชา เริ่มจากช่องโพน อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี ถึง ช่องสะง่า อำเภอภูสิงห์ ระยะทาง ๑๒๗ กิโลเมตร โดยมี ๓ อำเภอที่มีอาณาเขตติดกับจังหวัดพระวิหาร และจังหวัดอุดรธานี ของประเทศกัมพูชา คือ อำเภอกันทรลักษ์ระยะทาง ๗๖ กิโลเมตร อำเภอขุนหาญ ระยะทาง ๑๘ กิโลเมตร และอำเภอภูสิงห์ ระยะทาง ๓๓ กิโลเมตร

อำเภอกันทรลักษ์เป็นอำเภอใหญ่ มีพื้นที่มากที่สุดของอำเภอในจังหวัดศรีสะเกษ มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับอำเภอศรีรัตนะและอำเภอเบญจลักษ์ ทิศตะวันออกติดกับอำเภอทุ่งศรีอุดม อำเภอน้ำขุ่น และอำเภอน้ำยืน (จังหวัดอุบลราชธานี) ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดพระวิหารและจังหวัดอุดรธานี ราชอาณาจักรกัมพูชา และทิศตะวันตกติดกับอำเภอขุนหาญ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒๐ ตำบล ๒๗๕ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลเสาธงชัย ตำบลภูผามอก และตำบลสูง

อำเภอขุนหาญ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ มีขนาดพื้นที่ใหญ่เป็นอันดับที่ ๔ รองจากอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอขุขันธ์ และอำเภอภูสิงห์ ตามลำดับ มีอาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลลำโรงพลัน ตำบลไพรบึง อำเภอไพรบึง และตำบลพิงพวย ตำบลศรีแก้ว อำเภอศรีรัตนะทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลภูเงิน ตำบลกระแซง ตำบลทุ่งใหญ่ ตำบลชำ ตำบลละลาย อำเภอกันทรลักษ์ ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภออันลองเวง จังหวัดอุดรธานี และอำเภอจอมกระแสนต์ จังหวัดพระวิหาร (ประเทศกัมพูชา) ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลดงรัก ตำบลโคกตาล อำเภอภูสิงห์ และตำบลปรีอใหญ่ ตำบลศรีตระกูล อำเภอขุขันธ์ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๒ ตำบล ๑๔๕ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม และตำบลห้วยจันทร์

อำเภอภูสิงห์ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา และมีจุดผ่านแดนถาวรช่องสะง่า ซึ่งเป็นเส้นทางที่เดินทางไปยังนครวัด-นครธม โดยใช้ถนนสาย ๖๗ (ช่องสะง่า-อัลลองเวง-เสียมราฐ) ระยะทางเพียง ๑๓๕ กิโลเมตร มีอาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลโสน ตำบลห้วยใต้ ตำบลปรีอใหญ่ อำเภอขุขันธ์ ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลปรีอใหญ่ อำเภอขุขันธ์และ ตำบลกันทรอม อำเภอขุนหาญ ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภออันลองเวง จังหวัดอุดรธานี (ประเทศกัมพูชา) ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลจรัส ตำบลสะเดา ตำบลตาวัง อำเภอบัวเขต (จังหวัดสุรินทร์) แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๗ ตำบล ๘๗ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา และตำบลดงรัก

การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขปราศจากความขัดแย้ง ถือว่าเป็นการวางรากฐานในการอยู่ร่วมกันของมวลชน ถ้ามนุษย์ขาดความอดทนก็จะก่อปัญหาให้เกิดขึ้นอย่างมากมาย มีการขัดแย้งกระทบกระทั่งกันจนเกิดเป็นเรื่องใหญ่ เป็นปัญหาสังคม การกระทำโดยใช้ความอดทนเป็นรากฐานในการสร้างแนวทาง การดำเนินชีวิตที่พึ่งพาตนเอง ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ การพยายามฝึกขันติเป็นประจำให้เกิดขึ้นเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมพร้อมทั้งปรับตนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในประเทศ ความอดทนเป็นธรรมที่จะต้องนำมาใช้ในยุคนี้อย่างยิ่ง เพื่อขจัดปมปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์เป็นการยกระดับจิตใจให้มีคุณธรรมโดยนำขันติไปปรับใช้กับความแตกแยกความมุ่งร้ายหมายเอาชาติของบุคคลและสังคม วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรง

ทั้งทางตรงและทางอ้อมในการบริหารจัดการชีวิตของตนเองและสังคม เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข เป็นเครื่องมือในการจัดการกับความขัดแย้งได้ด้วยความสงบและไม่ใช้ความรุนแรง รวมไปถึงการใช้ชีวิตด้วยสันติวิธี คือ การดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การแก้ปัญหาหลังจากที่ความขัดแย้งหรือข้อพิพาทเกิดขึ้นแล้ว มีความพยายามยุติความขัดแย้งโดยใช้สันติ^๒ เพื่อระงับยับยั้งไม่ให้ความขัดแย้งขยายไปสู่ความรุนแรงต่อไป โดยใช้การเจรจา การไกล่เกลี่ย การประนีประนอม ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ที่ผ่านมามีผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างประเทศ มักจะมีการกระทบกระทั่งกัน จนนำไปสู่วิกฤติความขัดแย้งเกิดขึ้น แม้จะใช้ความอดทน แต่ก็ยังไม่ทราบได้ว่าผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีความอดทนมากน้อยเพียงใด เพราะยังไม่มีการศึกษาถึงขั้นตอนกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติภาพ คือ การสร้างความสงบสุขอย่างแท้จริงที่เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ของสังคม เริ่มตั้งแต่องค์ประกอบระดับพื้นฐานที่สุดคือมนุษย์แต่ละบุคคลซึ่งมีมนุษยธรรม มิตรภาพ ศีลธรรมและธรรมะ แล้วขยายไปจนถึงระดับโลกซึ่งเป็นสังคมขนาดใหญ่ที่สุด นอกจากนี้สันติภาพ เป็นภาวะที่ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นวิธีการปฏิบัติที่ไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งถือเป็นเจตจำนงทางสังคม เป็นสภาวะที่มีความสมานฉันท์ ภราดรภาพ และความสามัคคีกลมเกลียวในสังคมมนุษย์ ระหว่างประเทศ ระหว่างเชื้อชาติ มีความอยู่ดีกินดีและมีเสรีภาพ สันติภาพระดับสูงสุด ในพุทธศาสนา เป็นสภาวะที่รู้แจ้งโลกและชีวิต เข้าใจสภาพความเป็นจริง ปราศจากภาวะของความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งภายในและภายนอก “เป็นอิสรภาพ คือ หลุดพ้นจากความบีบคั้น ทำให้เกิดความสงบสุข ศานติ อิสรภาพ ความสงบ ความสุขและสันติภาพจึงเป็นเรื่องเดียวกัน อีกทั้งยังมีความหมายไปไกลสุดถึงนิพพาน คือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระโดยสิ้นเชิง สันติภาพจึงเป็นมาตรฐานของความดีงาม”

ขันติ แปลว่า ความอดทน ความทนได้ มี ๓ ชั้น คือ ๑) ความทนลำบาก หมายถึง ความอดทนต่อความเจ็บไข้ เจ็บปวดทรมานร่างกาย ๒) ความอดทนต่อความตรากตรำ หมายถึง อดทนต่อความเบียดเบียนทางธรรมชาติ เช่นฝนตกบ้างแดดออกบ้าง ความร้อน ความหนาว หรือการเดินทางซึ่งไม่เอื้ออำนวยบ้าง และ ๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ หมายถึง อดทนต่อสิ่งยั่วยู่ที่จะทำให้เกิดอารมณ์เกิดความกำหนัด ไม่แสดงออกขัดเคือง ไม่แสดงความลุ่มหลงไม่แสดงความเมามัว เป็นคนหนักแน่นไม่อ่อนไหวต่ออารมณ์ที่มากกระทบแต่มั่นคงประดุจเสาหินมั่นคงผดึกดำบรรพ์ไม่โยก ไม่โคลน ซึ่งเรียกว่าอดทนชั้นสูงหรือทนต่อความกระทบกระทั่งเบียดเบียนเปรียบเปรย เสียสละในทางที่เสียหาย เช่น ถ้อยคำต่อกันก็สามารถอดทนเอาไว้ได้^๔ ขันติ มีคุณค่ามากมายสำหรับมนุษย์ทุกเพศทุกวัย ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อให้ประสบผลสำเร็จแห่งชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การงาน เกียรติยศ ความมีชื่อเสียง ถ้ามนุษย์ไม่มีขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น ก็จะทำให้เกิดปัญหามากมาย เช่น ในเหตุการณ์ในปัจจุบันนี้ มีความแตกแยกทางการเมืองการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีอาชญากรรม

^๒มารค ตามไท, การจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธีในสันติวิธี: ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๗๘-๘๐.

^๓พระราชันนัทธนี (ภิกขุ ปัญญานันทะ), คำสอนผู้บวชใหม่ อบรมพระนวกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗๙.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๙.

ฆาตกรรมมีปัญหาสังคมนานาประการทั้งนี้คนในสังคมขาดขันติ ไม่มีความอดทน อวดกลั่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจในเรื่องขันติ คือ ความอดทน เป็นสิ่งที่ควรมีควรฝึกกันให้มากที่ปลูกฝังกันให้เป็นนิสัย ก็จะทำให้สังคมชุมชนมีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกัน และกัน ความสงบร่มเย็นก็จะเกิดขึ้น ขันติ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด ทั้งนี้โดยมุ่ง ถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ต่อภาวะกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันพึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเหาะไรลงไปของเสีย หรือของหอม ของสกปรก หรือของสะอาดก็ตาม ย่อมไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเหล่านั้น ดังนั้น คุณค่าของขันติ ถ้าคนเราขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรม ขับเคลื่อนเร่งเร้าให้เกิดความขยัน ความสำเร็จของงานทุกอย่างสูง โดยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ยกเว้นปัญญาแล้ว เราสรรเสริญว่าขันติเป็นคุณธรรมอย่างยิ่ง”^๕ จะเห็นได้ว่าความอดทน อวดกลั่นอันเป็นตบะอย่างยิ่ง ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ต่อทุกขเวทนา ต่อความเจ็บใจ และอดทนต่อกิเลสที่มากกระทบให้วางเฉยหรือมีอุเบกขาต้านปัญญาและจิตใจ แต่การใช้ขันตินั้นจะต้องมีสติปัญญาประกอบ ความอดทนที่ประกอบด้วยสติปัญญา เป็นความอดทนที่มีความถูกต้องในทางที่ควร “อดทนแล้วจะได้รับความสุข เพราะรู้คุณค่า และยินดีในความอดทน”^๖ แม้การบรรลุมรรคผลนิพพาน” ก็ต้องใช้หลักความอดทน เพราะมีความมุ่งหมายให้บุคคล มีความเข้มแข็ง

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการนำหลักขันติธรรมมาเป็นแนวทางการสร้างกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยมุ่งศึกษาในพื้นที่ ๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอขุนหาญ อำเภอภูสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ติดแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญคือผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งผลการศึกษาจะเกิดประโยชน์กับการสร้างสันติให้เกิดขึ้นตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาต่อไป

๑.๒. วัตถุประสงค์

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ หลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ผลวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอย่างไร

^๕ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓.

^๖พุทธทาสภิกขุ, ทศพิราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษา “ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตที่จะศึกษาไว้ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหาการวิจัย

การศึกษา “ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาที่จะศึกษาไว้ ดังนี้

- ๑) ศึกษาหลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
- ๒) ศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
- ๓) วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านประชากร

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) สัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- ๑) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาครัฐ (Government Sector) ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งฝ่ายบ้านเมือง และฝ่ายรัฐตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๘ คน
- ๒) กลุ่มผู้ปฏิบัติทางศาสนา (Religious Sector) ได้แก่ เจ้าคณะพระสังฆาธิการในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๓ รูป
- ๓) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาคชุมชน (Community Sector) ได้แก่ ผู้นำชุมชนในพื้นที่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๑๘ คน
- ๔) กลุ่มชายแดนกัมพูชา ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย ประชากร ประเทศกัมพูชา จำนวน ๕ คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีเลือกพื้นที่สนาม คือ แหล่งที่มีชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงที่จะทำการศึกษาในท้องที่จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๓ อำเภอๆ ละ ๒ ชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีชายแดนติดกันระหว่าง ๒ ประเทศที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด และเป็นแหล่งที่มีประชาชนผู้อยู่อาศัยที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลโดยกำหนดพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยดังนี้

- ๑) อำเภอกันทรลักษ์ ได้แก่ ตำบลภูผามอก ตำบลเสาธงชัย
- ๒) อำเภอขุนหาญ ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม
- ๓) อำเภอภูสิงห์ ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา ตำบลดงรัก

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลาทำการวิจัย

ได้แก่ ระยะเวลาในการวิจัยครั้งนี้เริ่มตั้งแต่ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นต้นไป

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๔.๑ ทำให้ทราบหลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๔.๒ ทำให้ทราบกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๔.๓ ทำให้ทราบผลการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑.๔.๔ สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ให้มีประสิทธิภาพ และเกิดประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

๑.๖ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

หลักขั้นดีธรรม หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้น คือ อดทนต่อความลำบาก อดทนต่อความทุกข์เวทนา อดทนต่อความเจ็บใจ อดทนต่ออำนาจกิเลส อดทนต่อความร้อน หนาว หิว กระหาย อดทนต่อความทุกข์เวทนา หมายถึง อดทนต่อความเจ็บปวดจากสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบทางร่างกายอดทนต่อความเจ็บใจ ความอดทนทางจิตใจ เช่น คำดำต่าง ๆ ทำให้เกิดความไม่สบายใจ ทำจิตขุ่นเคืองใจ

สันติ หมายถึง ความสงบสุขและปราศจากการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ เป็นภาวะที่มนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนกันทั้งทางตรงและทางอ้อม

สันติภาพ หมายถึง ภาวะของความสงบสุขและปราศจากการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ เป็นภาวะที่มนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนกันทั้งทางตรงและทางอ้อม

การสร้างสันติ หมายถึง การคิด การกระทำของมนุษย์ ทำให้คนอื่นไม่เดือดร้อน การทำให้เกิดความไม่สงบ มีความสุข ทำให้คนอื่นพอใจ

กระบวนการสร้างสันติ หมายถึง แบบแผนวิธีการในการกระทำของมนุษย์ ทำให้คนอื่นไม่เดือดร้อน การทำให้เกิดความไม่สงบ มีความสุข ทำให้คนอื่นพอใจ

ผู้นำชุมชน หมายถึง ประธานกรรมการของชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมหรือชุมชนอื่น หรือหัวหน้ากลุ่ม หรือผู้ดำรงตำแหน่งที่เรียกชื่ออย่างอื่นที่มีฐานะเป็นผู้นำของชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมหรือชุมชนอื่นในลักษณะเดียวกัน

ชายแดนไทย-กัมพูชา หมายถึง พื้นที่ติดเขตแนวชายแดนไทย-กัมพูชา แบ่งออกเป็น ๓ อำเภอ ได้แก่

๑) อำเภอกันทรลักษ์ ได้แก่ ตำบลภูผาหมอก ตำบลเสาธงชัย

๒) อำเภอขุนหาญ ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม

๓) อำเภอภูสิงห์ ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา ตำบลดงรัก

พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา หมายถึง เขตพื้นที่พิพาทพรมแดน ระหว่างไทย - กัมพูชา ในการอ้างสิทธิ์ของแต่ละฝ่ายเหนือดินแดนพิพาท

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา หมายถึง แบบแผนวิธีการสร้างสันติภาพทางกายภาพ สันติภาพการเจรจา สันติภาพทางจิตใจ สันติภาพในการอยู่ร่วมกัน สันติภาพการพัฒนาชุมชน สันติภาพการเมือง สันติภาพทางประเพณี สันติภาพทางวัฒนธรรม และสันติภาพทางศาสนา

บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย ชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ
มีรายละเอียดดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับชั้นดีธรรม
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสันติ
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ
- ๒.๔ พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา
- ๒.๕ บทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับชั้นดีธรรม

๒.๑.๑ ความหมายของชั้นดี

ความหมายของชั้นดีในพระพุทธศาสนาเถรวาท ควรศึกษาถึงความหมาย คือ ชั้นดีในพระ
วินัย ในพระสูตร และในพระอภิธรรม ตามพจนานุกรม และตามทัศนะของนักปราชญ์ ดังนี้

๒.๑.๑.๑ ความหมายในพระวินัย

ชั้นดี หมายถึง ความอดทนอดกลั้น ต่อเหตุการณ์ ปัญหา และสิ่งต่างๆ ที่มากระทบ
ดังพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสถึงเรื่อง ชั้นดี ไว้ในพระวินัยปิฎกว่า

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย...ย่อมเป็นผู้อดทนต่อเย็น ร้อน หิว กระจาย เป็นผู้มิ
ปกตอดกลั้นต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุบ ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน ต่อคลองแห่งถ้อยคำ
ที่เขา กล่าวร้าย อันมาแล้วไม่ดี ต่อทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้นแล้วอันกล้าแข็ง เผ็ด
ร้อนไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่ชอบใจ อันอาจนำชีวิตเสียได้...”^๗

จากข้อความข้างบนแสดงให้เห็นว่า ชั้นดี หมายถึง ความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งต่างๆ ที่มา
กระทบหรือสิ่งที่มาสัมผัส เช่น ความเย็น ร้อน เหลือบ ยุบ ลม แดด สิ่งที่ชอบใจ ไม่ชอบใจ เหล่านี้เป็น
ต้น จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสถึง ชั้นดี ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชั้นดี...เห็นปานนี้ ได้มีแล้วแก่พระราชา
เหล่านั้น ผู้ถืออาชญาผู้ถือศีลตราฐ ก็การที่พวกเธอบวชในพระธรรมวินัย อันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้จะ
พึงอดทนและสงบเสงี่ยมนั้นก็จะพึงงามในธรรมวินัย ...”^๘

สรุป ชั้นดีในพระวินัย หมายถึงความอดทน อดกลั้น ทางกายและวาจา อาจกล่าวได้ว่า
ชั้นดี เหมือน กฎระเบียบควบคุม ความประพฤติห้ามไม่ให้คนทำความชั่ว กล่าวคือ เมื่อความโลภ

^๗วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๒๖.

^๘วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๔/๒๖๒.

ความโกรธ เกิดขึ้นสามารถระงับได้ด้วย ขันติ ดังนั้น ขันติ ความอดทน ต่อการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมเพื่อไม่ให้เกิดวุ่นวาย กระทบกระทั้ง นำมาซึ่งปัญหาแห่งความขัดแย้งกัน สิ่งที่สำคัญที่สุดการอยู่ร่วมกันในสังคมทุกคนต้องมีความอดทน

๒.๑.๑.๒ ความหมายในพระสูตร

ความหมายของขันติที่ปรากฏในพระสูตร มุ่งอนุเคราะห์ตนเองและผู้อื่น หรือความหมายทางพระสูตรเป็นความหมายทางฝ่ายกุศล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนหลักธรรมข้อขันติ ร่วมกับหลักธรรมข้ออื่นเพราะขันติเป็นหลักธรรมที่มักจะมาพร้อมกับหลักธรรมอื่นๆ เสมอ อันเนื่องจากหลักธรรมเหล่านั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้เป็นชุด ๆ และเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนต่อกัน หากขาดเสียข้อหนึ่ง จะทำให้หลักธรรมข้อต่อ ๆ มาไม่สมบูรณ์ หรือหากนำไปปฏิบัติแล้วย่อมไม่ได้ผล เช่น ขันติ กับ โสรัจจะ จะต้องคู่กัน พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าพึงอดทนและสงบเสงี่ยมนั้นจะพึงงามในธรรมวินัยเรื่องขันติในพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งเป็นแง่ในการปฏิบัติในชีวิต

ขันติ ที่ปรากฏในพระสูตร ซึ่งเป็นในแง่ของการปฏิบัติในชีวิต “ขันติ คือ ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง...ดังที่สำคัญในที่นี้ มี ๒ สูตร คือ มหาปาทานสูตร และสัพพาสวสูตร ดังนี้

๑) มหาปาทานสูตร ขันติในมหาปาทานสูตรได้กล่าวถึงความหมายของขันติ มี ๒ ประการ คือ ขันติ คือ ตบะ และขันติ คือ ความอดกลั้น

ก. ขันติ คือ ตบะ ดังพระพุทธพจน์ ตอนหนึ่งที่ว่า

“ปุณฺณ จงปรารภความเพียรให้มั่น ประกอบด้วยกำลังของขันติทางนี้เป็นทางตรง”^๙ คือ “การอดทนได้ ทนได้ จึงเชื่อว่าเป็นตบะอย่าง ยิ่ง คำว่าตบะ แปลว่า เครื่องเผาผลาญกิเลส”^{๑๐} ดังนั้น ขันติจึงเป็นคุณธรรมที่เผา ผลาญกิเลสโดยใช้ความอดทนอันประกอบด้วยสติปัญญา

“การทำความเพียรด้วยจิตใจอันแข็งแกร่ง มั่นคง มุ่งมั่นที่จะทำ การนั้นให้สำเร็จด้วยความอดทน นี่คือนักขณที่แท้จริงของตบะหรือขันติ”^{๑๑}

ข. ขันติ คือ ความอดกลั้น ดังพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งที่ว่า “...พราหมณ์ผู้ไม่ประทุษร้ายอดกลั้นคำด่าว่า การทุบตีและการจองจำได้เราเรียกว่าเป็นผู้มีขันติ”^{๑๒}.. “นี้แสดงว่าขันติหมายถึงความอดกลั้น

๒) สัพพาสวสูตร สัพพาสวสูตร ได้กล่าวถึง เป้าหมายของขันติความหมายของขันติและการประยุกต์ขันติด้วยคุณธรรม ดังนี้

^๙ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๔๐.

^{๑๐}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๖๘

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), จาริกบุญจาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๗๖.

^{๑๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๖/๔๘๗.

ก. เป้าหมายที่สำคัญของขันติ พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับพุทธจริยธรรมเรื่องขันติไว้ชัดเจนที่สุดว่า ดังพระพุทธพจน์ ว่า^{๑๓}

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณา โดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และการรบกวนแห่งสัตว์เลื้อยคลานเป็นผู้อดกลั้นต่อคำหยาบ คำส่อเสียด เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลาย อาทิความทุกข์ อังกล้ำแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พราศชีวิตใด ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนบีบคั้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่ออดกลั้นอยู่อาสวะความเร่าร้อนและความบีบคั้น ย่อมไม่มีแก่เธอ...นี่คือ อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น”^{๑๔}

ข. ความหมายของขันติ สัพพาสวสูตรอธิบายวิธีการใช้ขันติ เพื่อเอาชนะอาสวะซึ่งสร้างความทุกข์ ความลำบากและเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต และชี้ให้เห็นถึงขันติตามความหมายของขันติ ๒ อย่าง คือ

(๑) **ขันติ** หมายถึง “ความอดทน ความอดกลั้นต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหายซึ่งเกิดจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ตลอดจนต้องอดทนต่อความรู้สึกรำคาญ หงุดหงิดอันเกิดจากการรบกวนของสัตว์เลื้อยคลานนานาชนิด”

(๒) **ขันติ** หมายถึง “ความอดทน ให้รู้จักใช้ความอดทนต่อทุกขเวทนาทั้งหลาย สะกดข่มอารมณ์และความรู้สึกที่ไม่ดีเอาไว้เมื่อเกิดความกระทบกระทั่งทางวาจา” ^{๑๕} อาทิ ถ้อยคำเสียดแทงที่ผู้อื่นว่ากล่าวเหน็บแนมให้เจ็บใจ คำด่าว่าดูหมิ่นเหยียดหยาม หรือวาทะที่พูดด้วยความไม่ปรารถนาดีจากบุคคลอื่นซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจ ไม่พอใจ และไม่สร้างความแค้นแค้นแห่งจิตใจ เพราะหากเราขาดความอดทน ไม่มีความอดกลั้นเพียงพอแล้วก็จะกลายเป็นการเปิดช่องทางให้ความทุกข์เพิ่มพูนมากขึ้น แต่เมื่ออดกลั้นทนทานต่อแรงเสียดทานของอาสวะเหล่านี้ได้ความทุกข์จะจางหายไป

สัพพาสวสูตรนั้นพระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีใช้ขันติสำหรับป้องกันอาสวะแก่พระภิกษุทั้งหลายแต่ก็ทรงเปิดโอกาสให้แก่ทุก ๆ คนที่ตั้งใจบำเพ็ญขันติได้รับผลอันจากขันติได้เท่าเทียมกัน สูตรนี้ได้กล่าวประเภทของขันติ ตามความหมายมี ๒ ประเภท คือ ความอดทนต่อสภาวะภายนอกที่มากระทบ เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และความอดทนต่อสภาวะภายในที่มากระทบ เช่น อารมณ์ที่เป็นอนิภูตรมณ หรือทุกขเวทนาที่เกิดกับมโนคติ

ขันติ ตามโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนา ก็คือกระบวนการป้องกัน ห้ามปราม อาสวะทั้ง ๒ ระดับดังกล่าวมาให้เบาบางสลายไป และยังสามารถใช้กำจัดกิเลสทั้งหลายโดยมีจุดเริ่มต้นที่สำคัญก็คือ จะต้องเป็นความพยายามป้องกัน ห้ามไม่ให้กิเลสเฟื่องฟูขึ้นมา หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะต้องใช้ความ

^{๑๓} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๘.

^{๑๔} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๘.

^{๑๕} เสถียรพงษ์ วรรณปก, สูตรสำเร็จแห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓),

อดทน ความอดกลั้น ช่มระจับเอาไว้ให้จิตใจอยู่เหนือการครอบงำของกิเลสทั้งปวงโดยใช้สติปัญญาเป็นเครื่องกำจัดในขั้นสุดท้าย นี่คือการเจริญธรรมอันแท้จริงแห่งขั้นติดตามกระบวนการที่ศรัทธาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ค. การสัมปยุตต์ขั้นต้นด้วยคุณธรรม

ขั้นต้น ตามความหมายของพระพุทธศาสนาสัมปยุตต์ด้วยคุณธรรมนั้น ควรพิจารณาการสัมปยุตต์ ขั้นต้นคู่กับปัญญา และขั้นต้นคู่กับวิริยะ

(๑) **ขั้นต้นคู่กับปัญญาเสมอ** ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้วในหมู่ของชาวพุทธทั้งหลายว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่บทบาทของปัญญาเป็นอย่างยิ่ง มีพุทธพจน์ที่แสดงความสำคัญของปัญญามากมาย เช่นว่า “ไม่ควรละเลยการใช้ปัญญา (ปญฺญํ นปมฺขุเขยฺย)”^{๑๖} และข้อว่า “จะเห็นแจ้งอรรถกถาแห่งชาดกด้วยปัญญา (ปญฺญาเยตํ วิปสฺสตี)”^{๑๗} หรือข้อความว่า ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวว่าปัญญาประเสริฐที่สุด ดุจดวงจันทร์ราชาแห่งนักษัตรประเสริฐกว่า ดวงดาวทั้งหลาย ศีล สิริ และธรรมของสัตบุรุษย่อมเป็น ไปตามบุคคลผู้มีปัญญา “ปัญญา หิ เสฏฐา กุสลา วทนตี นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ สิลํ สิริ จาปิ สตณฺจ ฌโม อนฺวายิก ปญฺญวโต ภวนตี”^{๑๘}

พุทธจริยธรรมทั้งหมดของพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนฐานของปัญญา เมื่อกระบวนการของขั้นต้นขับเคลื่อนไปด้วยพลังแห่งความอดทนเพื่อเป้าหมายอันแน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่ง ปัญญาจะเข้ามามีบทบาทเป็นดัชนีชี้แนวทางแห่งการปฏิบัติด้วยการตรวจสอบว่า ความอดทนที่กำลังเผชิญอยู่กับสถานการณ์นั้น ๆ เป็นความเข้าใจเองแท้ถูกต้องหรือไม่ หรือเป็นทัศนคติที่ถ้อยคำคือใช้ความอดทนแบบไร้ทิศทาง ผิดความหมาย ประดุจสัตว์ทั้งหลายซึ่งแบกสัมภาระอันหนักอึ้งไว้บนหลังแล้วอดทนเรื่อยไป กระทั่งขาดใจตาย ขั้นต้น หากปราศจากกระบวนการตรวจสอบแม้เพียงเล็กน้อย กลไกของความอดทนนั้นจะทำงานบกพร่อง ก่อให้เกิดความผิดพลาด

ขั้นต้นนั้นต้องมีวิธีการใช้ให้เหมาะสมกับทุก ๆ เหตุการณ์ที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย แต่ต้องไม่ใช่เรื่องของการคาดหวังจากสิ่งอื่นหรือบุคคลอื่น และต้องไม่พยายามไปเปลี่ยนแปลงแก้ไขสถานการณ์ภายนอก (ให้เป็นไปตามความปรารถนาของตน) นี่คือนโยบายที่สร้างสันติสุขขึ้นในโลก ฉะนั้น ขั้นต้น ต้องอาศัยความเข้าใจกระจ่างชัดแล้วปฏิบัติให้สอดคล้องกับความเป็นจริงสถานการณ์จริงในขณะนั้น ๆ ด้วยการพิจารณาอย่างรอบคอบและรู้เท่าทัน ขั้นต้น จึงจะแสดงผลได้อย่างเต็มที่ ขั้นต้น อันสัมปยุตต์ด้วยปัญญาก็คือแบบอย่างของการสร้างสรรค์สันติภาพแก่สังคมมนุษย์

ลักษณะดังกล่าวพบว่า ที่ผ่านมานั้นผู้วิจัยได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างขั้นต้นกับปัญญาซึ่งมีความเชื่อมโยงต่อกันให้ทราบในระดับหนึ่งแล้ว เมื่อกล่าวโดยสรุปขั้นต้นกับปัญญานั้นอยู่ในฐานะเป็นผลหรือเป้าหมายอันเป็นอุดมคติ คือเป็นแบบอย่างของความสงบสุขสำหรับสังคม สภาพของความสงบหรือแม้กระทั่งความสำเร็จทุกประการที่มนุษย์เพียรพยายามสร้างสรรค์ก็จะต้องมีธรรมะคู่ต่อมาได้แก่ขั้นต้นกับวิริยะ ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติโดยตรง

(๒) **ขั้นต้นคู่กับวิริยะ** เบื้องต้น ก่อนที่จะพิจารณาจริยธรรมคู่นี้ควรทำความเข้าใจความหมายของวิริยะเสียก่อน เพราะ วิริยะเป็นหลักคำสอนสำคัญมากเช่นเดียวกับขั้นต้น

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๘/๓๐๗.

^{๑๗} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓/๒.

^{๑๘} ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๑/๔๓๖.

และมีคำที่เป็นไวยากรณ์คือใช้แทนกันได้หลายคำ ในบางครั้ง บางกรณี วิริยะใช้ในความหมายทำนองใช้กำลังกายเอาแรงเข้าทุ่ม ซึ่งจกลาเป็นการทรมานตนเอง ทำให้เกิดผลเสียได้มาก การทำความเพียรต้องสอดคล้องกับองค์ธรรมข้ออื่น โดยเฉพาะสติสัมปชัญญะ มีความรู้ ความเข้าใจ ใช้ปัญญาดำเนินความเพียรให้พอเหมาะที่เรียกว่าไม่ตรง และไม่หย่อนเกินไป”^{๑๙} คราใดที่ลงมือประพฤติปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความเพียรก็จะได้รับผลอันเกิดขึ้นจากการปฏิบัติได้ทันทีที่มีข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสรับรองเอาไว้ในพระไตรปิฎกว่า “หากคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนปลูกเร้าความเพียรให้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แล้วจะทำให้ได้รับปัจจัยดำรงชีพพื้นฐาน ๔ ประการคือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สำหรับความเพียรของบรรพชิตนั้นเป็นไปเพื่อสลัดทิ้งซึ่งอุภิ คือไม่ยึดมั่นในชั้น ๕ และความพยายามในการละทิ้งกิเลสทั้งหลาย”^{๒๐}

ขันติ มีลักษณะอดทน อดกลั้น ส่วนวิริยะนั้นอยู่ในฐานะเป็นคุณธรรมเชิงรุกปลูกเร้าเร่งรัดให้เกิดการกระทำอย่างต่อเนื่อง พุ่งทะยานไปข้างหน้าไม่หยุดยั้งและมีลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนกุศลธรรมทั้งหลายเอาไว้ ดังข้อความวิเศษขนาที่พระนาคเสนอุปมาวิริยะถวายพระเจ้ามิลินท์ว่า “เปรียบปานเรือเก่าชำรุดทรุดเขื่อนจะล่มไป เขาจึงเอาไม้ค้ำจุน ช่วยประคับประคองเอาไว้มิให้เรือเก่าตื่นเสาะขาดล้มลง ฉันท วิริยะก็อุปถัมภ์ค้ำชูไว้ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลายมิให้เสื่อมไปจุดจ่อมไม้ค้ำจุนเรือน ฉันทนั้น”^{๒๑} ถ้าขันติ กับวิริยะอยู่ในฐานะเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตมนุษย์ไปสู่สภาวะที่สมบูรณ์โดยการตั้งปณิธานสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งรองรับ ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ง่ายซึ่งจะเห็นการตอบสนองวัตถุประสงค์ข้อนั้นได้ จากพระวิริยะของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้สัจธรรม ทรงปรารถนาความเพียรด้วยการตั้งสัจจาธิษฐานว่า

เธอทั้งหลาย เราตั้งความเพียรไม่ท้อถอยว่า ถึงจะเหลือแต่ หนึ่ง เอ็น กระดูก เนื้อและเลือด ในสรีระจะเหือดแห้งไปก็ตามทีถ้า ยังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จะไม่หยุดความเพียร...เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้”^{๒๒} กล่าวได้ว่าความพากเพียรก็คือเครื่องมือส่งเสริมเกื้อหนุนความอดทน ให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุดประดุจประทีปส่องแสงสว่างนำสู่หนทางแห่งความสำเร็จ ในสิ่งที่มนุษย์พึงปรารถนาเหมือนกับพุทธพจน์ซึ่งชี้ช่องทางแห่งความสุข และความสำเร็จอันเกิดจากการเกื้อหนุนขององค์ธรรมทั้งหลาย ว่า “ รถ (หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘) ไถ มีธรรมคือศรัทธาและปัญญาเป็นแอกทุกเมื่อมีหิริเป็นนอนมีใจเป็นเชือก...รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ...มีความเพียรเป็น ล้อ กุลบุตรใดไม่มีความพยายาม ไม่มีการเบียดเบียนและมีวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนั...กุลบุตรนั้นย่อมประพฤติเพื่อความเกษมจากโยคะ”^{๒๓}

^{๑๙}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๐๑.

^{๒๐}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๒/๕๙.

^{๒๑}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๗.

^{๒๒}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑.

^{๒๓}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๗-๘.

๒.๑.๑.๓ ในสุสสุตติสูตร

แสดงอนุโลมิกขันติ หมายถึง ข้อพินิจที่เกี่ยวเนื่องแก่การบรรลุอริยสัจ ๔ ขันติในที่นี้ หมายถึง ปัญญา หรือวิปัสสนาญาณ ไว้ดังนี้

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ พึงสัทธิธรรมอยู่ อาจเพื่อก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ธรรม ๖ ประการ คือ เมื่อบุคคลอื่นแสดงธรรมวินัยที่ตถาคต ประกาศไว้

- ๑) ตั้งใจฟังด้วยดี
- ๒) เจริญโสตสดับ
- ๓) ตั้งใจใฝ่รู้
- ๔) ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
- ๕) ทิ้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
- ๖) ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ^{๒๔}

๒.๑.๑.๔ ในอาฬวกสูตร

เรียกว่า ธิติ หมายถึง วิริยะ ความเพียร ดังที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบอาฬวกยักษ์ในอาฬวกสูตรตอนหนึ่ง ดังนี้

คนผู้อยู่ครองเรือน มีศรัทธา
ประพฤติธรรม ๔ ประการนี้ คือ
สัจจะ ธรรมะ ธิติ และจาคะ
ตายแล้วย่อมไม่เศร้าโศก
เชยท่านถามสมณพราหมณ์เหล่าอื่นดูเถิดว่า
ในโลกนี้ เหตุให้ได้เกียรติที่ยิ่งไปกว่าสัจจะกัตติ
เหตุให้มีปัญญาที่ยิ่งไปกว่าหะกัตติ
เหตุให้ผูกมิตรสหายไว้ได้ที่ยิ่งไปกว่าจาคะกัตติ
เหตุให้หาทรัพย์ได้ที่ยิ่งไปกว่าขันติกัตติ มีอยู่หรือไม่^{๒๕}

ขันติในพระสูตรหมายถึง ปัญญา อันจะนำบุคคลไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด ในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ทำให้ผู้วิจัยพิจารณาว่า ขันติไม่ได้มีความหมายเพียงแค่ว่า ความอดทนอดกลั้นทางกาย ทางใจ หรือความอดทน อดกลั้นต่อกิเลสเท่านั้น แต่ขันติยังเป็นคุณธรรมที่สนับสนุนให้บุคคลสามารถพัฒนาไปสู่คุณธรรมในระดับสูงได้ โดยอาศัยปัญญา ที่ประกอบด้วยขันติจึงทำให้บุคคลสามารถอดทนประกอบกิจที่สำคัญยิ่งให้สำเร็จลงได้

จากการศึกษาความหมายของขันติ ขันตินับเป็นหลักธรรมสำคัญทั้งในระดับสามัญ แห่งการดำรงชีวิต อันจะส่งเสริมให้บุคคลดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข จนกระทั่งเป็นหลักธรรมสำคัญในการส่งเสริมคุณธรรมระดับสูงเพื่อการบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา

สรุป ความหมายของขันติในพระสูตรที่สำคัญมี ๔ สูตร คือ มหาปาทานสูตร และสัพพสาสูตร สุตสุตติสูตร อาฬวกสูตร ความหมายของขันติในมหาปาทานสูตร มี ๒ คือ ขันติหมายถึงตบะ

^{๒๔} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๓-๖๑๔.

^{๒๕} ข.อติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐-๑๙๑/๕๔๕.

และความอดกลั้น สัพพสาสูตร ได้กล่าวถึง เป้าหมายสำคัญของขันติประเภทความหมายขันติ และการประยุตขันติด้วยคุณธรรม มีขันติกับโลภะจะ ขันติกับวิริยะดังกล่าว

๒.๑.๑.๕ ในพระอภิธรรม

ขันติตามความหมายพระอภิธรรม หมายถึง “ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่ปากร้าย ความแค้นขึ้นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ขันติ”

กล่าวร้าย และคิดมุ่งร้ายต่อคนอื่น แต่โน้มเอียงไปในความอดทนทางด้านจิตใจมากกว่า เพราะในพระอภิธรรมปิฎกส่วนมากใช้ขันติธรรม ในการเจริญพระกรรมฐานฝึกจิต เพื่อให้จิตเกิดความสงบจนสามารถดับกิเลส บรรลุเป็นพระอรหันต์ได้^{๒๖}

ในขันติทุกะ แสดงความหมายของขันติไว้ว่า “ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแค้นขึ้นแห่งจิต”^{๒๗}

นอกจากนี้ในพระอภิธรรมยังได้กล่าวถึง การอดทนที่ล่วงเกินของปวงสัตว์ และสังขารธรรม ด้วยอโหสิตตูปปาทะนั้น เรียกว่า **ขันติบารมี** ตามปกติ ผู้ที่ประสบกับ **อวิภูติ** คือ อารมณ์ที่ชอกช้ำ ย่อมแสดงอาการที่แฉะใส่วางออกมาให้ปรากฏ ครั้นได้ประสบกับ **อนิภูติ** คือ อารมณ์ที่ไม่ชอกช้ำ ย่อมแสดงความบึ้งตึงมั่นชอกออกมาให้เห็นเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ถ้าเกี่ยวกับบุคคลหรือสัตว์เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความหวั่นไหวดังกล่าวนั้น ก็จำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ **ปิยบุคคล** ผู้ที่เป็นที่รักที่ชอกช้ำ, **เวริบุคคล** ผู้ที่เกลียดชังกันเป็นศัตรูต่อกัน และ **มัชฌัตตบุคคล** ผู้ที่ไม่เป็นที่รักที่ชัง ส่วนอโหสิตตูปปาทะ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีกรรมเศร้าใจ ไม่เพียงแต่ไม่แสดงออกทางกายและวาจาเท่านั้น แม้ในจิตใจก็ไม่โกรธเกลียดชังเลยแม้แต่น้อยหนึ่ง ทั้งนี้เพราะไม่ได้ปล่อยกายวาจาใจให้พลัดเพี้ยนหลงอยู่แต่ในอารมณ์ที่ชอบจนเกินไป เลยมืดความยับยั้งใจเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ชังที่ไม่ชอบ แต่ถ้าได้อบรมฝึกฝนจนมีสติ และรู้ตัวเป็นอย่างดี จึงสามารถมีความอดทนต่อความดีใจหรือเสียใจได้ในทันทีที่ประสบกับอารมณ์นั้น ๆ ดังนี้ จึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้มี ขันติ **ขนต์ยา ภิโย น วิชชติ** สิ่งอื่น ๆ ไม่ยิ่งไปกว่า ขันติ ความอดทน ผู้มีทรัพย์ อันเป็นผลที่ได้รับมาจากทานกุศลที่ตนได้เคยทำไว้นั้น มักจะเป็นผู้มีจิตใจผ่องใสชื่นบาน เพราะไม่ต้องกังวลหรือมีความเดือดร้อนในเรื่องอาชีพ และย่อมมีโอกาสได้ศึกษาวิชาทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งทำให้จิตใจของผู้นั้นสูงและแผ่ได้ มีใจคอบั่นแน่น จึงเป็นผู้ที่มีขันติอดทน ไม่หลงไปตามคำสรรเสริญ และไม่ว้าวุ่นไปตามคำนิทา ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ทานบารมีอุปการะให้เกิดขันติบารมี **ขมนลกขณา ขนติบารมี** ฯ (จริยปิฎกอรกเถรา) ขันติบารมี ย่อมมีการ อดทน เป็นลักษณะ^{๒๘}

จากความหมายของขันติ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น สามารถสรุปได้ว่า ขันติในคัมภีร์พระวินัยปิฎก หมายถึง ความอดทนต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม คือ อดทนไม่ทำร้าย ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ความหมายของขันติที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก หมายถึง หลักธรรมที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่น โดยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นหมวดธรรม ซึ่งความหมายของธรรมแต่ละหมวดมีความมุ่งหมายของการสอนไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่าสถานที่ และบุคคลในการสอน หากพระพุทธเจ้าตรัสแก่ฆราวาส ก็ทรงมุ่งให้ฆราวาสได้รับประโยชน์ หากตรัสแก่พระสาวกก็มุ่งให้พระ

^{๒๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๘๖๐/๒๕๕.

^{๒๗} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๓๗

^{๒๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๙/๑๑๘

สาวกได้รับประโยชน์ แต่โดยภาพรวมของความหมายแล้ว จัดขันติ อยู่ในหมวดธรรมฝ่ายกุศลที่พัฒนาตนเองและเกื้อกูลอนุเคราะห์ผู้อื่น สำหรับความหมายของ ขันติ ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกหมายถึง ความอดทน อดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่ปากร้าย ความเข้มแข็งแห่งจิต เบิกบานหมดจด และได้รับอิสรภาพที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง เพราะไม่ขัดข้อง ติดขัด หรือถูกเหนี่ยวรั้ง กักขังอยู่ในห้วงอำนาจของโยคะ ซึ่งเป็นกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง

๒.๑.๑.๖ ความหมายของขันติตามพจนานุกรม

พจนานุกรมภาษาบาลีวิเคราะห์ความหมายของคำว่า ขันติ ไว้ว่า “ขันติ (อิตฺ) เป็นคำภาษาบาลี (สัน. ภูษานฺติ) สำเร็จรูปมาจาก ขม. ธาตุ (ในความอดทน) ติ ปัจจัย รูปวิเคราะห์ว่า ขมนํ สหํ ขนฺติ มีความหมายว่า ความทน. ความอดทน. ความอดกลั้น”^{๒๙}

ในหนังสือธาตุุปทีปิกาทหรือพจนานุกรมบาลี-ไทยของหลวงเทพดรณาคิชฌ์ วิเคราะห์ คำว่า ขันติ เอาไว้ ๒ ชุด ดังนี้

ชุดที่ ๑ ขันติ (ขม = สหเน) = ขมฺติ ขนฺติ - ขมนํ แปลว่า ทน. อดทน. ถ้าเป็นนามแปลว่า ความทน. ความอดทน. ความอดกลั้น. ถ้าเป็นคุณนามแปลว่า ผู้ทน, ผู้อดทน

ชุดที่ ๒ ขันติ = ขนฺตา - ขมิตา - ขโม แปลว่า อดกลั้น, เฉพาะคำว่า ขโม นั้น มีคำอธิบายว่า ขโม โหติ สัตสฺสปี อุณฺหสฺสปี มีความหมายว่าเป็นผู้อดทนต่อความเย็นบ้าง เป็นผู้อดทนต่อความร้อนบ้าง^{๓๐}

พจนานุกรมบาลี - ไทย - อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ ให้ความหมาย ขันติ ไว้ว่า “ขันติ หรือขันตี (อิตฺ.) (สัน. ภูษานฺติ) หมายถึง ความอดทน, ความอดกลั้น, การให้อภัย, และบ่อโยยที่สุดที่ขันติจะรวมกับเมตตาหรือความรัก”^{๓๑}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมาย ขันติ ไว้ว่า “ขันติ คือ ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่พอใจ. ความอดทน”^{๓๒}

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายคำว่า “ขันติ หมายถึง ความอดทน คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ, ความหนักเอาเบาสู้เพื่อบรรลุจุดหมายที่ตั้งงาม”^{๓๓}

สารานุกรมภาษาอีสาน - ไทย- อังกฤษ ของปรีชา พินทอง ให้ความหมายคำว่า ขันติ เอาไว้ว่า ขันติ คือ ความอดทน ความอดทนที่เรียกว่า ขันติมี ๓ ประการ ดังนี้

๑) อดทนต่อความลำบาก

^{๒๙}ป.หลวงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙), หน้า ๑๘๐.

^{๓๐}หลวงเทพดรณาคิชฌ์ (ทวี ธรรมธัช ป. ๙), ธาตุุปทีปิกาทหรือพจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๙๔.

^{๓๑}ศาสตราจารย์ นายแพทย์ หม่อมราชวงศ์กัลยาณกิติ์ กิตติยากร, พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิขุ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิ ๓ มิพโลกิขุ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๒๙.

^{๓๒}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๗.

^{๓๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖.

๒) อุดทนต่อความตรากตรำ

๓) อุดทนต่อความเจ็บใจ^{๓๔}

สรุปความว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้น คือ อุดทนต่อความลำบาก อุดทนต่อความทุกข์เวทนา อุดทนต่อความเจ็บใจ อุดทนต่ออำนาจกิเลส

อุดทนต่อความลำบาก หมายถึง อุดทนต่อความร้อน หนาว หิว กระจาย อุดทนต่อความทุกข์เวทนา หมายถึง อุดทนต่อความเจ็บปวดจากสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบทางร่างกาย

อุดทนต่อความเจ็บใจ หมายถึง ความอดทนทางจิตใจ เช่น คำดำต่าง ๆ ทำให้เกิดความไม่สบายใจ ทำจิตขุ่นเคืองใจ

อุดทนต่อพลังอำนาจของกิเลส หมายถึง ความอดทนต่ออำนาจของราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ขันติหรือความอดทนต่อสภาพ ต่าง ๆ

๒.๑.๑.๗ ความหมายของขันติตามทัศนะของนักปราชญ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)ได้ให้ความหมายของขันติ ไว้ ๔ ประการ คือ

๑) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระจาย และความเหนื่อยล้า

๒) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกข์เวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อาทิ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายกาย เกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมา ก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก

๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิตภาพ เช่น วาจาเสียดแทง ถ้อยคำดำหาว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

๔) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น คอยโน้มแน่วชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำการอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ดีงาม^{๓๕}

เสถียรพงษ์ วรรณปก กล่าวถึงความหมายของขันติไว้ ๓ ลักษณะ คือ

๑) ทนลำบาก ได้แก่ ทนทุกข์เวทนาความเจ็บปวดต่าง ๆ ได้ ไม่บ่นไม่ร้องเมื่อประสบกับความเจ็บป่วย พยายามอดกลั้นเอาไว้

๒) ทนตรากตรำ ได้แก่ อุดทนต่อการทำงานเพื่อเลี้ยงชีวิต หนักเอาเบาสู้ ไม่ท้อถอย

๓) ทนเจ็บใจ ได้แก่ ทนต่อการด่าทอว่าร้าย หรือทนต่อคำเสียดสีของบุคคลอื่น โดยไม่ถือเอามาเป็นอารมณ์ทำให้สงบได้ไม่ตอบโต้^{๓๖}

จากนั้น ยังชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างความอดทน กับความอดกลั้นใน ๒ ประเด็น ดังนี้

^{๓๔}ปรีชา พิณทอง, สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย- อังกฤษ, (อุบลราชธานี: ด่วนสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๔.

^{๓๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖.

^{๓๖}เสถียรพงษ์ วรรณปก, สูตรสำเร็จแห่งชีวิต, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

๑) ความอดกลั้น หมายถึง เมื่อเกิดความเจ็บปวดทางกายก็ดี เวลาตรากตรำทำงานหนักก็ดี เวลามีคนด่าว่าร้ายก็ดี พยายามอดกลั้นเอาไว้ไม่แสดงอารมณ์ออกมา อย่างนี้เรียกว่า อดกลั้น (อิริยาสนขันติ)

๒) ความอดทน หมายถึง การไม่โกรธ เป็นความเข้มแข็งของจิตที่ได้รับการฝึกฝนจนเกิดความอดทนแกร่งกล้าแล้ว (ตติยขาขันติ)^{๓๗}

พันเอกปิ่น มุกขนันต์ ได้ให้ความหมายของขันติไว้ว่า ขันติ หมายถึง ความอดทนอดทนต่อสิ่งเหล่านี้คือ

๑) อดทนต่อความลำบาก ซึ่งเกิดจากการทำงานจนเหน็ดเหนื่อย หิว กระจาย หรือถูก แดด ลม ฝนกระทบ

๒) อดทนต่อความทุกข์เวทนา ที่เกิดจากการเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เมื่อถูกผู้อื่นล่วงเกินด้วยคำด่าหรือการสบประมาท

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส หมายถึง อดทนต่ออารมณ์ฝ่ายพลิตพลิน เช่น ความสนุกสนานการเที่ยวเตร่^{๓๘}

โชติ จินตแสง ได้ให้ความหมายของขันติเอาไว้ว่า “ขันติหรือความอดทน หมายถึง การรักษาภาวะปกติของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งที่พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งมีลักษณะของการอดทนดังนี้

๑) อดทนต่อความทุกข์เวทนา เป็นการอดทนต่อความไม่สบายกายไม่สบายใจ และการเจ็บไข้ได้ป่วย

๒) อดทนต่อความลำบาก เป็นการอดทนต่อธรรมชาติ และการยังชีพ

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความไม่ยุติธรรม

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นการอดทนต่อสิ่งยั่ววน หรือความปรารถนาเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความอยากได้^{๓๙}

พระราชันท์มุนี (ภิกขุ ปัญญานันทะ) ได้ให้ความหมายของขันติว่า ขันติ แปลว่า ความอดทน ความทนได้ มี ๓ ชั้น คือ

๑) ความทนลำบาก หมายถึง ความอดทนต่อความเจ็บไข้ เจ็บปวดทางร่างกาย

๒) ความอดทนต่อความตรากตรำ หมายถึง อดทนต่อความเบียดเบียนทางธรรมชาติ เช่นฝนตกบ้างแดดออกบ้าง ความร้อน ความหนาว หรือการเดินทางซึ่งไม่เอื้ออำนวยบ้าง

๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ หมายถึง อดทนต่อสิ่งยั่วยวที่จะทำให้เกิดอารมณ์เกิดความกำหนัด ไม่แสดงออกขัดเคือง ไม่แสดงความลุ่มหลงไม่แสดงความเมามัว เป็นคนหนักแน่นไม่อ่อนไหวต่ออารมณ์ที่มากระทบแต่มั่นคงประดุจเสาหินมั่นคงลมพัดก็ไม่โยก ไม่โคลน ซึ่งเรียกว่าอดทน

^{๓๗}เสถียรพงษ์ วรรณปก, สุตตรสำเร็จแห่งชีวิต, หน้า ๑๓๕.

^{๓๘}พันเอกปิ่น มุกขนันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสุตตรนิกธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๖๒-๔๖๓.

^{๓๙}โชติ จินตแสง, มงคล ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๗๗.

ชั้นสูงหรือทนต่อความกระทบกระทั่งเปรียบเปรย เสียดสีในทางที่เสียหาย เช่น ถ้อยคำที่ว่าก็สามารถอดทนเอาไว้ได้^{๔๐}

พระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายของขันติไว้ว่า ขันติ คือ ความอดทน หรืออดกลั้นต่อความจำเป็น ประกอบมี ๔ อย่างด้วยกันคือ

๑) อดกลั้นต่อความเป็นไปตามธรรมชาติ เช่น ความร้อน ความหนาว เหลือบ ยุง ลม แดด เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยง แต่ต้องอดกลั้นด้วยการทำจิตใจไม่ให้เป็นทุกข์ขึ้นมา

๒) อดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าไม่รู้จักอดกลั้นหรือเฉยได้ก็เท่ากับกินของแสลงทำให้สูญเสียกำลังใจ หรือทำให้ เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ทรมานเพิ่มขึ้นอีก อย่างนี้ไม่มีประโยชน์อะไร จึงต้องอดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย

๓) อดกลั้นต่อการอยู่ร่วมกันซึ่งมีทั้งคนพาลหรือคนบ้า การกระทำของคนเหล่านี้ทำให้ต้องใช้ความอดกลั้น หรือบางทีแม้เป็นคนดีหากมีกิเลสก็คือ คนบ้า แต่เป็นคนบ้าชนิดที่ไม่มีใครเรียกว่า บ้า ฉะนั้นคนมีกิเลสก็ย่อมล่วงเกินผู้อื่นด้วยการด่าบ้าง หรือดูหมิ่นดูแคลนบ้าง ก็เป็นเรื่องที่ต้องอดกลั้น

๔) อดกลั้นอย่างสูง ก็คืออดกลั้นต่อการบีบคั้นแห่งกิเลสของตน ทุกคนมีกิเลสเป็นพลังผลักดันคอยชักใยอยู่เบื้องหลังให้ต้องทำตาม นับตั้งแต่อยากสูบบุหรี่ อยากไปดูหนัง ดูละคร อยากกินเหล้าเมายา อยากไปแสวงหาการมรณด้วยอำนาจกิเลสนั้น ๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น^{๔๑}

ขันติมี ๓ ระดับ คือ

๑) ขันติ ระดับต่ำสุด คือ ภาระบวรการอดทนต่อความบีบคั้นทางธรรมชาติ เช่น เรื่อง ของความหนาว เรื่องของความร้อน เป็นต้น

๒) ขันติระดับกลาง คือ ความอดทนต่อการสบประมาท

๓) ขันติ ระดับสูงสุด คือ ภาระบวรการอดทน อดกลั้นต่อการบีบคั้นของกิเลส คือ ราคะ โทสะ และ โมหะ^{๔๒}

สรุปว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้น อดทนต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หรือสิ่งที่มากระทบทางร่างกายและจิตใจ อดทนต่อสิ่งที่มากระทบทางร่างกาย เช่น อดทนต่อความเจ็บปวด อดทนต่อความทุกข์ทรมานต่างๆ เป็นต้น ส่วนความอดทนต่อสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นทางจิตใจนั้น หมายถึง ความอดทนต่ออำนาจของกิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

^{๔๐}พระราชันนัทนี (ภิกษุ ปัญญานันทะ), คำสอนผู้บวชใหม่ อบรมพระนวกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗๙.

^{๔๑}พระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาสภิกขุ), อริยศีลธรรม (ชุดธรรมโมฆะ), สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๓๘๑-๓๘๒.

^{๔๒}พุทธทาสภิกขุ, นวากุสธร์ เล่ม ๑ (ชุดธรรมโมฆะ), (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

๒.๑.๒ ประเภทของขันติ

ทัศนะเกี่ยวกับขันติซึ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน มีอยู่ ๓ ประเภท^{๔๓} ดังนี้

๑) ตีติกาขันติความอดทนด้วยอำนาจการอดกลั้นเอาไว้ หมายความว่า สะกดข่มใจ ไม่ลุแก่อำนาจของความโลภ ความโกรธ ความหลง ปิดกั้นไม่ให้กิเลสชนิดหยาบปรากฏผลออกมาทางกาย ทางวาจา ข่มเอาไว้ได้ อดกลั้นเอาไว้อย่างเต็มที่ได้ด้วยอำนาจแห่งศีล

๒) ตปขันติ ความอดทนเป็นเดชเผาผลาญกิเลสอย่างหยาบ ป้องปรามกิเลสระดับกลางด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ซึ่งเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐานตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้ฌาน

๓) อธิวาสนขันติ ความอดทนจนข่มกิเลสได้ และสามารถหยุดยั้งขบวนการเคลื่อนไหวของกิเลสให้ขาดลง สูญสลายไปด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาปัญญา คือสามารถถอนอนุสัยกิเลสออกจากขันธสันดานได้^{๔๔}

ขันติทั้ง ๓ ประเภทนี้ เมื่อพิจารณาด้วยความสุขุมรอบคอบแล้วจะเกิดความรู้สึกซึมซาบบรรยากาศแห่งไตรสิกขาได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญแห่งมรรคการปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสสำหรับบรรพชิตผู้แสวงหาสัจธรรม แต่อาจจะเป็นคุณมการณอันสูงส่งสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่เข้าใจคลาดเคลื่อนว่าท่งทำนองชีวิตของตนเต็มไปด้วยอุปสรรคนานาชนิดจึงยังห่างไกลจากไตรสิกขาทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริงแล้วไตรสิกขาผูกพันกับวิถีชีวิตของเราอยู่ตลอดเวลาเพราะมนุษย์มีความจำเป็นต้องมีศีลคอยกำกับเส้นทางเดินของชีวิตมิให้ล้าออกนอกขอบเขตความดีงาม และด้วยทอำนาจแห่งศีลเท่านั้นมนุษย์จึงจะมีเครื่องมือรักษาคุณภาพทางกายให้สงบเรียบร้อยเป็นปกติอยู่เสมอ ว่างจะเป็รฐานอันมั่นคงรองรับให้จิตใจจ่อ แน่วแน่ ไม่มีความฟุ้งซ่านพร้อมจะนำไปใช้งานได้ทุกเวลา (สมาธิ) เพื่อให้พฤติกรรมทั้งหลายตอบสนองสิ่งแวดล้อมรอบตัวตามความเป็นจริงด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาตัดสินความรู้สึกในขณะปัจจุบันตามความเหมาะสมให้เกิดแบบแผนแห่งการปฏิบัติอันทรงคุณค่าแก่ชีวิต (ปัญญา) ดังนั้นการแบ่งขันติออกเป็น ๓ ประเภทอีกลักษณะหนึ่ง

สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร) เชื่อว่าจะทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มกระจ่างขึ้นอีก และเกื้อหนุนแก่ชีวิตอย่างยิ่ง ท่านอธิบายขันติเอาไว้ ๓ ประเภท^{๔๕} ดังนี้

๑) ตีติกาขันติ (ขันติอด) หมายถึง ความอดทน หักห้ามจิตใจไม่ให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำ ซึ่งมีความทะยานอยากเพราะอำนาจของความโลภ เป็นสิ่งยั่วยั่วล่อลวงจิตใจให้ตกลงไปสู่หลุมพรางแห่งความชั่ว อดทนต่อความโกรธในขณะที่เกิดอารมณ์รุ่มรุม เกิดความวุ่นวายที่คอยมากระชากจิตใจ ชักจูงเข้าสู่อาณาจักรของความขัดเคือง เกรี้ยวกราด และอดทนต่อความหลง

๒) ธิติขันติ (ขันติทนหรือมั่นคง) หมายถึง ความอดทนต่อความตรากตรำในการทำงานทั่วไป เช่น ทนต่อความหิวกระหาย เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ความหนาว ความร้อน อดทนต่อความลำบากอันเกิดจากเวทนา คือ อาการเจ็บป่วย ความไม่สบายกาย เมื่อประสบกับสถานการณ์ที่ไม่เอื้อ

^{๔๓}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙), มงคล ๓๘ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๒๗.

^{๔๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

^{๔๕}สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธมฺมธโร), มงคลยอดชีวิตฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๖ – ๔๘๙.

ประโยชน์แก่ความสุขเหล่านี้สามารถดำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติได้ จึงเรียกว่า ความทนมั่นคงดุจดั่งแผ่นดิน

๓) อธิวาสนขันติ (ขันติยั้งยั้ง) หมายถึง รู้จักยับยั้งชั่งใจไม่ทอดทิ้ง อดทนต่อพฤติกรรมล่วงเกินถากถาง หรือคำกล่าวดูหมิ่นของบุคคลหลายระดับ เช่น ผู้ใหญ่ที่กล่าวสบหู สบคอ ผู้เสมอกันที่แสดงกิริยาวาจาสบประมาทซึ่งใช้คำพูดทำให้เกิดความเสียหาย และผู้น้อยซึ่งแสดงอาการเหยียดหยาม ก็สามารถอดทนไม่ตอบโต้บุคคลเหล่านั้นเพื่อรักษามิตรภาพอันดีเอาไว้

ขันติ ๓ ประเภทที่กล่าวมานั้น สามารถสรุปตามทศณะที่ ๒ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^{๔๖} ได้แก่

๑) ขันติประเภทแรก คือ ความอดทนในการทำกิจกรรมโดยทั่วไป หรืออดทนต่อความหิว ความกระหาย ความเหนื่อย ความหนาว ความร้อน กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ อดทนต่อความลำบาก ตรากตรำ อดทนต่อทุกเวทนา และอดทนต่ออำนาจกิเลส

๒) ขันติประเภทที่สอง คือ อธิวาสนขันติ คือ ความอดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น เฉพาะอย่างยิ่งอดทนต่อคนที่ต่ำกว่าเราในเมื่อเขากล่าววาจากระทบกระทั่งให้เกิดความเจ็บใจ

ขันติที่แบ่งเป็น ๓ ประเภทก็ดีหรือแบ่งเป็น ๒ ประเภทก็ดี เมื่อกล่าวย้อนย่อเข้ามาก็เหลือเพียง ๒ ประเภทเท่านั้นคือ ขันติระดับพื้นฐาน และขันติระดับสูงสุด ขันติระดับพื้นฐานธรรมดาไม่สู้มีความหมายสลับซับซ้อนเท่าใดนัก เพราะบ่งชี้ความหมายเอาไว้ชัดเจนอยู่แล้ว แต่อธิวาสนขันติดูเหมือนว่าจะทำความเข้าใจยาก เพราะเหตุที่หาข้อสรุปชัดเจนได้ยาก บางครั้งอธิวาสนขันติแผ่ครอบคลุมถึงขันติระดับพื้นฐานด้วยแต่ในบางกรณีก็แสดงความหมายเจาะจงมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว จึงต้องใช้ดุลยพินิจในการพิจารณาข้อความหาบทสรุปใช้ชัดเจน ดังจะศึกษาดังนี้

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสพุทธจริยธรรมเรื่องขันติเอาไว้ในมหาปทานสูตรว่า “ขันติ ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง แล้วทรงอธิบายขยายเนื้อความให้พิศดารออกไปดังปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ มีสัพพาสวสูตร นาคสูตร และปฐมขมสูตร เป็นต้น คัมภีร์ระดับรองลงมาคือชั้นอรรถกถาจัดแบ่งขันติซึ่งเป็นพุทธนิยามออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ขันติระดับพื้นฐานธรรมดา และขันติระดับสูงสุด คือ อธิวาสนขันติ ดังนี้

ประเภทที่ ๑ ขันติระดับพื้นฐานธรรมดา คัมภีร์มังคลัตถที่ป็นอธิบายเอาไว้ว่า

“ภิกษุผู้ประกอบด้วยความอดทน คือความอดกลั้นได้ ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิตแปลก เป็นประหนึ่งว่าไม่ได้ยิน และไม่เห็นบุคคลผู้ด่าอยู่ด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ หรือผู้เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำ เป็นต้น ดุจขันติวาทีดาษณะนั้น ย่อมทำไว้ในใจโดยความเป็นผู้เจริญ เพราะความไม่มีความผิตยั้งไปกว่านั้น ดุจท่านพระปุลณเถระฉะนั้น ความอดทนคือความอดกลั้น ชื่อว่า “ขันติ”^{๔๗}

^{๔๖}ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๓.

^{๔๗}พระสิริมงคลจารย์, มงคลตถที่ป็น (พุทธิโย ภาโศ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๐.

ฎีกาสังคิติกสูตร ก็แสดงชั้นตริระดับพื้นฐานธรรมดาว่า ชั้นตมิลักษณะที่ไม่มีทำการโกรธตอบ ต่อกรรมชั่ว และคำพูดชั่วของชนเหล่าอื่น ช่มใจ เป็นผู้ไม่ดูร้าย ไม่ปลุกน้ำตาให้เกิดขึ้นแก่ชนเหล่าอื่น แต่มีจิตใจเบิกบานและมีความสุขเพราะเอาชนะความไม่โกรธนั้นได้^{๔๘}

ส่วนฎีกาอุปปิณณาสก อธิบายลักษณะของชั้นตริระดับพื้นฐานธรรมดาเกี่ยวกับ อธิวาสนชั้นที่ว่า

“สภาพใด ย่อมชุ่ม คือปราบปรามบาปธรรมมีความพยายาม ความเปื่อยเปื่อยความถื่อตัว และความกระด้างเป็นต้น เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ทมะ คือชั้นตริสภาพที่ชื่อว่า ทมะ เพราะกำจัดและ ชุ่มความพยายามให้สงบ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า อธิวาสนชั้นตริ”^{๔๙}

ประเภทที่ ๒ ชั้นตริระดับสูงสุด อธิวาสนชั้นตริ (ถิ) (อธิวาสน+ชนตริ) หมายถึง ความอดทน คือความอดกลั้น, ความอดทนต่อทุกข์ทั้งทางกาย และทุกข์ทางใจ, ธรรมคือการยกการทำชั่วและคำพูด ชั่วของผู้อื่นให้อยู่เหนือตนด้วยไม่ทำการโต้แย้ง, ความอดทน ฎีกาสัพพาสวสูตร ในมูลปิณณาสก อธิบายอธิวาสนชั้นที่ว่า “เป็นเครื่องอดกลั้น คืออดทนแห่งบุคคล ได้แก่ โอโทะสะ อันเป็นไปโดยอาการคือ อดทนต่อความหนาวเป็นต้น หรือได้แก่ กุศลชั้น ๔ มีโอโทะสะเป็นประธาน”^{๕๐}

สรุปได้ว่า ชั้นตริ ๒ ประเภทที่อธิบายผ่านมานั้น เมื่อพิจารณาด้วยความรอบคอบถี่ถ้วนแล้ว เราสามารถจับใจความสำคัญของชั้นตริประเภทที่ ๑ ได้ว่า จะมีลักษณะโดดเด่นกับการใช้ความอดกลั้น กับเหตุการณ์ ๔ ประเภทคือ (๑) ต้องใช้ความอดทนอดกลั้นเมื่อประสบกับความเปลี่ยนแปลงทาง ธรรมชาติอันมีความร้อน และความหนาว เป็นต้น (๒) ต้องมีความอดกลั้นอย่างสูงต่อถ้อยคำด่าว่าคำ ปราสาธของผู้อื่นเพื่อหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท (๓) เมื่อมีผู้เบียดเบียน เช่นฆ่า หรือถูกจองจำกักขัง หน่วงเหนี่ยวก็ใช้ความอดทนอย่างเต็มความสามารถ และ (๔) ต้องไม่มีปฏิกิริยาตอบโต้ใดๆ ทั้งสิ้น เพราะชั้นตมิลักษณะที่สะกดข่มความดูร้าย ความพยายามไม่ให้เพียงพูนขึ้นมาอย่างที่เราเรียกว่า ไม่ปรารถนา ให้ผู้อื่นสูญเสีย น้ำตา บางครั้งอาจจะเกิดประเด็นปัญหาหรือมีความสงสัยว่า มีโอกาสมากน้อยเพียงใด หรือไม่ หากเราจะใช้ความอดทนหรือมีธรรมะข้ออื่นใดเข้ามาช่วยเหลือ โดยไม่ตอบโต้บุคคลผู้กำลัง เช่นฆ่า ทำร้ายหรือกักขังเราเอาไว้ ผู้เขียนคิดว่าการพิจารณาเหตุการณ์ต่อไปนี้จะทำให้เข้าใจเรื่องนี้ได้ ดียิ่งขึ้น

๒.๑.๓ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดชั้นตริ

กระบวนการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตของมนุษย์มีปัจจัยที่ทรงอิทธิพลอันนำไปสู่พฤติกรรม ที่แสดงออกทุกๆ อย่าง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความประพฤติดีงาม หรือ การปฏิบัติธรรมตั้งแต่เบื้องต้น ไปจนถึงจุดสุดท้ายเพื่อความบริสุทธิ์ หมดจด และมีอิสระสมบูรณ์ตามลำดับจนกลายเป็นความดีสูงสุด ความคิดโดยอาศัยสัมมาทิฐิเสียก่อน มีข้อความในพระไตรปิฎกแสดงหลักการปรับวิจิตต์ให้ถูกต้องว่า “ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ อย่างคือ **ปรโตโฆสะและ โยนิโสมนสิการ**”^{๕๑} พุทธธรรม ทั้งสองประการนี้ จึงเปรียบรากเหง้าแห่งการปลูกเร้า วิธีการเรียนรู้ตลอดชีวิตของมนุษย์ เพื่อ เสริมสร้างคุณธรรมทั้งหลายให้อุบัติขึ้นมา ฉะนั้นจุดเริ่มต้นแห่งกระบวนการเกิดขึ้น หรือ แหล่งที่มา

^{๔๘}พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถกัปปิ (ทุดิโย ภาโค), หน้า ๔๑๒ – ๓๒๖.

^{๔๙}พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถกัปปิ (ทุดิโย ภาโค),, หน้า ๔๑๑ – ๓๒๖.

^{๕๐}พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถกัปปิ (ปฐโม ภาโค), หน้า. ๓๗ – ๔๑.

^{๕๑}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

ของพุทธจริยธรรมเรื่องขันติ จึงมาจากแหล่งสำคัญ ๒ ประการดังกล่าว คือ ปรีตโฆสะและโยนิโสมนสิการ จะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ปรีตโฆสะ หมายถึง กระบวนการเกิดขึ้นของขันติ เป็นปัจจัยภายนอก หมายถึง เสี่ยงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอดการโฆษณา นี่เป็นแหล่งที่มาของขันติซึ่งอาศัยปัจจัยภายนอก^{๕๒}

๑) ความสัมพันธ์ของบุคคล

จะต้องใช้ขันติโดยอาศัยปัจจัยภายนอกโดยใช้ สิ่งกาลกสฺตร ซึ่งป็นพระสูตรสำคัญ สูตรหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติต่อทิศ ๖ แก่สิ่งกาลกคฺคหบดีบุตรสิ่งกาลกสูตรมีสาระสำคัญว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมซึ่งจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคล ๖ กลุ่มดังพุทธพจน์ว่า

...ดูก่อนคฤหบดีบุตร กौरยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิศทั้ง ๖ อย่างไร ท่านพึงทราบทิศ ๖ เหล่านี้คือ พึงทราบว่า บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวาบุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรและอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน^{๕๓}

นอกจากกลุ่มชนทั้ง ๖ ที่จัดว่าเป็นปรีตโฆสะ

๒) ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ต้องใช้ขันติ

ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ต้องใช้ขันติ ประกอบด้วย ๘ ประการ

(๑) นิสัยประจำตัวหรือมีมาตั้งแต่กำเนิด หมายถึง ความอดทนที่มีมาคู่กับบุคคลแต่ละคน ไม่สามารถระบุเหตุอื่นที่ชัดเจนได้ จึงเรียกรวมๆ ว่าเป็นนิสัยประจำตัวของแต่ละบุคคลส่วนหนึ่งของนิสัยเป็นผลมาจากพันธุกรรมหรือกรรมพันธุ์ (Heredity) ส่วนที่เหลือเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อม (Environment)

(๒) การที่ได้ใช้ความอดทนมาก่อน หมายถึงความอดทนบึกบึนที่เกิดจากการได้เคยทำงานซึ่งต้องใช้ความอดทน หรือการที่เคยได้รับความยากลำบากในชีวิตวัยเด็ก หรือได้ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตซึ่งทำให้ต้องลุกขึ้นต่อสู้ จนเกิดสมรรถภาพแห่งความอดทนทางจิตใจและร่างกาย

(๓) การที่มีความมุ่งมั่นต่อความสำเร็จ หมายถึงความอดทนบึกบึนที่เป็นผลมาจากการทำงานที่ต้องการให้งานสำเร็จอันเกิดจากความทะเยอทะยานส่วนตนมุ่งเอาชนะงานและความปรารถนาอย่างแรงกล้า

(๔) การที่มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบ ความรับผิดชอบเป็นภาระหน้าที่ที่บุคคลจะต้องกระทำด้วยจิตสำนึกอย่างจริง เพื่อให้ภาระนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี การลงมือปฏิบัติภารกิจบ่อยๆ หรือเป็นประจำก็จะเกิดความอดทนบึกบึนในที่สุด

^{๕๒}พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๒๑.

^{๕๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗.

(๕) การที่ได้รับการอบรมสั่งสอน การบ่มเพาะลักษณะนิสัยแห่งความอดทน ชนิดนี้ เกิดจากการได้รับการอบรมจากบ้านและสถานการศึกษา ซึ่งจะช่วยสร้างทัศนคติที่ดี ช่วยฝึกฝนการทำงานทั้งที่ง่ายและยาก เป็นการสร้างประสบการณ์ของบุคคลเมื่อถึงคราวที่ได้รับภาระหรือหน้าที่ที่สำคัญ ก็สามารถนำความอดทนมาใช้ได้อย่างได้ผล

(๖) การที่ได้ตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง หมายถึงความอดทนซึ่งเกิดจากที่ปัจเจกชนมีโอกาสดำเนินงานในสิ่งที่ตนมีใจรักงานอย่างแท้จริง และได้ทุ่มเทความรู้ความสามารถของตนที่มีต่องานนั้นทั้งหมด ความจริงจังต่องานลักษณะนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่าอิทธิบาท ๔ คือ บุคคลมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

(๗) การขาดแคลนสิ่งจำเป็นหรือความจำเป็นบังคับหมายความว่าสภาพแวดล้อมที่กดดัน บีบบังคับให้จำเป็นต้องปฏิบัติ คือการฝืนใจทำ ซึ่งจะทำให้บุคคลเกิดความอดทนบึกบึนขึ้นได้

(๘) จากการที่ได้พิจารณาว่าควรต้องอดทน การเกิดขึ้นของความอดทนประเภทนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับประสบการณ์เดิม ซึ่งจะทำให้บุคคลเล็งเห็นความจำเป็นในการอดทนด้วยการมีสติปัญญาและความมีเหตุผลเป็นเครื่องพิจารณา^{๕๔}

ความอดทน ๘ ข้อนี้ ที่ใช้ประโยชน์กับโยนิโสมนสิการเข้าจับ บางข้อก็มีความหมายคลุมเครือไม่ชัดเจน ไม่ลงตัว บางข้อก็สามารถเข้ากันได้ พระพุทธศาสนาจึงแสดงคุณสมบัติของกัลยาณมิตรซึ่งคอยปลูกฝังคุณธรรมทั้งหลายให้เจริญงอกงามบานสะพรั่งขึ้นในจิตใจที่เรียกว่า สปัปฺริสธรรม ๗ ประการ คือ^{๕๕}

- ๑) ัมมัญญตา รู้หลักแห่งเหตุผล
- ๒) อตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล
- ๓) อตตัญญตา รู้ตน คือ รู้และเข้าใจตนเองอย่างทะลุปรุโปร่งว่า
- ๔) มัตตัญญตา คือ รู้จักความพอดี
- ๕) กาลัญญตา คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม
- ๖) ปริสสญญตา คือ รู้ชุมชน
- ๗) ปุคคลัญญตา คือ รู้บุคคล

ด้วยคุณสมบัติอันล้ำเลิศของกัลยาณมิตรซึ่งเป็นปัจจัยก่อให้เกิดคุณธรรมทั้งปวงนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงความสำคัญของการมีกัลยาณมิตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ย่อมมีแสงอรุณขึ้นก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทะ ความเป็นผู้มีมิตรดี ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘

ขันตอันเกิดจากปรโตโฆสะก็เป็นเพียงปัจจัยภายนอกซึ่งได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมนอกตัวเท่านั้น ด้วยเหตุปัจจัยเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ยังไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดความอดทน ความอดกลั้น

^{๕๔}เฉลิม บุรีรักษ์ดี, และหลุยส์ จำปาเทศ, **คุณลักษณะความอดทนบึกบึนของคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ, ๒๕๔๒), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๕๕}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๕.

แก่ร่างกายและจิตใจได้อย่างสมบูรณ์ครบวงจร จำเป็นจะต้องอาศัยปัจจัยภายในอีกประการได้แก่ โยนิโสมนสิการ เข้ามาเกื้อหนุนอีกด้านหนึ่ง ขั้นตอนจึงเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ทั้งทางกายและทางใจ

ประการที่สอง โยนิโสมนสิการ หมายถึง กระบวนการเกิดขึ้นของขันติ เป็นปัจจัยภายใน, เป็นแหล่งอุปถัมภ์แห่งคุณธรรมทั้งปวงเช่นเดียวกัน โดยการทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิด ถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ เป็นระบบ หมายถึง การรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงที่มันเป็นโดยวิธีคิดหาเหตุผล ภาพทางความคิดอย่างเต็มเปี่ยม ภายใต้การตรวจสอบตามระบบวิธีคิด ๑๐ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแก่พวกกาลามะชาวเกสปุตนิคมดังปรากฏในเกสปุตติสูตรดังนี้

- ๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (มา อนุสสเวน)
- ๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา (มา ปรมปราย)
- ๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (มา อิติกราย)
- ๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (มา ปฏิกสมปทาเนน)
- ๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (มา ตกุกเหตุ)
- ๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান (มา นยเหตุ)
- ๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามเหตุผล (มา อาการปริวิตกเกน)
- ๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (มา ทิฏฐินิขมานกฺขนติยา)
- ๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะที่น่าจะเป็นไปได้ (มา ภพฺพุปปตยา)
- ๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (มา สมโณโน ครูติ)^{๕๖}

สารัตถะจากเกสปุตติสูตร แม้จะบ่งชี้ความหมายเชิงคัดค้านแหล่งความรู้อันได้จากศาสตร์ทั้ง ๑๐ แหล่ง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสอนให้เราปฏิเสธความจริงอันเป็นผลพวงจากระบบความคิดทั้ง ๑๐ ประการนี้ว่า เป็นสิ่งบกพร่องผิดพลาดงมงายหรือไร้สาระขาดความน่าเชื่อถือใดๆ แต่พระองค์ทรงแสดงวิธีการอดทน อีกความหมายหนึ่ง เป็นความหมายที่ท่านพุทธทาส เรียกขันติ ว่า การรอได้หรือค่อยได้ด้วยการยับยั้งชั่งนการทางความคิดก่อนตัดสินใจหาข้อสรุปในแต่ละเรื่องในแต่ละประเด็น โดยเน้นให้เราตระหนักว่า ก่อนที่จะตัดสินใจกระทำสิ่งใดๆ ลงไปด้วยกายกรรมก็ดี วาจกรรมก็ดี หรือด้วยมนกรรมก็ดี พฤติกรรมทั้ง ๓ ด้านนี้ จะเป็นต้นแบบหรือจริตชนิดหนึ่งซึ่ง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของเรามากที่สุด สังเกตได้ง่ายๆ

ดังนั้น ปัจจัยภายนอกซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อในการจุดประกายแสงแห่งพุทธจริยธรรมเรื่องขันติให้ลุกโชติช่วงขึ้นมาเป็นลำดับแรกก็คือ ปรโตโฆสะที่คอยกล่อมเกล้าให้บุคคลกระทำแต่สิ่งที่ดีงามสำเร็จผลในเชิงบวก ต่อมาจะต้องมีองค์ธรรมที่สำคัญเป็นปัจจัยดีงามภายในเข้ามาช่วยเสริมสนับสนุนอีกทางหนึ่งนั่นก็คือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาสืบค้นสาวลึกตรวจสอบดูกลไกของสรรพสิ่งอย่างถี่ถ้วนทุกแง่มุมให้เข้าใจความสลับซับซ้อนที่โยงใยเกาะเกี่ยวกันตลอดสายด้วยการตระหนักรู้ความเป็นไปของสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ตามปกติธรรมดาที่มันเป็นแล้วตอบสนองต่อสรรพสิ่ง การปฏิบัติตนให้สอดคล้องประสานกลมกลืนอย่างรู้เท่าทัน เพื่อให้เกิดผลดีมีคุณค่าแก่ชีวิต ด้วยเหตุนี้ พุทธจริยธรรมเรื่องขันติ จึงมีแหล่งที่มาหรือขบวนการเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสำคัญทั้ง ๒

^{๕๖} ๐.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

ประการนี้ ได้แก่ ปรโตโฆสะ คือการรองรับเอาองค์ความรู้อันได้จากการศึกษา อบรม บ่มเพาะจาก พุทธเมธีทั้งหลายแล้วนำมากลั่นกรองตรวจสอบพินิจพิจารณาวิเคราะห์ตามระบบของโยนิโสมนสิการ จนกระทั่งกลายเป็นบูรณาการขององค์ความรู้หรือกล่าวโดย

สรุปว่า ความอดทน ความอดกลั้นได้จากสิ่งแวดล้อมภายนอกและได้จากการพึ่งพาตนเอง ซึ่งเป็นคุณธรรมภายใน พื้นฐานของการรับเอาอารมณ์ส่วนมากก็มาจากปัจจัยข้างนอกคือได้ยินเสียง จากผู้อื่นกิริยาท่าทางหรือ การกระตุ้นชักจูงจากภายนอกที่เข้ามากระทบถ้าหากได้ยินเสียงจากผู้อื่น เป็นเรื่องที่งามน่าชวนฟังก็ทำให้ใจเบิกบาน แต่ถ้าได้ยินคำที่เสียดสี ใสร้าย คำว่า นินทา ซึ่งคำเหล่านี้ เป็นคำที่ปุถุชนไม่อยากได้ยินได้ฟัง ทำให้โมโห โกรธเคืองขึ้นมา ถึงขั้นทำลายกันก็มีอยู่มากมายในกรณีนี้ นี้แหละเพราะมนุษย์ไม่ใช่หลักโยนิโสมนสิการ ทำใจโดยแยกกาย ปรโตโฆสะ รู้จักแยกแยะ ซึ่งก่อ กระบวนการเกิดขึ้นของขันติ อำนาจให้สภาพร่างกายและจิตใจสมบูรณ์

๒.๑.๔ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับขันติธรรม

หลักธรรมที่สำคัญซึ่งมีความหมายสัมพันธ์กับขันติธรรมคือ ขรราวาสธรรม ทศพิธราชธรรม มงคลสูตร โสภณกรรมธรรม และทศบารมี

๒.๑.๔.๑ ขันติกับขรราวาสธรรม

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการครองเรือน จึงแสดงพุทธธรรมเอาไว้เพื่อให้ การดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน อย่างประสบความสำเร็จที่ปรารถนา วิธีแห่งความสำเร็จของผู้ครอง เรือน เรียกว่า ขรราวาสธรรม มี ๔ ประการ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ^{๕๗} ดังนี้

ก. ขันติกับสัจจะ คือ ความตั้งใจจริงที่ปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จลุล่วงตามความ ปรารถนาของตัวเหมือนกับสัจจะธิษฐาน แสดงความตั้งใจจะทำเรื่องบางอย่างให้สำเร็จแน่นอนไม่ยอม ท้อถอย สัจจะในขรราวาสธรรมควรศึกษาถึงหน้าที่สาม และภรรยาจะต้องปฏิบัติต่อกัน

๑) หน้าที่ของสามีจะต้องปฏิบัติต่อภรรยา ๕ อย่างดังต่อไปนี้

- (๑) ให้เกียรติ ยกย่องในฐานะที่เป็นภรรยา
- (๒) ไม่แสดงอาการดูหมิ่น
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) ให้อิสระการจัดงานภายในครอบครัว
- (๕) ให้เครื่องแต่งตัวตามโอกาสอันควร

๒) หน้าที่ของภรรยาจะต้องปฏิบัติต่อสามี ๕ อย่างดังต่อไปนี้

- (๑) ดูแลเอาใจใส่การทำงานภายในบ้านให้เรียบร้อย
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
- (๕) ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๕๘}

หลักการปฏิบัติ ๕ ข้อ ทั้งของฝ่ายสามีและภรรยานี้รวมเรียกว่า การทำตามหน้าที่หรือ ความรอบรู้การปฏิบัติหน้าที่ที่มีอยู่นั้นให้เรียบร้อยหมดจด จนสามารถที่จะรักษาภาระและหน้าที่ให้

^{๕๗} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐/๕๔๕.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

มันคง กว้างขวางออกไปจนสัมฤทธิ์ผลคือความสมบูรณ์ที่ประณีตยิ่งขึ้นโดยลำดับ^{๕๙} ดังมีข้อความใน พระไตรปิฎกยืนยันเอาไว้ว่า เป็นการขัดป้องปัญหาทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นและเป็นปัจจัยให้เกิดความ ราบรื่นภายในครอบครัว^{๖๐} ความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนนานระหว่างสามีภรรยาจะต้องอาศัยความอดทนและ ความจริงใจต่อกันเหมือนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิรูปสันทิตพระราชาตรัสถามปัญหาเกี่ยวกับการ ครองเรือนกับ”๖๑ท่านวิรูปะ คลุ่หส์ผู้อยู่ครองเรือนมีลักษณะอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้กล่าวคำสัตย์ “วิรูปสันทิตเฉลยว่า”๖๒ผู้ครองเรือน ไม่ควรคบหญิงสาวธรรมาเป็นภรรยา เราจะเห็นได้ว่าความสำคัญ อันดับแรกของระบบครอบครัวเริ่มต้นจากการมีขันติจึงทำให้สัจจะหรือความจริงใจต่อกันและต้องเอา ความอดทนมาประคับประคองรักษาให้สัจจะบรรลุถึงจุดหมายที่ปรารถนาเอาไว้

ข. ขันติกับทมะ คือ ความอดทนของพระโพธิสัตว์ที่มาใช้เข้ากับทมะเป็นพื้นฐานรองรับควบคุมบังคับจิตใจของตนเอง หรือการข่มบังคับจิตใจไม่ให้พ่ายแพ้ต่อกิเลสฝ่ายต่ำที่มันจร เข้ามาร่วมกับกิเลสที่มันมีอยู่แล้วเลยทำให้กิเลสเพิ่มทวีมากขึ้นเลยยากที่จะขัดเกาออกไปได้ อย่างเช่น พระเตมียไ้ ถูกยั่วยวนต่าง ๆ พระองค์ใช้ขันติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์ไม่ให้เข้ามากระทบ เป็นต้น การ ประพฤติปฏิบัติโดยการใช้ทมะข่มจิตใจนั้นจะต้องประกอบไปด้วยขันติของพระโพธิสัตว์ที่ได้ เพื่อเป็น แบบอย่างในการดำรงชีวิต และความมุ่งมั่น บุคคลใดกระทำอย่างเต็มที่พยายามสุดความสามารถแล้ว แต่ ไม่ประสบความสำเร็จเป็นเพราะว่าไม่มีความอดทนเพียงพอเลยเกิดความท้อแท้ขึ้น ดังพุทธาธิบายว่า

...คนที่ขาดความเข้มแข็งทางจิตจะตระหนักดีว่า การฝึกจิตเป็นการยากยิ่ง เพื่อที่จะละเลิกสิ่งที่ตัวเองปฏิบัติมาจนเคยชิน เปรียบเหมือนนกมูลไก ถูกเถาว์ล้อยอัน เปราะบาง เปื่อยยุ่ย ผูกมัดเอาไว้ก็ไม่มีแรงจะหนีไปได้ เพราะเถาว์ล้อยนั้นปรากฏ เหมือนพันธนาการอันแข็งแกร่ง ส่วนผู้มีจิตมั่นคงสามารถจะละเลิกได้ทันที เปรียบ เหมือนช้างตัวมีกำลังถูกล่ามด้วยโซ่อันแข็งแกร่ง พอสะบัดกายเท่านั้น ก็จะทำให้โซ่ ขาดหนีไปตามใจปรารถนา^{๖๓}

ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้ใช้ขันติสนับสนุนให้ทมะเพื่อให้มีพลังในการต่อสู้กับสภาวะอารมณ์ที่จร เข้ามาให้หยุดนิ่ง แล้วปรับจิตใจให้เป็นปกติตามธรรมชาติ ดังนั้นพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ต้องใช้ขันติ ใช้จริงจึงในการดำรงชีวิตการบังคับจิตใจให้อยู่ในกรอบของความตั้งใจ โดยมีขันติเข้ามาเป็นศูนย์กลาง คอยสนับสนุนรับช่วงต่อจากทมะ ดังนั้น การใช้ความอดทนของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตขาดกเข้ามา รองรับเพื่อความหนักแน่นทางจิตใจจึงจะไม่โยกคลอนสั่นไหวได้ง่าย ถ้าไม่มีการใช้ขันติเข้ามาในการ ฝึกอบรมทางจิตใจ การจะทำบางสิ่งบางอย่างก็ติดขัดในการฝึกสมาธิ จิตก็ไม่เกิดสมาธิขึ้น ซึ่งจะทำให้ การเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตก็จะคลุกคละทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น การฝึกสมาธิทำให้การใช้ขันติไม่เต็ม

^{๕๙} พระพุทธวรญาณ (กิตติทินโน). การพระศาสนาและการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๐.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๖๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๔๙-๑๔๕๐/๔๑๐.

^{๖๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๕๒/๔๑๐.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๘-๑๕๑/๖๔-๑๖๙.

ที่เลยเกิดปัญหะขึ้น การทำสมาธิก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะจิตใจยังไม่หนักแน่นพอสมควรเลย เกิดอาการท้อแท้ในการประพฤติปฏิบัติ

ค. ขันติกับขันติ คือ การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่ง ด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่ หวั่นไหว ความอดทนมี ดังนี้ คือ

๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดิน ฟ้าอากาศความหนาว ความร้อน ฝนตกแดดออก

๒) อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบาย ภาย ความปวดความเมื่อยผู้ที่ขาดความอดทนประเภทนี้ เวลาเจ็บป่วยจะร้องครวญคราง พร่ำเพ้อ ร่ำพันहुตหงิด ฉุนเฉียวง่าย

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความ ขัดใจ อันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม การบีบคั้นทั้งจากผู้บังคับบัญชา และ ลูกน้อง ความ อคติธรรมต่างๆในสังคม ระบบงานต่างๆที่ไม่คล่องตัว

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นการอดทนต่ออารมณ์อันน่าใคร่ น่า เพลิดเพลนใจ อดทนต่อสิ่งที่เราอยากทำแต่ไม่สมควรทำเช่น อดทนไม่เที่ยวเตร่ ไม่เล่นการพนัน ไม่ เสพสิ่งเสพติดไม่รับสินบน ไม่คอร์รัปชั่น ไม่ผิดลูกผิดเมียเขา ไม่บ้าอำนาจ ไม่ขี้อวด เป็นต้น

ง. ขันติกับจาคะ คือ การสละวัตถุสิ่งของและเสียสละด้านอารมณ์ คือ

๑) สละวัตถุ หมายถึง สละทรัพย์สินของเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่น สละเงิน ทองสร้างโรงพยาบาล สร้างโรงงาน เพื่อช่วยเหลือคนจน สร้างโรงเรียนตลอดจนสละเพื่อสาธารณ กุศลประเภทต่าง ๆ เป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมตามศักยภาพที่จะทำได้

๒) สละอารมณ์ หมายถึง รู้จักปล่อยวางอารมณ์คือ มีขันติสนับสนุนไม่ ให้ ระบายความโกรธขัดเคืองใจออกไปเมื่อเกิดการขัดใจกับบุคคลที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยง อาทิ ภรรยา สามี เพื่อนร่วมงานหรือบุคคลในสังคมโดยทั่วไป^{๖๔} การเสียสละอารมณ์ ความอดทน มีดังนี้

๒.๑) การเสียสละสิ่งของให้ใครจะต้องเอาความอดทนความอดทน ของพระโพธิสัตว์ที่ได้กล่าวมาสามารถเอาชนะความตระหนี่เสียก่อนความตระหนี่เป็นทำให้ขัดขวาง การทำดี ถ้าเราสละได้แล้วทำให้อารมณ์ต่าง ๆ พลอยตีไปด้วยนั้นก็คือรู้จักปล่อยวาง ดังพุทธทาสได้ กล่าวไว้ว่า ขันติกับจาคะในฆราวาสธรรมนี้มีได้หมายถึง การเสียสละสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น แต่ หมายถึงบริจาคสิ่งที่เราไม่พึงประสงค์จะมีอยู่ในจิตใจของเราออกไปให้หมดวิธีการทำงานของจาคะ เปรียบเหมือนลิ้นวาล์วสำหรับระบายภาวะความอดทนขั้นที่ไม่สามารถจะทนได้หรือทนไม่ไหวให้ ระบายออกไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งไม่เกิดสภาวะที่เรียกว่า จำต้องทน^{๖๕} การที่จะระบายความอัดอั้น นั้น ก็จะต้องทำความสะอาดบ้าน ตัดแต่งต้นไม้ จัดสวนหย่อมหรือไหว้พระสวดมนต์เจริญภาวนา ซึ่งการ เจริญภาวนานั้นพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ พระองค์ บารมีใกล้จะสมบูรณ์แล้วจะเจริญภาวนาอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ตามโอกาส และสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับภาวนา บางท่านอาจจะคิดว่าไม่ค่อยมีเวลาวัน ๆ มีแต่ทำ

^{๖๔} อ่างแล้ว, พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, หน้า ๔๖๔-๔๖๕.

^{๖๕} พุทธทาสภิกขุ. ฆราวาสธรรม (ชุดธรรมโฆษณ์), (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิจัดพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๘๕.

การงานจะมีเวลาที่ไหนมาเจริญภาวนา ถ้าคิดอย่างนี้ยิ่งทำให้จิตใจห่างจากหลักธรรมมากยิ่งขึ้นคิดอย่างนี้ก็อาจจะเกิดภาวะความไม่แข็งแรงทางด้านจิตใจ จึงทำให้เกิดปัญหาเกิดขึ้นให้กับตนเองรวมถึงบุคคล ซึ่งสามารถที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ การหายใจคือการปฏิบัติธรรมซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดดังพุทธพจน์มีใจความว่า^{๖๖} “อิงฆ อญญะปิ ปุจฉสสุ ปุณฺณ สมณพราหมณเณ ยทิ สจฺจ ทมา จาคา ขนฺตยา ภฺยโยธวิชฺชติติ แปลว่า เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูเถิดว่า ในโลกนี้มีอะไรที่จะยิ่งไปกว่า สัจจะ ทมะ ขันติและ จาคะเล่า” เป็นข้อสนับสนุนเนื่องความข้างต้นนั้นได้ดี เพื่อให้ขันติของพระโพธิสัตว์สมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป เพื่อที่จะรับเอาสิ่งที่ดีงามเข้ามาในชีวิต

๒.๒) ความอดทนนี้มีความจำเป็นมากสำหรับ คนทุกคน ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ หรือจะเป็นสมณะ สำหรับพระภิกษุสนั่น ที่อยู่ด้วยกันเป็นครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สามเณรภิกษุ ก็มีคุณสมบัติที่จะใช้ธรรมะข้อนี้มาก คือจะต้องอดทนต่อกันให้เหมือนกับพระโพธิสัตว์ ในมหานิบาตชาดกเช่น เรื่องพระเวสสันดรเป็นต้น โดยไม่การทำร้ายกัน ถ้าเป็นพระภิกษุที่อยู่ด้วยกัน ๕ ปี ๑๐ ปี ๒๒ ปี ๓๐ ปี อยู่กันไปนานๆ ก็ต้องมีถูกใจบ้าง ไม่ถูกใจบ้าง คนเรามันมีข้อบกพร่องกันทุกคน ดีไม่ทั่ว ชั่วไม่หมด มันก็ต้องถูกใจเราบ้าง ไม่ถูกใจเราบ้าง มันก็ต้องอดทน ถ้าไม่อดทนก็ทะเลาะกัน ตาย บางรายที่ไม่ได้รับการอบรมในสำนักของครู ถึงกับลงไม้ลงมือตีกัน เพราะความไม่อดทน มีความโกรธเกิดขึ้น ไม่อดทนต่อกัน ไม่ดับไฟเสียแต่ต้นลม เริ่มก้าวร้าวกัน และไม่ให้อภัยต่อกันและทะเลาะกัน ห้ามไม่อยู่มีโทษพลุ่งพล่านขึ้นมากตีกัน เพราะว่ากิเลสมันออกมาในระดับพฤติกรรม

๒.๑.๔.๒ ขันติกับทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึง ธรรมชาติสำหรับพระราชา หรือธรรมที่พระราชาพึงประพฤติพระราชาผู้มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองไพร่ฟ้าประชาชนนั้นพึงดำเนินการปกครองด้วยธรรม ๑๐ อย่างนี้^{๖๗} ตามหลักขันติของพระโพธิสัตว์ จึงจะสามารถคุ้มครอง ป้องกัน พัฒนาบ้านเมืองให้เกิดความรุ่งเรือง ประชาชนก็จะพึงมีแต่ความสุข ประสพกับสันติภาพ และเป็นผู้มีอิสระเหนือปัญหาที่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งมวล^{๖๘} ทศพิธราชธรรมเป็นหลักคอยสนับสนุนขันติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นมีสาระสำคัญดังนี้

๑) ทาน (ทาน) การให้ ในที่นี้หมายถึง การให้วัตถุภายนอก เช่น เจตนาการให้วัตถุ ๑๐ ประการมีข้าวและน้ำเป็นต้น ลักษณะของการให้ต้องมีขันติหยุดพิจารณาก่อนให้

๒) ศีล (ศีล) ภาวะปกติ เพราะศีล แปลว่า ปกติ ภาวะปกติอันสืบเนื่องมาจากไม่มีสิ่งทำให้เกิดความวุ่นวายการรักษาศีลให้เป็นปกตินั้นจะต้องมีขันติอดทนเอาไว้ก่อนเช่น ทนต่ออกุศล ทนจะไม่ผิดศีล ๕ เป็นต้น

๓) ปริจจาคะ (ปริจจาค์) การบริจาค คือการให้อีกแบบหนึ่ง แต่เป็นการให้ที่เกิดจากเจตนาอันงดงามจากภายในจิตใจ แต่ขาดไม่ได้คือ ขันติคอยหนุน ปริจจาคะให้บริบูรณ์

๔) อาชชวะ (อาชชว) ความซื่อตรง ความเปิดเผย การไว้วางใจได้โดยไม่ก่อให้เกิดโทษ เกิดภัย ไม่มีอันตรายใด ๆ ลักษณะดังกล่าวนี้จะต้องใช้ขันติเป็นพื้นฐานต่อหน้าที่ที่กระทำกิจกรรมร่วมกัน

^{๖๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๒๕๕.

^{๖๗} ข.ช. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๖๘} พุทฺธ มลิวัดย์, หลักธรรมสำหรับการปกครอง, (กรุงเทพมหานคร: การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๔๑.

๕) มัทวะ (มัทว) ความอ่อนโยน แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ (๑. ความอ่อนโยนภายนอก และความอ่อนโยนภายใน) ขันติเป็นปัจจัยสำคัญในอันจะเอื้อต่อจิตใจที่อ่อนโยนแล้ว เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมะได้ทุกประการจนสำเร็จประโยชน์

๖) ตปะ (ตป) ตะปะหรือตะบะ โดยปกติหมายถึง วิริยะ ความพากเพียร ความบากบั่นความก้าวหน้า โดยมีขันติเป็นพื้นฐาน ตะปะมีคุณสมบัติสำหรับเผาผลาญความเกียจคร้านให้หมดไป โดยสิ้นเชิงโดยใช้ขันติ

๗) อักโกธะ (อกุโธ) ความไม่โกรธหรือความกำเริบ แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ ความกำเริบอันเกิดจากภายใน และความกำเริบภายนอก คือประทุษร้ายบุคคลอื่น ฉะนั้นต้องไม่มีความกำเริบทั้งภายในและภายนอกโดยใช้ขันติ ช่วยในการไม่โกรธ

๘) อวิหิงสา (อวิหิสะ) ความไม่เบียดเบียน ไม่มีการกระทำอันเป็นสาเหตุให้เกิดการกระทบกระทั่งตนเองและผู้อื่นลักษณะดังกล่าวจะต้องมีขันติเป็นพื้นฐานในอันจะไม่ก่อให้เกิดอวิหิงสา

๙) ขันติ (ขันติ) ความอดทน รอดได้ คอยได้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่จะต้องมีความอดทนต่อความโง่ของผู้น้อย พึงตระหนักเอาไว้ว่า ความอดทนนั้นเป็นเรื่องของฝ่ายผู้ใหญ่

๑๐) อวิโรธนะ (อวิโรธน) ความไม่มีพิรุณ คือไม่มีอะไรผิดไปจากครรลองแห่งความถูกต้องอันจะนำมาซึ่งความผิดพลาดที่เป็นอันตรายหรือทุกข์โศกโดยประการทั้งปวง ลักษณะดังกล่าวจะต้องใช้ขันติเป็นพื้นฐานอันเป็นปัจจัยไม่ก่อให้เกิดความไม่มีพิรุณขยายออกไปได้เป็นสัมมัตตะคือความถูกต้อง^{๖๙}

การอธิบายทศพิทธาธรรมในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะใช้ในความหมายเป็นกลางคือ เอาธรรมะสำหรับผู้ปกครองโดยทั่วไปจะไม่เจาะจงว่าต้องเป็นธรรมะสำหรับพระราชาเพียงอย่างเดียวจะเน้นเฉพาะขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกสัมพันธ์กับธรรมะข้ออื่น ๆ เท่านั้นการจะอธิบายขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกที่มีอยู่ในทศพิทธาธรรมนี้โดยการอธิบายเป็นคู่ๆ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ที่ชัดเจนดังต่อไปนี้

๑) ขันติกับทาน ในพระไตรปิฎกได้กล่าวเกี่ยวกับทานเป็น ๒ ประเภท^{๗๐}คือ อามิสทาน คือ การให้ปัจจัย ๔ อาทิ ให้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ให้ที่อยู่อาศัย ช่วยขวนขวาย ส่งเสริมการงานด้านอาชีพ เช่น พระจันทกุมาร เป็นต้นให้ทานแก่คนยากจน และธัมมทาน คือ การให้ธรรมะ หรือการให้วิทยากรอันเป็นแบบแผนสำหรับดำเนินชีวิตตามครรลองแห่งธรรม เช่น มหานารทกัศสพชาดก ที่ได้แสดงหลักในการดำเนินชีวิตเป็นต้น การที่จะเสียสละสิ่งของออกไปนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากสำหรับคนที่ตระหนี่ สิ่งที่เราต้องตระหนี่รู้เท่าทันของจิตเราก็คือต้องใช้ขันติใช้ความอดทนเอาชนะความตระหนี่ให้ได้เสียก่อน การให้ทานจึงจะเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์

๒) ขันติกับศีล ศีลหรือศีละ แปลว่า ปกติ สิ่งใดคงที่อยู่ตามปกติเรียกว่า สี-ละ หรือถ้าบังชี้ถึงการกระทำซึ่งทำอยู่เป็นปกติ และการที่จะรักษาศีลนั้นจะต้องเริ่มจาก ขันติความอดทน ดังความอดทนของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกคืออดทนโดยใช้ จิตใจ เป็นแกนนำในการพิจารณาเอาไว้อย่างมั่นคง

^{๖๙}พุทธทาสภิกขุ, ทศพิทธาธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖-๑๙.

^{๗๐}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

๓) ขันติกับปริจจาคะ หมายถึง ความอดทนของพระโพธิสัตว์กับการสละ เป็นการสละสิ่งที่ดีไม่ดี สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ออกไปให้หมดจากใจ และขันติความทนนั้นมีความอดทนต่อตนเอง และมีความอดทนต่อคนอื่นการทำหน้าที่ของแต่ละบุคคลด้วยขันติความอดทนเข้มแข็งเพราะความอดทนของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกเป็นพุทธจริยธรรมที่ช่วยให้งานสำเร็จลุล่วงด้วยดี เช่น พระสุวรรณสาม มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ช่วยเหลือพ่อแม่ทุกอย่าง เพราะท่านทั้งสองตาบอดเป็นต้น ฉะนั้นผู้เป็นบุตรธิดาเมื่อกระทำเวทิตาคุณต่อมารดาบิดาจะต้องกระทำด้วยจิตสำนึกอันงดงามต้องปฏิบัติด้วยอดทนเข้มแข็งและหลีกเลี่ยงไม่ได้โดยประการทั้งปวง

๔) ขันติกับอาชวะ หมายถึง ความอดทนกับความตรงหรือความซื่อตรง เช่น ตรงต่อเวลา ตรงต่อวาจา ตรงต่อตัวเอง ตรงต่อบุคคลอื่น

๕) ขันติกับมัททวะ หมายถึง ขันติเป็นปัจจัยแห่งความอ่อนโยน ด้วยการปรับปรุงพฤติกรรมกาย วาจา และใจให้เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน มีความสุภาพอ่อนโยน เช่น พญานาคอุริทัตใช้ขันติเผผลาญกิเลสทำให้เข้าสู่ภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้น ขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกเป็นเครื่องเผผลาญความกระด้าง หรือความถือตัวให้หมดสิ้นไปก่อน จึงจะทำให้ กาย วาจา ใจมีความอ่อนโยน ซึ่งแสดงออกมาเป็นธรรมะ คือ มี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งเรียกว่า พรหมวิหารธรรม

๖) ขันติกับตปะ หมายถึง ความอดทนของพระโพธิสัตว์ที่สัมพันธ์หรือเชื่อมโยงกับ ตะปะ หรือตบะ ตบะแปลว่าเผผลาญ ลักษณะดังกล่าวต้องใช้ขันติเน้นทำลายกิเลสนั้นให้สูญสลายโดยสิ้นเชิง เหมือนกับแสงสว่างของพระอาทิตย์และพระจันทร์ซึ่งทำหน้าที่ขับไล่ความมืด เหมือน พุทธพจน์ว่า “ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน ส่วนดวงจันทร์ส่องสว่างเวลากลางคืน”^{๗๑} จะเห็นได้ว่าตบะของพระอาทิตย์และพระจันทร์ทำให้เกิด แสงสว่างอันเจิดจ้าสามารถขับไล่ความมืดมัวได้ส่วนตบะก็คือ การเอาชนะกิเลสทั้งหลาย ดังนั้นการที่จะเอาชนะเผผลาญกิเลสจะต้องอาศัยเป็นธรรมประคับประคองส่งเสริมในการทำลายกิเลสให้ดับสูญ

๗) ขันติกับอภิกโรธ หมายถึง ความอดทนความไม่โกรธ ความอดทนของพระโพธิสัตว์เป็นธรรมะข่มระงับความโกรธเอาไว้ไม่ให้แสดงผลออกมาทางกาย วาจา ใจ เช่น พญานาคอุริทัต ที่ยอมให้นายพราหมณ์ทำร้ายจนร่างกายเจ็บปวด เพื่อไปเล่นกลหาเงินเลี้ยงชีพ ไม่แสดงอาการออกมา เป็นต้น หรือ ขันติดาบสได้อธิบายวิธีการใช้ความอดทนขันติเป็นเกราะป้องกันความโกรธไม่ให้เบ่งบานขึ้นทำให้ความโกรธหายไป

๘) ขันติกับอวิหิงสา หมายถึง ความอดทนเป็นเหตุปัจจัยอันก่อให้เกิดการไม่เบียดเบียนกัน ขันติอันบุคคลเจริญดีแล้วทำให้เกิดผลออกมาเป็น มีน้ำใจไมตรี พุทธพจน์สะท้อนให้เห็นว่า เป็นนักปราชญ์ที่แท้จริงแล้วจะไม่ไปเบียดเบียนไม่ทำลายศรัทธาทรัพย์และวิถีชีวิตของชาวบ้าน การที่จะคิดแก้แค้น เอาคืนนั้นจะต้องมีสติเตือนและองค์คุณที่สำคัญคือขันติธรรม

๙) ขันติกับขันติ หมายถึง ความอดทนต่อตนเองและความอดทนต่อผู้อื่น แม้กระทั่งความอดทนต่อภายนอกและภายใน เป็นต้น รวมแล้วเป็นความอดทนทั้งสิ้น

^{๗๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๕๔.

๑๐) ขันติกับอวิโรธนะ หมายถึง ความอดทนของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกกับการไม่คลาดเคลื่อนไปจากหลักการแห่งธรรม หรือการไม่ทำผิดคลาดเคลื่อนได้จะต้องขันติ เช่น ขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดก กับอวิโรธนะนี้ มีความสัมพันธ์แนบแน่น แนบสนิทเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำหน้าที่เหมือนกันด้วยการแสดงเป็นตัวปัญญา ซึ่งเป็นคุณธรรมที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างยิ่งเพราะปัญญานำพามนุษย์ให้ข้ามพ้นจากความทุกข์ทั้งมวล

สรุปได้ว่าทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นคุณธรรมที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ พระองค์นั้นเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองได้อย่างมีคุณภาพ สมควรได้รับความเคารพนับถือ และความไว้วางใจจากผู้พบเห็น ก็นับเป็นเรื่องยากที่จะทำให้บ้านเมืองสงบสุขอย่างเช่น พระเจ้าจันทกุมาร ที่ได้ปกครองบ้านเมืองหลักจากประชาชนขับไล่พระราชบิดาออกจากเมืองไปเพราะหลงผิด หูเบาเชื่อคำของอำมาตย์ เป็นต้น พระโพธิสัตว์ทรงดำรงพระองค์อยู่ในทศพิธราชธรรมอย่างสมบูรณ์และมั่นคงมาโดยตลอดได้อาศัยขันติความอดทนเป็นที่ตั้งที่ปรากฏอยู่ในทศพิธราชธรรมเพื่อให้การมีของพระองค์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒.๑.๔.๓ ขันติกับมงคลสูตร

คัมภีร์มิ่งมงคลทิปนีกกล่าวไว้ว่า มงคลสูตรเกิดจากข้อขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาที่มหาชนชาวชมพูทวีปถกเถียงกันอย่างกว้างขวางว่า “อะไรหนอ เป็นมงคล” พระพุทธองค์ตรัสว่า (ตโปความอดทนเป็นมงคล) โดยพระองค์ตรัสถึงขันติของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า “เทวดาและมนุษย์ทำมงคลดังกล่าวมานี้แล้ว ไม่พ่ายแพ้แก่ข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน มงคลทั้ง ๓๘ ประการนั้น เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๗๒} นี่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ให้ความชัดเจนที่สุดเพื่อให้ พระโพธิสัตว์หรือบุคคลธรรมดาไปปฏิบัติ สำหรับเรื่องมงคล มงคล แปลว่า สิ่งที่ทำให้มีโชคดีหรือธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ^{๗๓} และขันติกับองค์ธรรมในมงคลสูตรมีลักษณะเกื้อกูลหนุนเสริมซึ่งกันและกัน โดยที่ภาพรวมกล่าวคือ ชีวิตที่จะเจริญต้องประกอบด้วยขันติ และ สังคมที่จะเจริญต้องประกอบด้วยขันติ ชีวิตที่จะเจริญต้องประกอบด้วยขันติ ขันติของพระโพธิสัตว์เป็นขันติเกี่ยวกับการปฏิบัติกัมมัญฐาน ซึ่งการปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องตั้งอยู่บนฐานของความอดทนอดกลั้นแบบอุกฤษฏ์ จึงจะทำให้ชีวิตเจริญสูงสุดเป็นพระอรหันต์ได้อย่างเช่น พระปธานิเถระ กำลังนั่งฟังธรรมอยู่ในขณะนั้น พืชตัวหนึ่งเลื้อยเข้ามายังสถานที่ฟังธรรมแล้วกัดทันทันที หลังจากนั้นก็เลื้อยหนีไปและพืชร้ายก็เริ่มแผ่กระจายไปทั่วร่างของท่าน แต่ท่านใช้ความอดทนอดกลั้นอย่างสูงสุดเพื่อข่มทุกขเวทนาอันเกิดจากพืชร้ายแห่งคมเขี้ยว ทันใดนั้นท่านก็ได้พิจารณาศีลของตนตั้งแต่วันแรกที่ออกบวชก็มีได้พบข้อบกพร่องแม้เพียงน้อยนิด จึงยังความปิติให้เกิดขึ้นว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ พืชร้ายได้แล่นออกทางเดิมคือจากปากแผลที่งูกัดพร้อม ๆ กับจิตซึ่งยืนยันหนักแน่นว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ นั่นเองต่อจากนั้นพระปธานิเถระเจริญวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๗๔} หรือ พญานาคโพธิสัตว์ ขณะบำเพ็ญบารมีอยู่ที่ภูเขายพราหมณ์จับไปทรมาน ต้องอดทนต่อสภาวะที่เกิดขึ้นเพื่อให้การมีสมบูรณ์

^{๗๒} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๑๓/๘.

^{๗๓} พระราชวรมณี, (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๒๐.

^{๗๔} พระสิริมงคลจารย์, มงคลตถทิปนี (ทฤติโย ภาค). หน้า ๔๑๘-๔๑๙.

ยิ่งขึ้น สังคมที่จะเจริญต้องประกอบด้วยขันติ ความอดทนได้ทำหน้าที่ในการขัดเกลา ปรับปรุง พฤติกรรมทั้ง ๓ ด้าน คือคอยป้องกันห้ามปรามความรุนแรงอันจะเกิดขึ้นทางกาย คอยยับยั้งถ้อยคำ นินทาว่าร้ายอันจะเกิดขึ้นทางวาจา และข่มระงับความอาฆาตพยาบาทอันจะเกิดขึ้นทางใจ ความอดทนของพระโพธิสัตว์ในลักษณะดังกล่าวจะช่วยส่งเสริมการควบคุมพฤติกรรมครบวงจรทั้งทางกาย และทางใจให้ตอบสนองในเชิงบวกทำให้เกิดกิริยามารยาทอันงดงาม สุภาพอ่อนโยน นอบน้อมถ่อมตน ขันติอันเป็นเหตุแห่งความเจริญสำหรับสังคมจึงอยู่ในฐานะที่เป็น “ความรักความเมตตาต่อสรรพสิ่ง” ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า “มนุษย์ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกัน และไม่ควรปรารถนาความทุกข์ให้แก่กันและกัน”^{๗๕} ความปรารถนาให้มนุษย์รู้จักคุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติโดยอิงอาศัยขันติธรรม หรือเมตตาธรรมอันจะเป็นเหตุปัจจัยแห่งความสุข และนำมาซึ่งความเจริญสำหรับสังคม

สรุปขันติกับมงคลสูตรได้กล่าวถึง มงคล ๓๘ ประการซึ่งมีความสัมพันธ์กับขันติธรรมและ ผู้ใช้ขันติพระปหานิเยระและพญานาคโพธิสัตว์ได้ใช้ขันติธรรมต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนได้รับ ผลสัมฤทธิ์ตามปรารถนา

๒.๑.๔.๔ ขันติกับโสภณกรรมธรรม

ขันติกับโสภณกรรมธรรม ควรศึกษาคือความหมายของโสภณกรรมธรรมพระขันติ เวรัชพราหมณ์ แนวคิดเอาชนะความโกรธ และความสัมพันธ์ของขันติกับของขันติกับโสรัจจะ ดังนี้

๑) ความหมายของโสภณกรรมธรรมและขันติ

โสภณกรรมธรรมคือธรรมที่ทำให้เกิดความงดงาม ได้แก่ ขันติและโสรัจจะ ซึ่งพระ อภิธรรมปิฎกแสดงลักษณะของโสรัจจะเอาไว้ว่า “ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทาง วาจา ความไม่ล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจาหรือความสำรวมในศีลทั้งหมดนี้เรียกว่าโสรัจจะ”^{๗๖} โสรัจจะมากับขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกเสมอ ฉะนั้นขันติในที่นี้จึงได้แก่ ความอดทน ต่อความรู้สึกฝ่ายต่ำได้แล้วทำให้จิตใจเกิดความงดงาม สงบเสงี่ยม

ขันติ คือ การอดทน โสรัจจะ นั่นก็คือ การยั้งเอาไว้เสมอ^{๗๗} ขันติกับโสรัจจะ ความ สงบเสงี่ยม เกิดจากอำนาจของความอดทน อดกลั้น เช่น พระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ พระองค์ทรงใช้มาโดย ตลอด เป็นการอดทนต่อวาจาอันหยาบคายร้ายแรงหรือคำนินทาต่าง ๆ เสมือนจุดประกายไฟแห่ง ความโกรธให้เกิดขึ้นในจิตใจทำให้ล้างผลาญชีวิตกันเกิดความพยาบาทจองเวรกัน ไม่มีที่สิ้นสุด ขันติ กับโสภณกรรมธรรมหรือขันติกับโสรัจจะควรศึกษาถึงเวรัชพราหมณ์ดำหนิพระพุทธเจ้าและพระองค์ ตรีสตบแนวคิดว่าเอาชนะความโกรธของท่านพระพุทธทาสและพระธรรมโกศาจารย์และความสัมพันธ์ ของขันติและโสรัจจะ

เวรัชพราหมณ์ ดำหนิพระพุทธเจ้าและพระองค์ตรีสตบ เวรัชพราหมณ์ เดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วดำหนิว่า

“เท่าที่ข้าพเจ้าทราบมานั้น ท่านพระโคตม ไม่ยอมไหว้ ไม่ลูกรับ
พวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกายผ่านวัยหรือไม่เชื่อเชิญให้นั่ง

^{๗๕} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๕๓๔.

^{๗๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๙/๓๗.

^{๗๗} พุทธศาสนิก. พุทธจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๖), หน้า ๒๗๔.

เพราะว่าตถาคตทำเช่นนั้นเมื่อใด ศีรษะของผู้นั้นจะต้องขาดตกไป “ท่าน พระโคตม เป็นคนไม่มีรส”^{๗๘}

พระพุทธเจ้าทรงยอมรับคำตานั้นแต่ทรงนิยามความหมายใหม่ว่า

“ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นพอมีมูลอยู่บ้าง เพราะตถาคตละรสคือ รูป เสี่ยงกลิ่น รส โภญฐัพพะได้หมดสิ้นแล้ว เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นอีกไม่ได้ พราหมณ์ดำเนินต่อไปว่า ท่านเป็นคนไม่มีสมบัติ สอนไม่ให้ทำ สอนให้ทำลาย เป็นคนช่างรังเกียจ เป็นคนช่างกำจัด เป็นคนช่างเผาผลาญ และ ท่านเป็นคนไม่พูดไม่เกิด พระพุทธเจ้าไม่มีความโกรธเคือง ทรงอยู่ในอาการดุษณิภาพ ไม่ใส่ใจต่อคำด่าและคำตำหนิเหล่านั้น กลับแปลความหมายใหม่ว่า

“ที่ว่าเราเป็นคนไม่พูดไม่เกิดนั้นพอจะจริงอยู่บ้างเพราะเราเรียกคนที่ละการอยู่ในครรรค์และการเกิดใหม่ได้หมด เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ว่า เป็นคนไม่พูดไม่เกิด ตถาคตละการอยู่ในครรรค์และการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นแล้ว ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”^{๗๙}

๒) แนวคิดเอาชนะความโกรธของท่านพุทธทาสและพระธรรมโกศาจารย์

จารย์

ท่าน **พระพุทธทาส** เสนอว่า

“พอจะโกรธใครให้นับสิบก่อน การนับหนึ่งถึงสิบนั้น เป็นการประวิงเวลาให้ธรรมชาติฝ่ายสูงตั้งตัวได้ในการที่จะต่อสู้กับธรรมชาติฝ่ายต่ำ คือความไม่โกรธ ต่อต้านความโกรธได้ เพราะฉะนั้นอุบายเรื่องประวิงเวลาจึงเป็นธรรมะประเภท ชันติ โสรัจจะ”^{๘๐}

พระธรรมโกศาจารย์ (ภิกขุ ปัญญานันทะ)เสนอเอาไว้ว่า

“เมื่อมีคนมาด่าเราว่า ซาติชั่ว ให้เฉย ๆ ไว้ การจะเฉยได้จะต้องใช้ปัญญาด้วยการพิจารณาเสียใหม่ เราเป็นชาติไทย เราไม่ได้จดทะเบียนสำมะโนครัวว่าชาติชั่ว พูดอย่างนี้เป็นการโกหกกันอย่าได้ใส่ใจ”^{๘๑} การชนะความโกรธสอดคล้องกับ พุทธพจน์ที่ว่า “คนพาลกล่าววาจาหยาบคาย ย่อมเข้าใจว่าตนเองชนะ แต่ความอดทนกลับได้ เป็นความชนะของบัณฑิตผู้รู้แจ้ง”^{๘๒}หรือถ้าดับ

^{๗๘}วิ.อ. (ไทย) ๑/๓/๑๒๕-๑๒๖.

^{๗๙}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑-๑๐/๑-๔.

^{๘๐}พุทธทาสภิกขุ, **พุทธจริยธรรม**, หน้า ๒๗๙.

^{๘๑}พระราชันนัทนี (ภิกขุ ปัญญานันทะ), **คำสอนผู้บวชใหม่ อบรมพระนวกะ พ.ศ. ๒๕๑๙**, หน้า

๒๘๐.

^{๘๒}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๘.

ความโกรธได้ก็เป็นบ่อเกิดของประโยชน์ทั้งหลายดังพระพุทธพจน์ชื่อว่า “ผู้ใดระงับความโกรธเสียได้เหมือนไฟที่ปราศจากเชื้อ ยศของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น”^{๘๓}

๒.๑.๔.๕ ความสัมพันธ์ขั้นต้นกับโลภะ

ความสัมพันธ์ระหว่างขั้นต้นซึ่งส่งเสริมให้เกิดโลภะจะโดยผ่านตัวเชื่อมคือความโกรธ อันเป็นเหตุปัจจัยแห่งความเสียดม สงบ และงดงาม โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกมาประดับตกแต่ง เช่น อักโกสภการทวาชะ ที่ได้ดำบริภาษพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้จากหยาบคายอย่างรุนแรง พระพุทธเจ้าทรงย้อนว่า, “พราหมณ์ ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านดำเราผู้ไม่ดำอยู่ โกรธต่อเราผู้ไม่โกรธอยู่ ทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะอยู่ เราไม่รับคำดำของท่าน ดังนั้น คำดำเหล่านั้น จึงเป็นของท่านผู้เดียว” แล้วพระองค์ได้ตรัสว่า “ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก”^{๘๔}

สรุปได้ว่า ขั้นต้นโสภณ หมายถึง ความอดทนต่อความรู้สึก ความขุ่นเคืองภายในจิตใจ ทำให้จิตใจเกิดความงดงาม สงบเสียดม

๒.๑.๔.๖ ขั้นต้นกับทศบารมี

บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นการบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณซึ่งจัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ รวมแล้วแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น คือ ขั้นต้นบารมี ขั้นต้นอุปบารมีขั้นต้นปรมัตถบารมี ดังนี้

๑) ขั้นต้นกับทานบารมี หมายถึง พระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกบำเพ็ญตนเป็นผู้ให้การเสียสละแบ่งปันสิ่งของ เช่น ให้ทานแก่สมณพราหมณ์ บิดามารดา เป็นต้น สงเคราะห์ อนุเคราะห์ คนยากจนขัดสนอันแรกก็ต้องมีขันติมาข่มความตระหนี่เอาไว้ก่อนเพราะความตระหนี่ทำให้ไม่เสียสละเอาขันติมาทำลายความตระหนี่เสียก่อนจึงทำให้เกิดความเสียสละอย่างบริสุทธิ์จะทำให้ทานบารมีเต็มเปี่ยม

๒) ขั้นต้นกับศีลบารมี หมายถึง การสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน หรือความประทุษร้ายถูกต้องตามระเบียบวินัย วิธีการบำเพ็ญศีลบารมีมีหลักอยู่ว่า ต้องกระทำราวกะว่า จามรีย่อมรักษาขนหาง (ของต้น) ที่ติดข้องอยู่ในที่ใด ๆ ก็ยอมตายในที่นั้นไม่ยอมให้ขนหางเสียไป ฉะนั้น ท่านจงบำเพ็ญศีลในภูมิทั้งรักษาศีลให้บริบูรณ์ในกาลทุกเมื่อ จดจามรีย่อมรักษาขนหาง ฉะนั้น การที่จะรักษา ศีลให้บริสุทธิ์นั้นจะต้องอาศัยขันติจึงจะทำให้ศีลของผู้รักษาบริบูรณ์ได้

๓) ขั้นต้นกับเนกขัมมบารมี หมายถึง การออกบวช หรือการปลีกตัวออกจากกาม วิธีการบำเพ็ญเนกขัมมบารมีนั้น ต้องกระทำประหนึ่งว่า คนที่ถูกขังอยู่ในเรือนจำ ได้รับทุกข์ทรมาน ย่อมไม่เกิดความยินดีในเรือนจำนั้น มีแต่จะหาช่องทางที่จะหลบหนีออกไป ฉะนั้น ท่านจงเห็นภพทั้งปวงดุจเรือนจำ จมูกงุ่นหน้าต่อเนกขัมมะเพื่อหลุดไปจากภพ ฉะนั้น การออกบวชบางครั้งก็มีอุปสรรคได้รับความลำบากไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ปัจจัยทั้ง ๔ ขาดแคลนก็ต้องอาศัยความอดทน คือ ขันติจึงจะทำให้การออกบวชสร้างบารมีได้เต็ม

^{๘๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑/๓๓๑.

^{๘๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕-๒๖๗.

๔) **ขันติกับปัญญาบารมี** หมายถึง ความรู้ สืบสาวถึงเหตุผล เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง วิธีการบำเพ็ญปัญญาบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างที ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาตได้เห็นว่า จะเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ย่อมได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ฉันทานเมื่อสอบถามคนมีความรู้ตลอดทั้งปวง บำเพ็ญปัญญาบารมีไปเกิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ฉันทัน การที่จะรู้ศึกษาให้เข้าใจ ในสภาวะทั้งหลายก็อาศัย**ขันติ**เป็นพื้นฐาน

๕) **ขันติกับวิริยบารมี** หมายถึง ความเพียร ความแก่งกล้าบากบั่น ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคมีความอดสาหะไม่ทอดทิ้งภาระหน้าที่ พยายามทำธุระสำเร็จ วิธีการบำเพ็ญวิริยบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนอย่างทีพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์กระทำฉันทาน จงประคองความเพียรให้มั่นคง ทุกภพทุกชาติ บำเพ็ญวิริยบารมีไปเกิด แล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ ฉันทัน แต่ความความเพียรนั้น ต้องอาศัย**ขันติ**ประกอบเข้าด้วยจึงจะทำให้วิริยบารมีเต็มเปี่ยมได้อย่างเช่น พระมหาชนก เป็นต้น

๖) **ขันติบารมี** หมายถึง ความอดทน ความเข้มแข็งทางกายทางใจจนสามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจของเหตุผล ไม่ลุแก่อำนาจของกิเลส วิธีการบำเพ็ญขันติบารมีนั้น ต้องกระทำเช่นเดียวกับข้อความที่ปรากฏว่า “ธรรมดาแผ่นดิน ย่อมทนทานต่อสิ่งที่เขาทิ้งลงทุกอย่าง ทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่ทำความยินดีและความขัดเคือง แม้ฉันทัน ถึงท่านก็ฉันทันเหมือนกัน” **ขันติอดทน**ต่อการยกย่อง และการดูหมิ่นของคนทั้งปวง

๗) **ขันติกับสัจจบารมี** หมายถึง ความจริง คือพูดจริง ทำจริง ตั้งใจจริงโดยอาศัยขันติที่จะทำความปรารถนาให้สำเร็จลุล่วง วิธีการบำเพ็ญสัจจบารมีนั้น ต้องกระทำดังข้อความที่ว่า ธรรมว่าดาวประกายพริ้ง เป็นดาวเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมเคลื่อนไปจากวิถีโคจรไม่ว่าจะเป็นฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันทัน ถึงท่านก็ฉันทันเหมือนกับ จงอย่าถอยกลับไปจากทาง (ที่ถูกต้องมั่นคง) ในสัจจะทั้งหลาย บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว จักบรรลุโพธิญาณได้ **ขันติ**เป็นปัจจัยที่สำคัญ

๘) **ขันติกับอธิฐานบารมี** หมายถึง ความตั้งใจมั่น การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว มุ่งมั่นต่อเป้าหมายที่ตนวางเอาไว้ ดำเนินตามเป้าหมายนั้นแน่วแน่มั่นคง วิธีการบำเพ็ญอธิฐานบารมีนั้น ต้องกระทำเหมือนกับ ภูผาไม่หวั่นไหวตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะลมแรง คงตั้งอยู่ที่เดิมนั่นเอง แม้ฉันทัน ท่านก็ฉันทันเหมือนกัน จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิฐานบารมีทุกเมื่อ บำเพ็ญอธิฐานบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ คุณธรรมที่สำคัญคือ**ขันติ**

๙) **ขันติกับเมตตาบารมี** หมายถึง ความรักใคร่ การปลูกฝังมิตรไมตรี ตั้งความปรารถนาดีคิดเกื้อกูลช่วยเหลือสร้างสรรค์ความสุขต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ วิธีการบำเพ็ญเมตตาบารมีนั้น ต้องกระทำเช่นกับข้อที่ว่า ธรรมดาน้ำแผ่ความเย็นชำระล้างมลทินคืออริสมะอันทั้งในคนดีและคนชั่ว แม้ฉันทัน ท่านก็ฉันทันเหมือนกัน จงเจริญเมตตาให้เสมอกัน บำเพ็ญเมตตาบารมีแล้วจักบรรลุสัมโพธิญาณได้ แต่ที่ต้องอาศัย **ขันติธรรม**เป็นพื้นฐานในการเจริญเมตตาบารมี

๑๐) **ขันติกับอุเบกขาบารมี** หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง วางใจสงบเรียบสม่ำเสมอ มีความยุติธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจของอคติ วิธีการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั้น จะต้องอาศัย**ขันติ** **ความอดทน**เป็นที่ตั้งเพื่อทำให้วางใจเป็นกลางเอาไว้อย่างสม่ำเสมอเสียก่อนจึงจะทำให้เกิดความยุติธรรมเกิดขึ้นหรือปัญหาต่าง ๆ ก็แก้ได้

ขันติในทศบารมีมีลักษณะโดดเด่นเป็นพิเศษนอกเหนือจากขันติที่ใช้ในบริบททั่ว ๆ ไปก็เพราะว่า ขันติเป็นมรรคาแห่งการปฏิบัติสำหรับพระโพธิสัตว์ผู้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าด้วยความมุ่งมั่นในอันที่จะบรรลุสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๕๕}

ความสัมพันธ์ระหว่างขันติของพระโพธิสัตว์กับองค์ธรรมหมวดต่าง ๆ ตามที่ได้ศึกษาผ่านมานั้นสามารถจะเอื้ออำนวยประโยชน์สุขให้แก่ผู้ปฏิบัติอย่างไพบูลย์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับหนทางของการนำไปใช้ให้เหมาะสมกับเวลา สถานที่ หรือโอกาสอันควรกับบทบาท และสถานภาพอย่างเช่น ในฐานะที่เราเป็นฆราวาสผู้มีความปรารถนาสูงสุดเพื่อให้ระบบของครอบครัวดำเนินไปได้ด้วยดี ปราศจากอุปสรรคแห่งชีวิตการครองเรือน ควรที่จะยืนหยัดในหลักของฆราวาสธรรมอย่างจริงจัง

สรุปได้ว่า ความสำคัญแห่งขันติของพระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกกับหมวดธรรมอื่นๆ เป็นมงคลสำหรับชีวิต เพราะเป็นความดี ทำให้เจริญในบุญกุศล ทำให้สมบูรณ์ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญาที่พระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ พระองค์ได้ใช้หลักขันติเพื่อสนับสนุนให้หมวดธรรมคือ ฆราวาสธรรมคือ จริยใจต่อกัน อุดหนุนได้ไม่นอกใจ ทศพิทธาธรรมคือการปกครองด้วยธรรมจะปกครองผู้คนได้ต้องมีขันติจึงจะสำเร็จ ทศบารมีเป็นบารมีที่เข้าสู่พระโพธิสัตว์ในตอนที่ต้องสู้กับกิเลสทั้งหลาย มงคลสูตรคือความดีจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ต้องใช้ขันติ และโศภณกรณธรรมเป็นธรรมให้งามเพราะ ทั้ง ๒ นี้จะอยู่ร่วมกันคือ คนเราอดทนได้มันถึงสงบสงี่ยม อดทนตั้งใจทำความดีให้บรรลุจุดหมายอย่างไม่ท้อถอย ตัวอย่าง พระโพธิสัตว์ในมหานิบาตชาดกนั้นที่ได้ศึกษามาแล้วและได้ ประสบความสำเร็จในชีวิตเพราะมีพื้นฐานความอดทน ขยันหมั่นเพียร และการรอคอยเวลาที่เหมาะสม สามารถที่จะประยุกต์หลักขันติในบทต่อไป เพื่อพัฒนาชีวิตประจำวันในสังคมได้

๒.๑.๕ ประโยชน์ขันติธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประโยชน์ของขันติธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาทควรศึกษาประโยชน์ขันติธรรมตามพุทธพจน์ ประโยชน์ขันติธรรมโดยทั่วไป ประโยชน์ขันติธรรมตามทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์ ดังนี้

๑) ประโยชน์ขันติธรรมตามพุทธพจน์

พระพุทธเจ้าตรัสประโยชน์ของขันติไว้ ๕ ประการ ดังนี้

- (๑) เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลาย
- (๒) เป็นผู้ไม่ดูร้าย ปราศจากผองภัย และไม่มีการผูกอาฆาตจองเวร
- (๓) เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อน เพราะไม่มีการประทุษร้าย
- (๔) เมื่อถึงคราวเสียชีวิตก็ไม่หลงลืมสติ
- (๕) หลีกจากเสียชีวิตแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๕๖}

๒) ประโยชน์ของขันติธรรม โดยทั่วไปมี ๓ ประการ คือ

- (๑) ขันติทำให้ประสบกับความสำเร็จในการดำเนินชีวิต เช่น ความสำเร็จด้านอาชีพ
- (๒) ขันติสร้างสรรค์ระบบครอบครัว และกระบวนการทางสังคมให้เกิดความสงบ

สุข

^{๕๕}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **riebสร้างบารมี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑ – ๕.

^{๕๖}องปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕-๒๑๖/๓๕๗ – ๓๕๙.

(๓) ขันติช่วยเกื้อหนุนการปฏิบัติวิปัสสนาจนบรรลุผล นิพพาน^{๘๗}

๓) ประโยชน์ขันติธรรมตามทัศนะของพระธรรมโกศาจารย์

พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือท่านพุทธทาส ได้อธิบายว่า “ขันติ คือ ความอดทนหรืออดกลั้นมีคุณค่าและประโยชน์สำหรับชีวิต ๔ อย่างด้วยกัน” คือ

(๑) อดกลั้นต่อความเป็นไปตามธรรมชาติ เช่น ความร้อน ความหนาว ยุง ลม แดด เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้แต่ต้องอดกลั้นด้วยการทำจิตใจไม่ให้เป็นทุกข์ขึ้นมา

(๒) อดกลั้นต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าไม่รู้จักอดกลั้นหรือเฉยได้ก็เท่ากับกินของแสลงทำให้สูญเสีย กำลังใจหรือต้องอดกลั้นทำให้เกิดความรู้สึกเป็นทุกข์ทรมานเพิ่มขึ้นอีก อย่างนี้ไม่มีประโยชน์อะไรจึงต้องอดกลั้น ต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย

(๓) อดกลั้นต่อการอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีทั้งคนพาลหรือคนบ้า การกระทำของคนเหล่านี้ ทำให้ต้องใช้ความอดทนอดกลั้น ฉะนั้นคนมีกิเลสก็ย่อมล่วงเกินผู้อื่นด้วยการด่าบ้งหรือดูหมิ่นดูแคลน บ้างก็เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น

(๔) อดกลั้นอย่างสูง คือ อดกลั้นต่อการบีบคั้นแห่งกิเลสของตน ทุกคนมีกิเลสเป็นพลังผลักดันคอยชักใยอยู่เบื้องหลังให้ต้องทำตามนับตั้งแต่อยากสูบบุหรี่ หรืออยากไปดูหนัง ดูละคร อยากกินเหล้าเมายา อยากไปแสวงหากามารมณ์ด้วยอำนาจของกิเลสนั้นๆ ก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่จะต้องอดกลั้น^{๘๘}

จากการศึกษาขันติธรรม (Tolerance) เป็นหัวใจสำคัญของการอยู่ร่วมกันกับกลุ่มคนต่างๆ ที่มีความแตกต่าง เพราะจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอดทนต่อความต่างกันทางศาสนา ภาษาชาติพันธุ์ ความเชื่อ และอุดมการณ์ทางความคิด แนวทางนี้จะนำไปสู่การเคารพ และการยอมรับนับถือ วัฒนธรรมที่หลากหลาย วิธีการแสดงออก และวิถีชีวิตที่ต่างกันไป อีกทั้งพร้อมที่จะรับฟัง และปฏิบัติต่อบุคคลที่มีความแตกต่างกัน ประโยชน์ของขันติธรรมแสดงบทบาทโดดเด่น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะและบทบาทในระดับโลกุตระ บุคคลผู้เจริญขันติธรรมตั้งแต่พื้นฐาน จนกระทั่งถึงขั้นสูงสุด

ดังนั้น ผู้วิจัยพอจะสรุปได้ว่า ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น พอจะจำแนกออกได้ ๔ กรณี ดังนี้

๑) ขันติ ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางกาย อันเกิดจาก ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อยล้า

๒) ขันติ ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกข์เวทนาทางกาย อันเกิดจากความเจ็บไข้ได้ป่วย

๓) ขันติ ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บใจ อันเกิดจากวาจาหยาบคาย เสียชื่อเสียง กล่าวล่วงเกินให้เสียหาย

๔) ขันติ ความอดทน ความอดกลั้นต่อกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ

^{๘๗} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐๑/๖๒๓.

^{๘๘} พุทธทาสภิกขุ, นวานุสรณ์ เล่ม ๑ (ชุดธรรมโฆษณ์), หน้า ๑๓๐ – ๑๓๑.

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างสันติ

๒.๒.๑ ความหมายของสันติ

ความหมายของสันติภาพไว้อย่างหลากหลายลึกซึ้ง อีกทั้งครอบคลุมหลายมิติ ทั้งในแง่ภาษาคนและภาษาธรรม โดยท่านมองสันติภาพว่าเป็นเรื่องสำคัญ กับทุกชีวิตและชีวิตทุกระดับล้วนต้องการสันติภาพและอยู่ได้ด้วยสันติภาพ ดังนั้นสันติภาพจึงอาจจำแนกออกเป็นสันติภาพทั้ง ๓ ระดับ คือระดับบุคคล สันติภาพระดับสังคม และสันติภาพระดับโลกแต่สันติภาพเหล่านี้ยังเป็นสันติภาพในแง่ภาษาคนหรือสันติภาพระดับโลกียะ เพราะยังเกี่ยวข้องกับกิเลสอยู่ในทางตรงกันข้าม หากเป็นสันติภาพที่เกิดขึ้นในจิตใจที่ไร้กิเลสเรียกว่าสันติภาพในระดับโลกุตระเป็นสันติภาพในแง่ภาษาธรรม ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่าสันติภาพในแง่ภาษาคน – ภาษาธรรม สันติภาพในแง่ของภาษาคน มันก็เป็นเรื่องสันติภาพอย่างโลก ๆ ตามที่ชาวโลกเขาพูดกัน อย่างนี้มันมีกิเลสอาสวะเนื่องอยู่ด้วยไม่มากนักน้อย ตามความพอใจของคนที่มีกิเลสคนมีอาสวะ สันติภาพของบุคคลชนิดนั้นมันก็พลอยมีกิเลสมีอาสวะไปบ้างตามส่วน แต่ถ้ากล่าวโดยภาษาธรรม ไม่มีกิเลสไม่มีอาสวะ ไม่มีอาสวะเหลือ นี่พูดเป็นภาษาอรหันต์ดับกิเลสสิ้นเชิง ไม่มีอาสวะเหลือก็เป็นพระอรหันต์ ดับไม่สิ้นเชิงมีอาสวะเหลือก็ยังไม่ใช่พระอรหันต์ ดูกันโดยภาษาคนมันก็มีค่าอย่างโลก ๆ ดูโดยทางภาษาธรรม มันก็มีค่าอย่างเหนือโลกหรือพ้นโลกอย่างยิ่งไปกว่านั้นท่านยังให้ความหมายของสันติภาพเกี่ยวกับกับบุคคล สังคม และโลกในอีกหลายด้าน โดยได้นำหลักปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปิจจยตาในพุทธธรรม มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมให้เห็นความสอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นเหตุเป็นผล ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่าสิ่งที่เรียกว่าสันติภาพก็มีปฏิจจสมุปบาท อาการเป็นนายเหมือนกัน คือ ถ้ามัวมันมาจากอะไร มากจากอะไร เป็นชั้น ๆ มาตามลำดับ สันติภาพของโลก มันก็มาจากสันติภาพของสังคม มันก็มาจากสันติภาพของบุคคล สันติภาพของบุคคล มันก็มาจากความถูกต้องทางกาย ทางวัตถุ ทางจิต ทางวิญญาณ แล้วยังมีส่วนประกอบแวดล้อมภายนอกอะไรต่าง ๆ ที่มันมีอยู่ในโลก ที่มันทำให้เกิดความถูกต้องทางกาย ทางวัตถุ ทางจิต ทางวิญญาณ แล้วรากฐานทั้งหมดมันอยู่ที่จิตของมนุษย์

จากการใช้หลักปฏิจจสมุปบาทหรืออิทัปปิจจยตามามองปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างรอบด้าน และใช้อธิบายความหมายของคำว่า “สันติภาพ” อย่างครอบคลุมไปถึงมิติต่างๆ ทางสังคม การเมือง วัตถุ และจิตใจ ทำให้พบว่า สันติภาพมีนัยยะที่หลากหลายลุ่มลึกสำคัญน่าสนใจอย่างยิ่งดังนั้น เพื่อให้ทราบนิยามความหมายสันติภาพตามแนวคิดของท่านชัดเจนมากยิ่งขึ้นจึงขอแบ่งลำดับความหมายของสันติภาพดังต่อไปนี้

๑) ความหมายทางสังคม

สันติภาพในแง่ “สังคม” หมายถึง การอยู่ร่วมกัน จากปัจเจกชนรวมเป็นกลุ่ม จากกลุ่มเล็กเป็นกลุ่มใหญ่เป็นประเทศหรือกลุ่มประเทศ และกลายเป็นสังคมโลกในที่สุด^{๔๔} สังคมโลกเป็นสังคมมนุษย์ที่ใหญ่ที่สุดและมีองค์ประกอบหลายประการ และมีปัญหามากมาย การแก้ปัญหาสังคมจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นที่การเข้าใจมิติสันติภาพในด้านสังคม ซึ่งตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุสันติภาพของสังคม ยังสามารถแบ่งได้ถึง ๔ นัย คือ การที่มนุษย์ทุกคนมีมนุษยธรรมการมีมิตรภาพสูงสุดต่อกัน

^{๔๔}พุทธทาสภิกขุ, คนถึงธรรม-ธรรมถึงคน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

และกัน^{๙๐} การมีศีลธรรมในทุกๆ กิจกรรมที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องในสังคม และ ความสงบสุขในโลก
อุดมคติ

สรุปได้ว่าสันติภาพในด้านสังคมตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ^{๙๑} นั้น หมายถึง ความสงบ
สุขอย่างแท้จริงที่เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม เริ่มตั้งแต่องค์ประกอบระดับพื้นฐานที่สุดคือ
มนุษย์แต่ละบุคคลซึ่งมีมนุษยธรรม มิตรภาพ ศีลธรรม และอุดมคติหรืออุดมธรรมแล้วขยายไปจนถึง
ระดับโลกซึ่งเป็นสังคมขนาดใหญ่ที่สุด

๒) ความหมายทางการเมือง

ความหมายสันติภาพในด้านการเมืองไว้ว่า “การเมืองจะมองสันติภาพว่าไม่มีสงคราม มี
เสรีภาพ ไม่รุกรานก้ำกึ่งกันแล้วก็ไม่มีความรุนแรง เป็นสันติภาพ” แต่การเมืองสันติภาพในลักษณะแบบนี้
ท่านไม่เห็นด้วย เพราะว่ามีใช้ว่าการทำสงครามเท่านั้น จะเป็นความโกลาหลวุ่นวาย ส่วนระยะที่ไม่มี
สงคราม จัดเป็นความสงบ ดังนั้นก็หาได้ ว่าโดยความจริงแล้วเวลาที่ว่างสงคราม ก็คือระยะพักตัวหรือ
เก็บก่อก่อเชื้อของสงครามนั่นเอง^{๙๒}

ดังนั้น คำว่า“การเมือง”เรื่องที่เกี่ยวข้องกับรัฐหรือแผ่นดิน การจัดการรัฐ และการดำเนินการ
แห่งรัฐ^{๙๓} เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก^{๙๔} การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันโดยไร้ธรรมะมักจะมีปัญหา
เกิดขึ้นและทำให้การเมืองที่ขาดธรรมะหรือไร้ธรรมะกลายเป็นเรื่องสกปรก ไม่จริงใจสร้างสรรค์
สันติภาพของโลก มุ่งหาแต่ประโยชน์ตน หรือพรรคพวก^{๙๕} แต่สันติภาพในด้านการเมืองจึงหมายถึง
ระเบียบปฏิบัติช่วยกันจัดบ้านเมืองหรือสังคมหรือโลกให้หมดปัญหาวิกฤตการณ์ด้วยสติปัญญา ทำให้
บ้านเมืองมีความผาสุกโดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง อกติ หรืออาชญาใดๆ ทั้งสิ้นแม้จะพยายามคิดค้น
พัฒนาระบบการเมืองขึ้นมามากมายหลายระบบเพียงใดโลกนี้ก็ยังไม่สันติภาพ หมายความว่าสันติ
ธรรมไม่เกิด สันติภาพก็มีขึ้นมาไม่ได้ความหมายของสันติภาพในด้านการเมืองของท่านจึงปรากฏชัดใน
“ธัมมิกสังคมนิยม” ซึ่งเป็นระบบที่ยึดถือเอาประโยชน์สังคมที่มีธรรมะเป็นพื้นฐานสำคัญ ตรงตาม
สภาพความเป็นจริงทางธรรมชาติไม่เห็นแก่ตัว ไร้การต่อสู้ขัดแย้งกัน และไม่มีการทำร้ายเบียดเบียน
กันและกันด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การเมืองในสังคมก็จะเป็นเรื่องของธรรมะ จึง
เกิดธัมมิกสังคมนิยมขึ้นมาได้เพราะการเมืองนั้น เป็นเรื่องของความถูกต้อง ของความยุติธรรม ของ
ความดีความงามสูงสุด กล่าวคือ การช่วยกันจัดให้โลกนี้มีสันติภาพ มีสันติสุขอยู่ตลอดเวลา ไม่ต้องใช้
อาชญา คือไม่มีการทำอันตรายแก่กันและกัน ทั้งบนดินและทั้งใต้ดิน หรือโดยประการใด ๆ

^{๙๐}พุทธทาสภิกขุ, ศีลธรรมกับมนุษยโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

^{๙๑}พุทธทาสภิกขุ, ชุมชนปาฐกถาชุดพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

^{๙๒}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖.

^{๙๓}พุทธทาสภิกขุ, ธัมมิกสังคมนิยม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๘), หน้า ๖๑.

^{๙๔}พุทธทาสภิกขุ, เทคนิคของการมีธรรมะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๐.

จึงสรุปได้ว่าความหมายของสันติภาพในด้านการเมืองตามแนวคิดของท่าน จึงหมายถึง ความสงบสุขหรือความผาสุกอันเกิดจากระบบการเมืองที่มีธรรมะ หรือ “ธัมมิกสังคมนิยม” ซึ่งเป็นระบบที่เน้นประโยชน์ของสังคมมากกว่าประโยชน์ส่วนบุคคล เป็นระบบที่ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งปวง เนื่องจากมีธรรมะเป็นพื้นฐาน

๓) ความหมายทางเศรษฐกิจ

สันติภาพในด้านเศรษฐกิจ หมายถึง ความร่ำรวย๒๔ เพราะจัดระบบเศรษฐกิจให้ดียังเกิดวิกฤตการณ์มากมาย ชี้ให้เห็นว่าไม่มีระบบเศรษฐกิจใดที่จะให้ความมั่นใจได้ว่าจะนำพามวลมนุษยชาติไปสู่สันติภาพได้ต่อไปให้จัดระบบเศรษฐกิจดีถึงขั้นเหมือนจัดการฝนตกลงมาเป็นทองคำทุกๆ เม็ด ก็ไม่ทำให้โลกมีสันติภาพมันยิ่งจะเต็มไปด้วยอาชญากรรมคือแย่งชิงเม็ดฝนทองคำ ถูกจี้ ปล้น ทำลายชีวิต จะเกิดปัญหานานา สารพัด ไม่มีสันติภาพได้ ถ้าไร้ศีลธรรม แต่ถ้ามีศีลธรรมอยู่กันตามธรรมดา ธรรมชาติไม่ต้องรวย ก็มีสันติภาพได้ “เศรษฐกิจ” มาจากคำว่า “เศรษฐกิจ” แปลว่า ประเสริฐ ‘กิจ’ แปลว่า การงาน ‘เศรษฐกิจ’ แปลว่าการงานที่ประเสริฐ คือ การงานที่ทำแล้วสนุกในการทำงานนั้น ได้ผลมาแล้วกินเก็บแต่พอดี เหลือช่วยผู้อื่น” และเศรษฐกิจนี้เกี่ยวข้องกับสันติภาพด้วย เพราะต้องถูกต้องตามธรรม ต้องทำเพื่อสันติสุข คือศีลธรรม หรือเป็นธรรมตามกฎหมายธรรมชาติและทำเพื่อประโยชน์ตน และผู้อื่นอย่างถูกต้องตามกฎหมาย๒๕ ปัจจุบันเศรษฐกิจกลายเป็นเรื่องแข่งขัน พัฒนาสร้างความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงให้แก่ประเทศตนเอง ด้วยการเอาเปรียบ ทำลายล้าง กีดกันขัดขวาง ต่อรอง และแย่งชิงผล จนกลายเป็นสงครามเศรษฐกิจทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกชน จนถึงระดับโลก ท่านพุทธทาสภิกขุมองนิยามและความหมายสันติภาพเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจว่า ปัญหาเศรษฐกิจกำลังทำให้โลกปั่นเพราะใช้เศรษฐกิจบั่นทอนทำลายพวกอื่น เป็นสงครามยืดเยื้อ ซับซ้อนที่สุด ยิ่งไปกว่าสงครามทางอาวุธเสียอีก เลวร้ายที่สุด แก่ยาก มีแต่จะขยายตัว เพราะกิเลส ตัณหามนุษย์ขยายตัวออกไปเศรษฐกิจดีขึ้นก็เพื่อหล่อเลี้ยงสงคราม ทั้งเศรษฐกิจและสงคราม กลายเป็นเครื่องมือของกันและกันใช้ช่วยบีบคั้นทำลายหรือกลืนประเทศอื่นๆ เมื่อระบบเศรษฐกิจยังเห็นแก่ตัวและมนุษย์ก็ไร้ศีลธรรมจึงทำให้ระบบเศรษฐกิจไม่สามารถสร้างสันติภาพให้แก่โลกได้และท่านพุทธทาสภิกขุยังมองว่าระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน ทั้งระบบสังคมนิยมหรือทุนนิยมเสรี ล้วนมีปัญหาทั้งนั้น คือ สังคมนิยมเกิดขึ้นเพื่อคนยากจน ทุนนิยมเสรีเกิดขึ้นเพื่อคนมั่งมี ซึ่งสุดโต่งทั้งคู่ ช่วยให้มนุษย์มีโอกาสร้อยแย่งแข่งขันกันจนไร้ความสุข แต่ระบบเศรษฐกิจที่ดีที่จะช่วยสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นได้นั้นต้องไม่มองระบบเศรษฐกิจแค่เรื่องปากท้อง แต่จะต้องประกอบด้วยศีลธรรม และดำเนินกิจกรรมด้วยความบริสุทธิ์ใจไร้กิเลส ทำให้เกิดความสะอาด กินอยู่สบาย เป็นปกติ ไม่ใช่เพื่อกอบโกยร่ำรวย แต่ต้องทำไปด้วยความบริสุทธิ์และสติปัญญาเป็นเศรษฐกิจของมนุษย์คือสัตว์ที่มีใจสูงดังนั้น ระบบเศรษฐกิจที่มีธรรมะ ทั้งด้านการผลิต การจำหน่าย และการบริโภคใช้สอยสิ่งที่ไม่สุดโต่งไปด้านในด้านหนึ่งและไม่เบียดเบียนกันและกัน ทำให้คนรวยหรือคนยากจนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข “ไม่จัดเพื่อชนกรรมาชีพ ไม่ใช่จัดเพื่อนายทุน แค่ว่าจัดเพื่อทุกคนจะอยู่ร่วมกันโดยสันติ คือจัดอย่างว่าทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน อย่างจัดสำหรับพวกมั่งมีอย่างหนึ่ง พวกคนจนอย่างหนึ่ง” หรือเป็นเศรษฐกิจแบบเลือกปฏิบัติ

สรุปได้ว่า นิยามและความหมายสันติภาพในแง่เศรษฐกิจ หมายถึง ความสงบสุขที่เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างมีศีลธรรมและมีความรักต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะที่

เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน โดยจัดระบบเศรษฐกิจให้เป็นธรรมที่สามารถทำให้คนรวยและคนยากจนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ดังคำกล่าวเชิงอุปมาของท่านว่า เศรษฐกิจที่เป็นธรรมจะช่วยให้โลกนี้อยู่กันเป็นผาสุก ทั้งที่มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง เหมือนกับว่าต้นไม้สูงก็อยู่กับตะไคร่น้ำได้”

๔) ความหมายในแง่วัตถุ

สันติภาพในแง่วัตถุ หมายถึง วัตถุทางธรรมชาติหรือสรรพสิ่งในธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข หากมนุษย์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องหมายความว่า แม้โลกนี้ไม่มีมนุษย์ สรรพสิ่งนอกนั้นก็อยู่ได้ แต่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติด้วยการทำลายกอบโกยส่วนเกิน เพราะวัตถุสิ่งของที่ไม่มีชีวิตทั้งหลาย มันจะอยู่ปกติของมันได้ถ้ามนุษย์ไม่ไปทำลายมัน ทรัพยากรธรรมชาติถูกมนุษย์แข่งขันกอบโกยส่วนเกิน เบียดเบียน และทำลายไปจนไม่สามารถอยู่ในภาวะปกติของมันได้ ธรรมชาติต้องการให้ทุกคนเอาแต่เท่าที่จำเป็น แต่มนุษย์ไม่เชื่อธรรมชาติแข่งกันกอบโกยส่วนเกิน จนปัญหาปัจจุบันกลายเป็นเรื่องส่วนเกินไปหมด ถ้ามองโลกในแง่ของธรรมชาติเมื่อมนุษย์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องธรรมชาติล้วนๆ มันมีสันติภาพอยู่ในตัวของมัน และมันก็มีสันติภาพตามแบบของธรรมชาติล้วน ๆ แต่พอมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องมากเท่าใดธรรมชาติก็สูญเสียปกติภาวะเดิมของมันมากเท่านั้น

สรุปได้ว่า ความหมายของสันติภาพในแง่วัตถุหมายถึง สรรพสิ่งในธรรมชาติทั้งหลายที่อยู่ในภาวะปกติไม่ถูกทำลายและดำเนินไปตามหน้าที่ของมันดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า สันติภาพมีความหมายว่าธรรมชาติทั้งหลายไม่ถูกทำลาย ละเมิดรุกราล้างเกินจนเกิดภาวะของการมีส่วนเกิน

๕) ความหมายทางด้านจิตใจ

สันติภาพในด้านจิตใจ หมายถึง การที่มนุษย์เป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลายสันติภาพของโลก เพราะ“จิตใจ”หรือวิญญาณและสติปัญญา มีส่วนทำให้โลกนี้มีหรือไม่มีสันติภาพ โลกมันขึ้นอยู่กับมนุษย์โลกจะเป็นอย่างไรแล้วแต่จิตใจของมนุษย์จิตใจมนุษย์เป็นอย่างไรมนุษย์ก็เป็นอย่างนั้น จิตใจดีมนุษย์ก็ดี จิตใจบ้า มนุษย์ก็บ้า มนุษย์ก็ขึ้นอยู่กับจิตใจของมนุษย์อีกทีหนึ่ง ดังนั้น จิตใจมนุษย์นี้แหละเป็นเรื่องสำคัญเป็นเรื่องต้นตอของความเปลี่ยนแปลงทั้งปวง จะสันติภาพหรือจะวิกฤตการณ์มันขึ้นอยู่กับจิตใจของมนุษย์๓๗ ท่านมองว่าหากจิตใจมนุษย์ไร้สันติภาพ เห็นแก่ตัว เต็มไปด้วยกิเลสทั้งหลายโลกก็จะไร้สันติภาพตามไปด้วย มนุษย์ในสังคมโลกปัจจุบันมุ่งพัฒนาวัตถุ จนลืมพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นโลกจึงเปลี่ยนแปลง วัตถุเจริญขึ้นแต่จิตใจกลับตกต่ำลงการแก้ปัญหาสังคมโลกปัจจุบันต้องหันมาพัฒนาจิตใจ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เรื่องวัตถุนี้ มันจะช่วยแก้ปัญหาไม่ได้ มันก็ต้องสร้างเรื่องจิตใจหรือทางนามธรรมกันฉะนั้น ลัทธิการเมืองทั้งหลายต้องหมั่นไปหาเรื่องทางจิตใจถึงจะแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เลิกสร้างอาวุธบ้าง บอๆ กันเสีย โลกก็จะมีสันติภาพได้ การพัฒนาปรับปรุงจิตใจเป็นการพัฒนาปรับปรุงโลก เนื่องจากจิตใจที่ดีของมนุษย์คือรากฐานของสันติภาพ

ดังนั้น สรุปได้ว่า ความหมายของสันติภาพในด้านจิตใจตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ หมายถึง ความสงบสุขในจิตใจ วิญญาณ และสติปัญญา อันเกิดจากการพัฒนาจิตใจไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ ไม่เห็นแก่ตัว และครอบคลุมไปถึงด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัตถุ และจิตใจ

๒.๒.๒ สันติวิธี

คือวิธีการจัดการกับความขัดแย้งวิธีหนึ่ง การใช้สันติวิธีมีเหตุผลสำคัญตรงที่ว่า เป็นวิธีการที่น่าจะมีการสูญเสียน้อยที่สุด ทั้งระยะสั้นระยะยาว ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ลักษณะสำคัญของ

สันติวิธี เป็นยุทธศาสตร์ที่ปฏิบัติได้อย่าสม่ำเสมอ เป็นสัจธรรมที่น่าเชื่อถือไม่ใช่วิธีที่ดีในเชิงกระบวนการเท่านั้น หากเป็นวิธีที่หวังผลที่กลมกลืนกับวิธีการด้วย

ความขัดแย้ง เราน่าจะใช้สันติวิธีเพื่อจัดการความขัดแย้งใน ๓ วิธี ด้วยกันคือ

๑) ป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้ง สร้างสันติในใจของทุกคน ได้แก่การส่งเสริม สันติวัฒนธรรม ชันติธรรม ความผ่องปรน การลดอคติ การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และ สิทธิมนุษยชน เป็นต้น

๒) แก้ไขความขัดแย้ง เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น คู่กรณีมักคิดว่าตนถูก และ อีกฝ่ายผิด ในกรณีนี้ ความยุติธรรม หมายถึง การพิสูจน์ว่าใครผิดใครถูก โดยฟังศาลยุติธรรม หรือศาลอื่นๆ หรือฟังการไกล่เกลี่ยโดยศาล หรือฟัง อนุญาตุลาการ หรือ ฟังการไกล่เกลี่ย โดยผู้มีอำนาจที่คู่กรณียอมรับ อย่างไรก็ตาม บางคู่กรณีอาจยอมรับว่าไม่มีใครผิดถูก โดยสัมบูรณ์ กรณีเช่นนี้ สามารถคลี่คลายความขัดแย้งไปสู่การ ชะ-ชนะด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย วิธีการคลี่คลายนั้นอาจเป็นการเจรจาโดยตรง หรือ ฝ่ายที่สามมา ช่วยทำให้ คู่กรณีออกจากตำแหน่ง หรือ จุดที่ยืนอยู่ ไปสู่พื้นที่การรับรู้ใหม่ที่สามารถเจรจาแบบถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกันได้

๓) เยียวยาหรือติดตามผลความขัดแย้ง เยียวยาผู้แพ้ด้วยความใจกว้างของผู้ชนะ หรือ การเยียวยาซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดการคืนดี หรือ คืนสันติสู่จิตใจ ผลเสียที่เกิดจากความขัดแย้งจะหมดไป ภายหลังการแก้ไขความขัดแย้งแล้ว ตลอดจนปฏิบัติตามข้อตกลงและขจัดเงื่อนไข ความขัดแย้งให้บางเบา หรือ หมดไประดับความขัดแย้ง จำแนกเป็น ๓ ระดับดังนี้

(๑) ระดับบุคคล ความขัดแย้งภายในตัวบุคคล หมายถึงความขัดแย้งกับผู้อยู่ใกล้ชิด หรือมีปฏิสัมพันธ์ ย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ หากไม่ระวังจะกลายเป็นคนโลเล อารมณ์โกรธง่าย ชอบทำร้ายตนเอง และผู้อื่น จนกลายเป็นอาชญากร หรือผู้มีจิตบกพร่องได้

(๒) ระดับองค์กร ความขัดแย้งภายในองค์กรมักทำให้บุคคลในองค์กรขาดความสุข ความขัดแย้งระหว่างเพื่อนร่วมงานทั้งในระดับเดียวกัน หรือ ต่างระดับ ทำให้ ทำงานอย่างไม่มีความสุข และย่อมกระทบต่อผลงาน จึงเป็นความจำเป็นสำหรับองค์กรที่จะมีบุคคลผู้เที่ยงธรรม เพื่อทำหน้าที่รับฟังข้อขัดข้องใจต่างๆ และเสนอแนะทางแก้ไขรวมทั้งระบบการสื่อสาร สองทางที่ดี และระบบการรับเรื่องราวร้องทุกข์ และ การไกล่เกลี่ยด้วย อาจทำความเข้าใจในลักษณะของสัญญา หรือ บันทึกความเข้าใจ

(๓) ระดับประเทศ ความขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ภายในประเทศอาจนำไปสู่การชุมนุม จลาจล หรือการเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐ หรือความรุนแรงขึ้นสงครามการเมืองได้

ตารางที่ ๑ กระบวนการตัดสินใจแก้ปัญหาข้อพิพาทและผลแห่งการตัดสินใจ^{๙๕}

กระบวนการที่ใช้	ผู้ตัดสิน	ผลการตัดสิน
- ใช้ความรุนแรง	- ผู้ชนะ	- แพ้-ชนะ
- ใช้การเผชิญหน้าประท้วงอย่างสันติ	- ผู้ชนะ	- แพ้-ชนะ
- ใช้การบัญญัติกฎหมาย	- สถานิติบัญญัติ	- แพ้-ชนะ
- ใช้การฟ้องร้อง	- ศาล	- แพ้-ชนะ
- ใช้อนุญาโตตุลาการตัดสิน	- อนุญาโตตุลาการ	- แพ้-ชนะ
- ใช้การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง	- คู่กรณี	- ชนะ-ชนะ
- ใช้การเจรจาไกล่เกลี่ย	- คู่กรณี	- ชนะ-ชนะ
- ใช้การหลีกเลี่ยงปัญหา	-	- คงสภาพเดิม

๒.๒.๓ อหิงสา

คริสต์ศักราช ๑๘๖๙-๑๙๔๘ มหาตมะ คานธี (Mohandas Karamchand Gandhi) เป็นนามที่กล่าวขวัญกันทั่วโลก เมื่อท่านสามารถนำประชาชนอินเดียทั้งประเทศเข้าต่อสู้กับจักรวรรดิอันเกรียงไกรอย่างอังกฤษได้สำเร็จด้วยวิธีการที่ชาวตะวันตกคาดไม่ถึง สามารถเรียกร้องเอกราชและศักดิ์ศรีกลับคืนสู่ประเทศ สู่ประชาชน ด้วยหลัก "อหิงสา" คือ ความไม่เบียดเบียน และความไม่รุนแรง มหาตมะ คานธี เชื่อว่าในส่วนที่ลึกที่สุดนั้นมนุษย์มีคุณธรรมและความจริงซ่อนอยู่ในตัว ท่านอธิบายว่าเราอาจจะเคยได้ยินคนที่ปฏิเสธพระเจ้า (God) แต่เราจะได้ยินคนที่ปฏิเสธความจริง (Truth) แม้แต่บุคคลที่เลวที่สุดหรือโง่ที่สุดก็ยังมีความจริงบางอย่างอยู่ในตัวของเขา เราทุกคนต่างก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความจริงสากลของธรรมชาติทั้งหมด

การใช้หลักปฏิบัติแบบ "อหิงสา" ความจริงหรือคุณธรรมในตัวของมนุษย์จะถูกปลุกให้ตื่นขึ้นในจิตสำนึก ไม่ว่ามิตรหรือศัตรูจะกลายเป็นบุคคลที่รักความจริงและความเป็นธรรมในที่สุด ถ้าเป็นมิตรก็จะเป็นมิตรที่ดียิ่งขึ้น หากเป็นศัตรูจะค่อยๆ เปลี่ยนท่าทีจากศัตรูกลายเป็นมิตรในที่สุด มหาตมะ คานธี มีความเชื่อมั่นในมนุษยชาติ ว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนดีหรือคนเลว หากได้รับการปฏิบัติอย่างถูกต้อง จะกลายเป็นคนดีขึ้นมาได้ทุกคน การใช้ความรุนแรง การประหารชีวิต หรือสงคราม จึงถือเป็นความผิดอย่างมหันต์ เพราะเท่ากับเป็นการสิ้นหวังในมนุษยชาติ เป็นการทำลายคุณธรรมและความจริงที่ซ่อนอยู่ในตัวของมนุษย์ทุกคน และเป็นการปลุกธรรมชาติฝ่ายต่ำของมนุษย์ให้แสดงพลังกำลังออกมา อันกลายเป็นการจ้องล้างจ้องผลาญไม่มีที่สิ้นสุด วิธีที่จะเอาชนะความชั่วจึงไม่ได้อยู่ที่การทำลายคนชั่ว แต่อยู่ที่การเปลี่ยนจิตใจของคนชั่วโดยไม่ทำความชั่วตอบ

หลักสำคัญของ อหิงสา คือ การยอมทนทุกข์เพื่อชำระจิตใจของตนเองและเปลี่ยนจิตใจของผู้ที่ทำผิด โดยคานธีใช้วิธีการอดอาหารแสดงความเสียสละและการยอมทนทุกข์ของตน เพื่อให้ผู้กระทำผิดได้สำนึกกลับตัวเสียใหม่ คานธีถือว่าการอดอาหารเป็นการชำระจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์

^{๙๕}วันชัย วัฒนศัพท์, ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือการแก้ปัญหา & "พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๐.

และเป็นการชำระจิตสำนึกของส่วนรวมให้บริสุทธิ์ นอกจากเรื่องอดอาหาร คานธีได้ทำการทดลองทั้งในเรื่องของชีวิต สังคม และการเมือง ตามแนวทางแห่ง "อหิงสา" ในการทดลองเกี่ยวกับชีวิต คานธีได้ฝึกหัดควบคุมตนเองอย่างเคร่งครัดที่สุด ทั้งในด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สิ่งของเครื่องใช้ ยารักษาโรค ตลอดจนทั้งการรักษาพรหมจรรย์ และการไม่เบียดเบียน โดยใช้ชีวิตของตนเองและชีวิตของคนที่ทำนารักที่สุดเป็นเดิมพัน เพื่อแสวงหาความจริงหรือสัจจะ สำหรับการทดลองเกี่ยวกับสังคมนั้น คานธีได้ตระหนักถึงปัญหาความขัดแย้งในด้านอุดมการณ์ระหว่างทุนนิยมและสังคมนิยม อีกทั้งปัญหาเทคโนโลยีกับคุณค่าและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ทางออกที่เป็นกลางตามแนวทางแห่ง "อหิงสา" คือ การรับใช้ชนชั้นที่ถูกกดขี่

๒.๒.๔ การจัดการความขัดแย้ง

จากปัจจัยแห่งความขัดแย้ง ๓ ประการดังกล่าวมาแล้ว การแก้ปัญหาที่ต้นเหตุตามคำสอนในศาสนา คือการดับทุกข์ให้ดับที่เหตุ ซึ่งปัจจัยความขัดแย้งต่างๆในเชิงทำลายนั้นเกิดจากคน และขยายความรุนแรงออกไปโดยคนซึ่งคุณธรรม ดังนั้นจึงต้องเน้นไปที่การพัฒนาคนให้เป็นบุคคลให้มีคุณธรรม เป็นวิธีการจัดการความขัดแย้งที่สาเหตุได้อย่างแท้จริง ดังต่อไปนี้

๑) ผลประโยชน์

ความขัดแย้งที่เกิดจากผลประโยชน์ ซึ่งขัดต่อความเป็นธรรมหรือไม่มีความเป็นธรรมสามารถแก้ไขได้โดยใช้หลักธรรมต่างๆ ดังนี้

ไตรสิกขา คือหลักธรรมที่ใช้ในการศึกษาอบรม เพื่อพัฒนาชีวิต เพียงคนในสังคมมีหลักไตรสิกขาข้อที่หนึ่ง คือ ศีล เป็นการป้องกันให้ความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคมพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งในเชิงทำลายได้ เนื่องจากศีลเป็นสิ่งที่ช่วยควบคุมคนให้ประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ไม่ฆ่าสัตว์ไม่ทำร้ายเบียดเบียนสัตว์ และคน ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น

พรหมวิหาร ๔ คือธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างประเสริฐ ได้แก่ เมตตา(จิตปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุข) กรุณา(ลงมือช่วยให้เขาพ้นทุกข์) มุทิตา(พลอยยินดีเมื่อเขาได้ดี) และอุเบกขา(วางใจเป็นกลางเที่ยงธรรมเป็นจริง)

สาราณียธรรม ๖ คือ ธรรมอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี สู่ผลตามพุทธพจน์ ๗ ได้แก่ ข้อที่สี่ คือ สาธารณโภคิตา มีความเสมอภาค ไม่เห็นแก่ส่วนตัว แบ่งปันซึ่งกันและกัน มีจิตอาสา ข้อที่ห้า คือ ศีลสามัญญตา มีความประพฤติสุจริตตั้งงามถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะหรือทำลายหมู่คณะ และข้อที่หก คือ ทิฏฐิสามัญญตา ให้ความเคารพ และให้เกียรติต่อความคิดของผู้อื่น มีความเห็นชอบร่วมกัน

สังคหัตถ์ ๔ คือธรรมอันเป็นแหล่งก่อเกิดความรัก ความช่วยเหลือ และความสงบสุข ข้อที่หนึ่ง คือ ทาน การให้ การเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเกื้อกูลกัน การให้ทานเป็นการขจัดกิเลส ขจัดความโลภ ลดความร้อนรนอันเกิดจากการอยากได้อะไรมีไม่สิ้นสุดแปลเปลี่ยนเป็นการให้ รู้จักให้ รู้จักการสงเคราะห์ ผู้ได้รับก็เกิดความพึงพอใจ เกิดความรัก เกิดไมตรี ข้อที่สาม คือ ทอถลจริยา การทำตัวให้มีประโยชน์ เป็นที่พึ่งของบุคคลอื่นได้ นอกจากทำตนให้เป็นประโยชน์แล้ว ยังสอนให้ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วย หลักธรรมข้อนี้ มุ่งให้บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีคุณค่า

เศรษฐกิจพอเพียง คือ ปรัชญาของในหลวงที่กล่าวถึงเศรษฐกิจแบบ พอมีพอกิน พึ่งพาตนเองได้ ซึ่งนักวิชาการนำมาสรุปเป็น ๓ ห่วง(พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน) ๒ เงื่อนไข(ความรู้ คู่คุณธรรม) จากหลักการดังกล่าวเป็นแนวทางให้คนในสังคมมีกันน้อย ใช้น้อย ขยันศึกษาหาความรู้ ภายใต้อุดมธรรม ซึ่งประเด็นคุณธรรมเป็นตัวควบคุมคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ไม่มีการละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่นๆ ไม่มีบุคคลที่คดโกงเอาเปรียบสังคม และประเด็นการมีกันน้อย สันโดษ หรือการพึ่งพาตนเองได้ยังทำให้เกิดการช่วยเหลือกันในสังคม ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ทำให้สังคมไม่มีความต้องการมาก(โลภ) จนต้องไปกระทำผิดศีลธรรม ซึ่งเป็นแนวทางสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงตลอดจนการกระทำอื่นๆที่ทำให้ความขัดแย้งพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งเชิงทำลาย

๒) อำนาจ, ศักดิ์ศรี

ความขัดแย้งที่พัฒนามาจากการถูกละเมิด ถูกดูหมิ่น ไม่ยอมรับ ซึ่งอำนาจ ศักดิ์ศรีในความเป็นคน และตัวตนของบุคคล กลุ่มคน สังคม ทำให้เกิดความขัดแย้งจนพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งเชิงทำลาย สามารถนำหลักธรรมมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆเหล่านี้ได้ดังนี้

หลักไตรสิกขา ข้อที่หนึ่ง คือ ศีลซึ่งเป็นเน้นไปที่ เรื่องการไม่เบียดเบียนคน สัตว์ โดยการฆ่า ทำร้าย และเรื่องการกระทำผิดในกาม ผ่านการละเมิดสิทธิสตรี เด็กหญิง หรือฝ่ายที่ได้รับความเสียหาย ให้ได้รับความเสียหายทั้งร่างกาย และจิตใจ เช่นการข่มขืน ลวนลาม เป็นต้น

พรหมวิหาร ๔ หลักธรรมที่ก่อเกิดความรัก ความช่วยเหลือและความเป็นธรรมในสังคม เน้นหลักธรรมข้อที่ ๔ คือ อุเบกขา การมีความเป็นธรรม ยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นยังปราศจากอคติ หรือที่บอกว่าเข้าข้างคนถูก นำคนผิดมาลงโทษ

สังคหวัตถุ ๔ หลักธรรมที่สร้างความรัก ความสงบสุขแก่สังคม ข้อที่สอง คือ ปิยวาจา การพูดเป็นเหตุแห่งความขัดแย้งที่สำคัญ ดังนั้นเมื่อคนในสังคมมีปิยวาจา การพูดที่สร้างสรรค์ ไพเราะ ย่อมเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยลดความขัดแย้งในสังคมลงได้อย่างแน่นอน ข้อที่สาม คือ อตถจริยา การทำตัวให้มีประโยชน์ เป็นที่พึ่งของบุคคลอื่นได้ นอกจากทำตนให้เป็นประโยชน์แล้ว ยังสอนให้ทำในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ด้วย หลักธรรมข้อนี้ มุ่งให้บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีคุณค่า ข้อที่ ๔ สมานัตตา การทำตนเสมอสมานเข้ากันได้ ลดการแบ่งชนชั้น ความจน ความรวย หญิง ชาย ตลอดจนความเหลื่อมล้ำ ที่นำไปสู่การละเมิด ถูกดูหมิ่น ศักดิ์ศรี อำนาจ ต่างๆ

อหิงสา ไม่มีวิธีการตายตัว เป็นวิธีการต่อสู้กับความไม่เป็นธรรม โดยการให้อภัย ซึ่งการให้อภัยนี้ เชื่อกันว่าจะเป็นแรงกระตุ้นให้จิตใจดีสำนึกที่ดีของคนถูกปลุกขึ้นเพื่อความถูกต้อง เป็นธรรม

สันติวิธี การดำเนินการเรียกร้องความเป็นธรรมโดยสันติวิธี ไม่ใช่ความรุนแรง คล้ายกับหลักอหิงสา ซึ่ง ทั้งสองหลักถูกนำมาใช้ในสังคมไทย ในช่วงต่อต้านกลุ่มของอดีตนายทักซิณ โดยใช้คำว่า “สันติ อหิงสา”

๓) ความเชื่อ ลัทธิ อุดมการณ์

ความแตกต่างในเรื่องของความเชื่อ ลัทธิ อุดมการณ์ นำไปสู่ความขัดแย้งอีกประการหนึ่งที่รุนแรงของสังคม ซึ่งมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย การสร้างการยอมรับ และความเข้าใจในความแตกต่างดังกล่าวนี้ จึงเป็นเรื่องที่ต้องเริ่มจากแนวคิด การรับรู้ การเลือกเชื่อ และการตัดสินใจเลือก เพื่อให้เกิดความถูกต้องไม่มีอคติ ดังหลักธรรมต่อไปนี้

ศีล ๕ ในข้อที่ ๔ เรื่องการพูด ซึ่งเป็นเครื่องมือในการสื่อสารที่สำคัญ ถ้าหากคนในสังคมไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ทำให้เกิดปัญหากลางแครงใจกันเกิดขึ้น พูดแต่สิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์ โดยเฉพาะอาชีพที่ต้องใช้การพูดอย่างวงการสื่อ จะเป็นสิ่งที่ลดปัญหาความขัดแย้งลงไปได้มาก

หลักไตรสิกขาในข้อที่สาม เรื่องปัญญา ซึ่งหมายถึง การที่คนในสังคมต้องมีปัญญาเพื่อใช้ในการพิจารณาเลือกตัดสินใจ เชื่อ ศรัทธา สิ่งที่ดีงาม ถูกต้อง เพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุขอย่างแท้จริง

อริยสัจ ๔ หลักธรรมซึ่งเป็นเครื่องออกจากทุกข์ เป็นหลักธรรมที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นำมาใช้ในการวิจัยถึงเหตุแห่งปัญหาก่อนที่จะตัดสินใจเลือกเชื่อ หรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

กาลามสูตร ๑๐ หลักธรรมสำหรับการป้องกันเหตุแห่งความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นและพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งเชิงทำลาย หรือหลักธรรมอย่าเชื่อ ๑๐ ดังนี้

- ๑) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามกันมา
- ๒) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา
- ๓) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ
- ๔) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำรา หรือคัมภีร์
- ๕) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรกะ
- ๖) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะอนุমান
- ๗) อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- ๘) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว ๙)อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้

ลักษณะน่าจะเป็นไปได้

๑๐) อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเราผาสกวิหารธรรม หลักธรรมที่จะสามารถนำมาใช้เพื่อการสมานฉันท์และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งคล้ายคลึงกับหลักสาราณียธรรม ๖ คือ

๑) เมตตาการแสดงออกทางกายบนพื้นฐานของความรัก ไม่มีความโกรธ ความเกลียดชัง เจ็บปน ไม่ใช้ความรุนแรงทุกประเภท ไม่ทุบตี ไม่ฆ่าฟัน ไม่ทำลาย

๒) เมตตาวจีกรรม หมายถึง พูดด้วยความเมตตาไม่มี คำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ การพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อความแตกแยกทางสังคม

๓) เมตตาโมกกรรม ถ้าจิตประกอบด้วยเมตตา เวลาพูดก็จะพูดออกมาด้วยเมตตา เวลากระทำก็จะกระทำด้วยความเมตตา ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว

๔) ทิฐีสามัญญตา มีความเห็นตรงกัน ในทางสังคมและในทางการเมือง เช่นจะต้องเห็นร่วมกันว่า สังคมต้องสงบ มีระเบียบ มีข้อตกลงที่เรียกว่ากฎหมายที่จะต้องปฏิบัติกันอย่างเท่าเทียมกัน

๕) ศีลสามัญญตา มีความเสมอกันโดยศีล เคารพระเบียบ วินัย กฎ วัฒนธรรม กฎหมาย ต่างๆที่สร้างขึ้นเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

๒.๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนวิถีพุทธ

การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนปรารถนาที่จะให้เกิดขึ้นในสังคมของตน แต่บางครั้งการที่มีคนอยู่ร่วมกันหลายคนหลายกลุ่ม มีความหลากหลายแตกต่างกัน ก็ย่อมมีการ

ขัดแย้งกันบ้าง คงไม่มีใครสามารถสร้างสังคมที่ปราศจากความขัดแย้งได้โดยสิ้นเชิง แม้เพียงคนเดียว ก็อาจมีความขัดแย้งในตนเองได้ เพราะมนุษย์ย่อมมีความขัดแย้งกันเป็นธรรมดาอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ปุถุชนซึ่งมีความต้องการที่ไม่จำกัด แต่สิ่งที่สนองความต้องการนั้นมีอยู่จำกัดความขัดแย้งจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมมิใช่เป็นสิ่งที่เลวร้ายเสมอไป เพราะบางครั้งความขัดแย้งก็เป็นประโยชน์ ก่อให้เกิดความหลากหลายในการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ที่อยู่ในสังคมนั้นๆ ได้ หากแต่ถ้าเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้ว มีวิธีการต่างๆ ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใดๆ ที่เหมาะสมกับชุมชน และสังคมนั้นๆ ก็จะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ^{๖๖}

๑) หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

สันติสุขหรือความสงบสุขเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่าในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายแห่ง เป็นต้นว่าในเรื่อง “อัญญาตรกุลทวาริวัตถุ” ตรัสว่า “สุข (ขึ้น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี”^{๖๗} ในเรื่องติสสเถรวัตถุ” ตรัสว่า “บุคคลดื่มปริเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปิตินิธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวายไม่มีบาป”^{๖๘} ซึ่งสอนับว่าผู้มีความสงบ ย่อมไม่มีเวรภัย มีใบหน้าอัมเอบผ่องใส ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายใจ อนึ่ง ผู้รักความสงบ เป็นผู้ไม่หาความสุข ย่อมไม่สว้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ในเรื่อง “สัมพหุลกumarวัตถุ” ว่า

ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน

แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข

ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย

ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน

ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข

ผู้นั้นตายไปแล้ว ย่อมได้รับความสุข^{๖๙}

การที่จะอยู่อย่างสงบสุขนั้น จะต้องสำรวจมาจา ไม่ระรานใครๆ ด้วยวาจา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่อง “โกณฑธรรณเถรวัตถุ” ว่า

เธออย่าได้กล่าวคำหยาบต่อใครๆ

คนที่ถูกเธอล่าจะกล่าวโต้ตอบเธอ

เพราะว่าถ้อยคำที่ได้เถียงกัน ก่อให้เกิดทุกข์

และการทำร้ายโต้ตอบกันจะมาถึงเธอ

ถ้าเธอทำตนให้หนึ่งเจียบได้

เหมือนกังสดาล ที่ตัดขอบปากออกแล้ว

เธอก็จะบรรลุนิพพานได้

^{๖๖} โคทม อาริยา, “การใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้” ใน สันติวิธีจากมุมมองศาสนา, (นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘.

^{๖๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

^{๖๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๙๖.

^{๖๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.

การโต้เถียงกันก็จะมีแก่เธอ^{๑๐๐}

การโต้แย้งหรือโต้เถียง ก่อให้เกิดปฏิกิริยาคือการกระทบกระทั่งกันและกัน ก่อให้เกิดการวิวาทบาดหมาง ขยายไปเป็นความผูกโกรธ เกิดพยาบาทปองร้าย ถึงขั้นอาฆาตมาดร้าย ประหัตประหารกันในที่สุด แม้จะมีผู้มากล่าวร้ายหรือพูดกระทบกระทั่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการวิวาทกันก็ไม่ควรใส่ใจถึงคำกล่าวร้ายของผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ตรัสสอนไว้ในเรื่อง “ปาฐกาสีวกัตถุ” ว่า

บุคคลไม่พึงใส่ใจถ้อยคำแสลงหูของคนอื่น

ไม่พึงเล็งกิจที่คนอื่นทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ

แต่พึงตรวจดูกิจที่ตนทำแล้วและยังไม่ได้ทำเท่านั้น^{๑๐๑}

แท้จริงแล้ว หลักการประพฤติปฏิบัติสำหรับชาวพุทธ ซึ่งครอบคลุมถึงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วในโอวาทปาฏิโมกข์ ดังนี้

การไม่ทำบาปทั้งปวง

การทำกุศลให้ถึงพร้อม

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความสำรวมในปาติโมกข์

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร

การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด

การประกอบความเพียรในอธิจิต^{๑๐๒}

จะเห็นได้ว่าการไม่ทำร้ายผู้อื่น การไม่กล่าวร้าย การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งนักบวชในศาสนาควรปฏิบัติ และถ้าขึ้นทำ สิ่งเลวร้าย ถือว่ามีใช้วิสัยสมณะ แม้แต่ผู้นำชุมชนที่เป็นนักการศาสนาก็เช่นเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง การทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคมหรือแม้แต่เรื่องศาสนา ล้วนมีผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ต้องลดการทะเลาะวิวาท การว่าร้ายเบียดเบียนกัน จึงจะมีชีวิตอย่างสงบ ดังที่พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องการระงับความทะเลาะกันของหมู่พระญาติ คือ ฝ่ายโกลิยะและฝ่ายศากยะ เรื่องแย่งน้ำจากแม่น้ำโรหิณีเพื่อทำน้าวานในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร

เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร

ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน

เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราอยู่อย่างไม่เดือดร้อน

^{๑๐๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๓๓-๑๓๔/๗๓.

^{๑๐๑} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๒.

^{๑๐๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๙๐-๙๑.

ในหมู่มนุษย์ผู้ชวนขาย

เราเป็นผู้ไม่ชวนขาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้ชวนขาย เราอยู่อย่างไม่ชวนขาย^{๑๐๓}

ตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงผูกมิตรกับพวกนักบวชกลุ่มอื่นๆ นอกพระพุทธศาสนามีปรากฏในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ดังนี้

เมื่อพระพุทธเจ้ามีโอกาสและจังหวะก็มักเสด็จไปเยี่ยมพวกอัญญเดียรถีย์ถึงสำนักพวกเขาบ่อยๆ ได้สนทนาธรรมกัน เช่น คราวหนึ่งเมื่อประทับอยู่ในนิคมของชาวมัลละชื่ออนุปิยะ ในแคว้นมัลละ แต่เขารู้ ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนักบวชเปลือยชื่อ ปาฏิกบุตร และสนทนากันด้วยอัธยาศัยไมตรี ในที่สุดปาฏิกบุตรปริพาชกมีความเลื่อมใส แม้จะไม่ได้เปลี่ยนใจมานับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็กราบทูลถึงความในใจตนอย่างไพเราะจับใจว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงการที่ข้าพระองค์ซึ่งมีปฏิสนธิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีอารมณ์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี่เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากก็จริง แต่ข้าพระองค์จักรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคไว้ให้ดีให้ได้^{๑๐๔}

คราวหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏในกรุงราชคฤห์ ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนิโครธปริพาชกซึ่งพำนักอยู่ ณ ปริพาชการามที่พระนางอุทุมพรिका มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ทรงสร้างถวาย เป็นอารามใหญ่มีบริวารของนิโครธปริพาชกพักอยู่ด้วยถึง ๓,๐๐๐ คนได้สนทนากัน ด้วยเรื่องกิดกันบาปด้วยตบะ จนนิโครธปริพาชกและบริวารเข้าใจ สารภาพว่าตนเป็นคนโง่เขลาไม่ฉลาด และที่เคยกล่าวร้ายพระพุทธองค์ เพราะไม่เป็นความจริง ขอให้พระพุทธองค์อดโทษให้ด้วย และจะได้สำรวมต่อไป^{๑๐๕}

การที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปผูกมิตรกับพวกเดียรถีย์มีผลทางจิตวิทยาหลายอย่าง เป็นการลดศัตรู เพิ่มมิตรไปในตัว อย่างเรื่องนี้พระองค์ตรัสว่า ที่เสด็จสนทนาด้วยเพราะปรารถนาจะได้ปริพาชกเหล่านี้ เป็นอันเตวสิกก็หาไม่ ปรารถนาให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทสก็หาไม่ ปรารถนาจะให้เคลื่อนจากอาสีพก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของพวกเขาท่านดำรงอยู่ในอกุศลธรรม และธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรมก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของท่านห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรมก็หาไม่^{๑๐๖}

จะเห็นได้จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงผูกมิตรกับศาสนาและสาวกของลัทธิศาสนาอื่นๆ

ในสมัยพุทธกาล มีการเคารพความเห็นและให้เกียรติซึ่งกันและกันไม่ก้าวร้าวกัน กล่าวคือเป็นสังคมที่สงบสุข ศาสนาทุกศาสนามากกว่าสองลัทธิอยู่ร่วมกันได้ดี

๒) แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยความมีน้ำใจไมตรีที่ดีต่อกัน ความมีน้ำใจเป็นเรื่องที่ทุกคนทำได้ โดยไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย เพียงแต่แสดงความเมตตา กรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ โดยการช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ก็เป็นการแสดงน้ำใจได้ เช่น การพาเด็ก

^{๑๐๓} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๔.

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) (ไทย) ๑๑/๔๘/๓๔.

^{๑๐๕} ที.ปา. (ไทย) (ไทย) ๑๑/๔๙-๗๗/๓๔-๕๕.

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) (ไทย) ๑๑/๔๙-๗๗/๓๔-๕๕.

หรือผู้สูงอายุข้ามถนน หรือการสละที่นั่งบนรถโดยสารให้หญิงมีครรภ์ หรือแม้แต่การมีส่วนร่วมช่วยกันพัฒนาสังคมของเราให้ดีขึ้นก็ได้ เป็นต้น กันนับว่าเป็นการแสดงน้ำใจ การแสดงความมีน้ำใจจึงไม่ได้วัดกันด้วยเงินทอง บางคนมีเงินมาก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เขาจะเป็นคนมีน้ำใจ เพราะเขาอาจแล้งน้ำใจก็ได้ บางคนเป็นเศรษฐีแต่มีความตระหนี่มากไม่ยอมแม้จะสละเงินให้ผู้อื่นโดยที่ตน ไม่ได้รับประโยชน์ตอบแทน ถึงกระนั้นคนที่ไม่ได้มีเงินมากเพียงแค่ว่าพอมีพอกินอาจเป็นคนที่มีน้ำใจให้คนอื่นบ้างก็ยอมเป็นที่รัก และชื่นชมของผู้อื่นเสมอ

ความมีน้ำใจนั้น ตรง กันข้ามความเห็นแก่ตัว ขณะที่คนเห็นแก่ตัวมักจะคิดแต่ประโยชน์ส่วนตัวมาก่อน แต่แน่นอนที่คนมีน้ำใจจะคิดถึงประโยชน์ของส่วนรวมบ้าง และความ มีน้ำใจก็ยังตรงกันข้ามกับความอิจฉาริษยา คนที่อิจฉาริษยาคนอื่นย่อมปรารถนาที่จะเห็นความล้มเหลวของผู้ที่ได้ดีกว่า แต่คนมีน้ำใจนั้น เมื่อเห็นคนอื่นได้ดีกว่าจะมีมุทิตาและจะ แสดงความยินดีด้วยอย่างจริงใจ ผู้มีน้ำใจจะนึกถึงผู้อื่นและจะพยายามช่วยผู้อื่นที่ด้อยโอกาสมากกว่า ผู้มีน้ำใจจึงเป็นที่รักและต้องการของคนทั่วไป และเป็นคนมีคุณค่าต่อสังคม และที่สำคัญพวกเขาเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต อย่างแน่นอน

อย่างที่กล่าวไว้ ความมีน้ำใจจะไม่สามารถเกิดขึ้นในสังคมได้เลย หากไม่มีผู้ใดแสดงหรือกระทำความดีขึ้นมา ซึ่งถ้าหากเราอยากที่จะเป็นบุคคลนั้น บุคคลที่จะสร้างความมีน้ำใจให้แก่สังคม บุคคลที่ปรารถนาอยากใหสังคมของตนเองและผู้อื่นมีความสุขนั้น ทำได้ไม่ยากเลย มันอยู่ที่ความคิด ความรู้สึก และหัวใจของเราเองเท่านั้น ที่จะสั่งให้ตัวเองลงมือทำ เราอาจฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจได้ ดังนี้

(๑) ควรเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิด ถึงหัวใจหัวใจของคนอื่น และแสดงต่อผู้อื่น เหมือนที่เราต้องการให้คนอื่นแสดงต่อเรา และทำดีต่อคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ไม่ว่าความดีนั้นจะเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยหรือสิ่งที่ยิ่งใหญ่ก็ตาม แม้ผู้อื่นไม่ได้รับรู้กันทุกคน แต่หัวใจของเราก็รับรู้เสมอ

(๒) ควรเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ และไม่หวังว่าคนอื่นจะต้องมาให้เราเสมอ

(๓) ควรแสดงน้ำใจกับคนรอบข้าง เช่น เมื่อเวลามีโอกาสได้ไปเที่ยวในที่ไกลหรือไกลก็ทำตามควรมีของฝากเล็กๆน้อยๆ ติดมือมาถึงคนที่เรารู้จักและญาติมิตรของเรา นั่นเป็นการแสดงความมีน้ำใจต่อกัน เพราะแม้ว่าจะเป็นแค่สิ่งเล็กน้อย แม้จะไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย แต่สิ่งที่ได้มันมีค่ามากกว่านั้น นั่นคือน้ำใจที่ผู้อื่นได้รับจากเรา

(๔) ควรเสียสละกำลังทรัพย์ สติปัญญา กำลังกาย และเวลาให้แก่ผู้เดือดร้อน เท่าที่เรพอจะทำได้โดยไม่ถึงกับต้องลำบากแก่ผู้อื่นให้กับผู้ที่ต้องการพึ่งพาอาศัยเรา โดยเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทน

(๕) ควรมินิสัยเอื้อเฟื้อ ช่วย เหลือเกื้อกูลต่อเพื่อนบ้าน เช่น ไปร่วมงานพิธีต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ หรืองานอื่นๆ เท่านั้นเขาก็จะเห็นว่าเราเป็นคนมีน้ำใจ และจะสามารถเชื่อมไมตรีจิตต่อกันได้

(๖) ควรให้ความรักแก่คนอื่น ๆ และให้ความร่วมมือเมื่อเขาต้องการให้ช่วยเหลือ และช่วยเหลือเขาอย่างสุดความสามารถด้วยความจริงใจที่เรามี

การฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจ นอกจากจะทำให้เรามีจิตใจที่งดงามเบิกบานแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอัมเอิบแล้วยังทำให้เราได้มิตรสหายมาก ใครก็อยากคบหาสมาคมด้วยเพราะ

ความมีน้ำใจแสดงถึงเรามีเมตตากรุณาต่อเพื่อน มนุษย์ แล้วชีวิตของเราจะพบแต่ความสุขตลอดไป เพราะสังคมของเราจะเป็นสังคมแห่งความสันติสุข

การสร้างสันติสุข และสันติสุขในสังคมที่สำคัญมีอยู่ ๕ ประการคือ การศึกษา ศาสนา การเมือง กระบวนการยุติธรรม

เรื่องของสื่อทางสังคม ทั้งหมดถือว่าเป็นองค์ประกอบสนับสนุนที่รัฐจะต้องเข้าไปควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด เพื่อให้สามารถดำเนินงานไปสู่เป้าหมายในเรื่องเดียวกัน คือสร้างสันติสุข และสันติภาพในสังคมได้อย่างแท้จริง สามารถสรุปรายละเอียดความสำคัญแต่ละเรื่องได้ดังนี้

ก. การศึกษา

การศึกษาที่แท้จริงมีจุดเริ่มต้นที่ครอบครัว เมื่อครอบครัวมีความอบอุ่นจะสร้างฐานการเรียนรู้ที่ถูกต้องให้กับเยาวชน คือมีความรู้ มีความคิด และมีความรัก ส่วนการศึกษาในระบบของรัฐ จะต้องกำหนดเป้าหมายเพื่อสร้างสันติสุข และสันติภาพอย่างชัดเจน โดยที่ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้สิ่งแวดล้อมของตน มีความรักต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม มีจิตใจกว้างและเต็มไปด้วยความเมตตา มีจิตใจที่เป็นอิสระจากอำนาจของวัตถุ จากอำนาจของกิเลสและทิฐิ และมีความสามารถทางด้านการใช้ความคิด หรือใช้ปัญญาได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง รวมทั้งมีศักยภาพในการพัฒนายกระดับปัญญาของตนให้สูงขึ้นได้เรื่อย ๆ ดังนั้นโรงเรียนหรือระบบการศึกษาควรจะสอนกระบวนการคิดต่อไปนี้ให้กับผู้เรียน คิดคล่อง คิดหลากหลาย คิดละเอียด คิดชัดเจน คิดอย่างมีเหตุผล คิดถูกทาง คิดกว้าง คิดลึกซึ้ง คิดไกล กระบวนการคิดต่าง ๆ เหล่านี้ จะช่วยเสริมสร้างปัญญาให้กับมนุษย์และเป็นพื้นฐานสำคัญ สำหรับการสร้างสันติสุขและสันติภาพในสังคม

ข. ศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันหลักทางสังคมมาตั้งแต่อดีต ในสภาวะสังคมปัจจุบัน ซึ่งสังคมไทยกำลังเผชิญปัญหาที่สำคัญอยู่หลายเรื่อง จำเป็นต้องพัฒนาคนให้มีปัญญาหลาย ๆ ด้าน เพื่อช่วยกันแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมในทางสร้างสรรค์ และเพื่อมุ่งหวังให้สันติสุขอย่างแท้จริงเกิดขึ้นในสังคม บทบาทที่สำคัญของศาสนาในส่วนนี้จึงควรเป็นการเสริมสร้างปัญญาให้กับประชาชน เป็นการช่วยเสริมบทบาทหน้าที่ของระบบการศึกษาให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาเสริมระบบการศึกษาเพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาหลักใหญ่ ๆ ก็คือ หลักไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญมาก และหลักการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะช่วยเสริมและพัฒนาปัญญาของมนุษย์ให้กว้างขวางและถูกต้องยิ่งขึ้น

ค. การเมือง

ระบบการเมืองจะช่วยสร้างสันติสุขให้กับสังคมอีกทางหนึ่ง การเมืองจะต้องสร้างระบบการปกครองบ้านเมือง ระบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่เรียกว่าธรรมาภิบาล หรือธรรมรัฐ (Good Governance) ขึ้นมาให้ได้ ธรรมรัฐ หมายถึงผลลัพธ์ของการจัดกิจกรรมซึ่งบุคคลและสถาบันทั่วไป ภาครัฐ และเอกชนมีผลประโยชน์ร่วมกัน ได้กระทำลงไปหลายทาง มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง ซึ่งอาจนำไปสู่การผสมผสานประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ องค์ประกอบของธรรมรัฐมีดังนี้คือ

(๑) มีความรับผิดชอบและมีเหตุผลที่อธิบายได้รวมทั้งสามารถตรวจสอบได้

(๒) ประชาชนมีส่วนร่วม

(๓) ต้องมีการคาดการณ์ได้

(๔) จะต้องมีความโปร่งใส

(๕) จะต้องมีความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบทั้ง ๔ องค์ประกอบนี้

ง. กระบวนการยุติธรรม

กระบวนการยุติธรรมเป็นองค์ประกอบที่มีความเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญ จะเป็นส่วนที่ทำให้กระบวนการบริหาร การดำเนินชีวิต การควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ สามารถกระทำได้ด้วยความถูกต้อง เสมอภาค ยุติธรรม เริ่มต้นจากการมีระบบกฎหมายที่มีความยุติธรรมต่อสังคม และปัจเจกบุคคล และจะต้องมีผู้ใช้กฎหมายไม่ว่าจะเป็นตุลาการ อัยการ ตำรวจ ผู้ใช้กฎหมายเหล่านี้จะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมและมีความเที่ยงธรรมอย่างแท้จริง สังคมที่ทุกคนอยากจะทำก็คือ สังคมที่ต้องมีกฎหมายที่ตีรองรับ นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดอีกอย่างหนึ่งก็คือ จะต้องมีการที่เป็นอิสระไม่ติดขัดอยู่ในผลประโยชน์หรืออำนาจ โดยเฉพาะอำนาจทางการเงินของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

จ. สื่อทางสังคม

ยุคปัจจุบันเป็นยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร สิ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างใหญ่ยิ่งก็คือ สื่อทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน สื่อทางสังคมได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสื่อบันเทิง โฆษณา การศึกษา วัฒนธรรมและในด้านอื่น ๆ ในปัจจุบันมีลักษณะการใช้สื่อในระบบใหม่คือ มัลติมีเดีย ซึ่งเป็นการใช้เทคโนโลยีอย่างหลากหลาย ผสมผสานกันเพื่อเสริมความต้องการของคนให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่สามารถสัมผัสกันได้มากขึ้น ระบบมัลติมีเดีย จึงเป็นระบบที่อยู่ในความสนใจของมนุษย์เป็นอย่างมากในสังคมปัจจุบัน

ภาพรวมของสื่อทางสังคมในปัจจุบันที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ ในหนังสือพิมพ์เต็มไปด้วยเรื่องละครประเภทด้อยคุณภาพ เรื่องของดารา วงการกีฬา การโฆษณา และพาดหัวข่าวด้วยการเมืองและอาชญากรรม สื่อวิทยุส่วนมากใช้เวลาในการกระจายเสียงเพลง โฆษณาสินค้า โดยที่สัดส่วนของข่าวสารมีน้อย และมีประเภทสนทนาบ้าง สำหรับโทรทัศน์ส่วนใหญ่ใช้เพื่อสำหรับการบันเทิงและการโฆษณาสิ่งต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา มีข่าวสารหรือรายการที่มีสาระอยู่บ้าง แต่เป็นสัดส่วนที่น้อยเช่นเดียวกัน

การสร้างสันติสุข สันติภาพในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร จึงเป็นสิ่งที่เริ่มต้นจากฐานที่สำคัญ คือ ความศรัทธาในศาสนา การมีความคิดอิสระ การมีความรัก ความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นฐานที่สำคัญที่ทุกคนจะต้องมีเป็นเบื้องต้น หลังจากนั้นทุกคนจึงต้องช่วยกันสร้างเศรษฐกิจพอเพียง ครอบครัวยุคใหม่ สุขภาพที่สมบูรณ์ ชุมชนที่เข้มแข็ง สังคมสันติสุข และสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน ในส่วนของรัฐจะต้องเข้ามาเสริมในองค์ประกอบทุก ๆ ส่วน เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์โดยครบถ้วนทุก ๆ องค์ประกอบ ในลักษณะของการเกิดดุลยภาพ คือคนเป็นผู้สร้างสังคม สังคมเป็นผู้สร้างรัฐ และรัฐกลับมาสร้างคนและสังคม ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ในลักษณะของการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดยั้ง เป็นการสร้างสันติสุข และสันติภาพในลักษณะของการเคลื่อนไหว และการเลื่อนซึ่งจะก่อให้เกิดเป็นความสมดุลของทุก ๆ ส่วน เป็นสันติสุขที่มีความสอดคล้องและผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติอย่างแท้จริง

๓) การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และการพึ่งพาอาศัยกัน

คุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและพึ่งพาอาศัยกัน การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและพึ่งพาอาศัยกัน ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านต่างๆ ดังนี้ ประโยชน์ต่อตนเอง ประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติทำให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข และรู้สึกปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ มีผู้คอยให้ความช่วยเหลือเมื่อตกยาก หรือประสบกับความยากลำบากจากเหตุการณ์ต่างๆ และทำให้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว หรือไร้ที่พึ่งเมื่อเจอปัญหาประสบความสำเร็จในการประกอบหน้าที่การงาน เพราะได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลรอบข้างสังคมเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุข ปราศจากปัญหาความแตกแยกขัดแย้งใดๆ เกิดการพัฒนาที่รวดเร็วและยั่งยืน เพราะความสงบสุขในสังคม จะกระตุ้นให้เกิดการลงทุนทางเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศชาติมีรายได้เพิ่มขึ้น เพียงพอต่อการนำมาปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมให้มีประสิทธิภาพ และพร้อมรับมือกับความเสี่ยงหรือการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ความสุขของคนในชาติเพิ่มมากขึ้น เพราะมีความอยู่ดีกินดี รู้สึกปลอดภัยในการดำเนินชีวิต มีหน้าที่การงานและรายได้ที่มั่นคง

แนวทางการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และการพึ่งพาอาศัยกัน การเรียนรู้วิธีการอยู่ร่วมกันในสังคมที่เต็มไปด้วยความหลากหลายและแตกต่าง เพื่อปรับตัวให้เข้ากับบุคคลรอบข้าง จะก่อให้เกิดความสุขในการอาศัยอยู่ร่วมกัน ซึ่งการสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคม จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของสมาชิกทุกคน โดยยึดแนวทางการปฏิบัติ ดังนี้

เคารพซึ่งกันและกัน

เมตตาต่อกัน

แสดงกิริยาที่นอบน้อมต่อกัน

พูดดีต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ยอมรับในความแตกต่างทั้งความเชื่อ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม เชื้อชาติ ผิวพรรณ เป็นต้น

รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

เอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดถึงจิตใจของผู้อื่น

แสดงความห่วงใยต่อบุคคลรอบข้าง ไม่ซ้ำเติมให้ผู้อื่นได้รับความทุกข์ยากมากขึ้น

ฝึกใจให้รักในการให้ มากกว่าการรับ

เสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

บริจาคทรัพย์สิน หรือสิ่งของช่วยเหลือผู้อื่นที่ยากลำบากหรือประสบภัยต่างๆ

ช่วยเหลือผู้อื่นทำงาน หรือช่วยงานตามความสามารถของตนด้วยความทุ่มเทและเต็มใจ

ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติตามข้อกำหนด หรือระเบียบของสังคม

มีความซื่อสัตย์ต่อกัน

แสดงความจริงใจต่อกันทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งต่อหน้าและรับหลัง

รักษาสัจจะวาจา ต้องทำให้ได้ตามที่รับปากไว้

ไม่ทุจริต หรือเอาเปรียบผู้อื่นด้วยกลอุบายต่างๆ

ไว้วางใจกัน ไม่ระแวงผู้อื่นจนเกิดความเป็นความบาดหมาง

ฝึกความมีระเบียบวินัยในตนเองให้กลายเป็นนิสัย

ไม่ลบหลู่คู่มั่นกัน

ไม่ดูถูกการกระทำ คำพูด หรือความคิดของผู้อื่น

ไม่แสดงกิริยาหรือวาจาที่ถูกศรัทธาความเชื่อ วัฒนธรรม เชื้อชาติ หรือชาติพันธุ์ของผู้อื่น

เคารพสิทธิมนุษยชน ด้วยการปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียม

๔) หลักการสร้างสันติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา จากประวัติมีการนับถือพระพุทธศาสนามายาวนาน ปัจจุบันเมื่อมีการปกครองรัฐบาลต้องเข้ามาข้องเกี่ยวกับการปกครอง การปกครองในเขตพื้นที่จึงต้องอาศัยหลักสันติภาพ เพื่อให้เกิดความสงบสุขอย่างแท้จริง พระพุทธได้มีแนวทางในการปฏิบัติต่อกันไว้หลาย เพื่อนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดังนี้

ก. อปรีหานิยธรรม ๗ (condition of welfare)

อปรีหานิยธรรมนี้เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้การบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับเสริมให้เจริญเพียงส่วนเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งชุมชนและผู้บริหารบ้านเมือง ดังนี้คือ

(๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เป็นการประชุมพบปะปรึกษาหารือกิจการงานต่าง ๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันโดยสม่ำเสมอ

(๒) พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจกรรมร่วมกันเป็นการประชุมและการทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงกระทำร่วมกัน หรือพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง

(๓) ไม่บัญญัติ หรือล้มเลิกข้อบัญญัติต่าง ๆ เป็นการไม่เพิกถอน ไม่เพิ่มเติม ไม่ละเมิดหรือวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนุญ

(๔) ให้ความเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ยาวนาน ดังนั้นเราต้องให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือ และรับฟังความคิดเห็นของท่านในฐานะที่เป็นผู้รู้และมีประสบการณ์มามาก

(๕) ไม่ข่มเหงสตรี เป็นการให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก

(๖) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ คือการให้ความเคารพศาสนสถาน ปูชนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และเป็นที่ยอมรับของชุมชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ดงาม

(๗) ให้การอารักขาพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ทรงศีล เป็นการจัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

ข. หลักสารานิยธรรม

หลักสารานิยธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง หมายถึง มีความปรารถนาดีต่อกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ดังนี้

(๑) เมตตากรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งกรรมประกอบด้วย เมตตา นั่น คือ การอยู่ด้วยกันด้วยการกระทำต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน ไม่ก่อสงคราม แต่มุ่งเน้นการสร้าง ความร่วมมือกัน เพื่อความผาสุกของมวลมนุษย์ เป็นต้น

(๒) เมตตาจริกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งจริกรรมประกอบด้วยเมตตา คือใช้ หลักการทูต โดยการเจรจาให้เข้าใจกัน ไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น

(๓) เมตตาโมรธรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งโมรกรรมประกอบด้วยเมตตา คือ การไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น

(๔) แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องมือการเกษตร ตลอดจนวิทยาการความรู้ต่างๆ ให้แก่เพื่อนมนุษย์รวมถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ไม่ทำลายระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลกระทบมวลมนุษย์ เป็นต้น

(๕) รักษาความประพฤติดี(ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การดำเนินนโยบายต่าง ๆ ต้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับมติสากลหรือหลักการขององค์การสหประชาชาติหรือองค์การ ระหว่างประเทศไม่ฝ่าฝืนมติหรือหลักการนั้นอันจะก่อให้เกิดความหวาดระแวง ไม่ไว้นื้อนื้อเชื่อใจ กัน

(๖) มีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำตนเสมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของ สังคมโลก ไม่เอารัดเอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและ สังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

ค. สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ ๔ แปลว่า เครื่องยึดเหนี่ยว มีความหมายว่า คุณธรรมเหล่านี้เป็นเครื่อง ยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นไว้ได้ คือ เป็นเครื่องก่อให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวสนิทสนมยิ่ง ๆ ขึ้นและ ผูกพันให้มั่นคงตลอดไป ซึ่งมีดังต่อไปนี้

(๑) ทาน แปลว่า การให้ หมายถึง การแบ่งให้ เกลี้ยให้ ปันให้ เพื่อแสดง อหิสาภัยไมตรี ผูกสามัคคีกันไว้ เช่น เมื่อเพื่อนมนุษย์ถูกภัยพิบัติ เราก็ควรส่งอาหาร สิ่งของ ยารักษา โรคไปให้ตามกำลังความสามารถของเราหรือเพื่อนมนุษย์เป็นปกติสุขเราก็แบ่งปันให้ความรู้วิทยาการ เงินทุนเครื่องมือทำการเกษตร เป็นต้น

(๒) ปิยวาจา แปลว่า เจรจาอ่อนหวาน หมายถึง พูดคำที่สุภาพ อ่อนโยน และเป็นคำที่มีประโยชน์ที่ผู้ฟังได้ฟังแล้วชื่นใจ สบายใจเห็นประโยชน์ในคำพูดนั้น

(๓) อตถจริยา แปลว่า ประพฤติประโยชน์ หมายถึงความว่า การบำเพ็ญตนให้ เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น(ได้แก่ การไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์ และไม่นิ่งดูเฉยเมื่อ ผู้อื่นขอความช่วยเหลือ การสนับสนุนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อประชาคมโลก โดยรวมและการชักนำใ้มนำประเทศที่มีนโยบายที่ผิดพลาดที่มุ่งแสวงหาอำนาจผลประโยชน์หรือเป็น ภัยต่อความสงบสุขของโลก ให้หันมามีนโยบายหรือทิศทางที่ถูกต้องชอบธรรม เพื่อความสงบสุขของ มนุษยชาติได้

(๔) สมานัตตา แปลว่า ความเป็นคนมีตนสม่ำเสมอ หมายความว่า ไม่ถือตัว คือไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้ดีมีฐานะ ซึ่งได้แก่ การให้ความนับถือเพื่อนมนุษย์ ผู้มีฐานะศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลที่ด้อยกว่าตน เป็นต้น

ง. พรหมวิหาร

พรหมวิหาร หมายถึง หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ หรือธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักในใจและควบคุมความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมวลมนุษยชาติ และสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยชอบธรรม มี ๔ ประการคือ

(๑) เมตตา คือ ความรักใคร่ ปราบปรามดีอย่างให้เพื่อนมนุษย์มีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษยชาติและสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วหน้า

(๒) กรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดปล่อย บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย

(๓) มุทิตา คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตใฝ่พอใจใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อมมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

(๔) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง มีจิตเที่ยงตรง ไม่เอนเอียง ไม่เกิดอคติต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

ในขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองบ้านเมือง จะต้องมีความสมบัติ และข้อปฏิบัติ เพื่อให้บุคคลในรัฐอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ ผู้ปกครองรัฐจะต้องมีหลักปฏิบัติ โดยประกอบด้วยธรรมต่อไปนี้

จ. หลักทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม คือ มีคุณธรรมของผู้ปกครอง หรือ ราชธรรม (ธรรมของพระราชา ๑๐ ประการ ดังนี้

(๑) ทาน หมายถึง การให้ และแบ่งปันให้มวลประชา คือ บำเพ็ญตนเป็นผู้ให้ โดยมุ่งปกครองหรือทำงานเพื่อให้กับมวลประชา เอาใจใส่ จัดสรรสวัสดิการ การให้การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ ให้ประชากรราษฎรได้รับประโยชน์สุข ความสะดวกปลอดภัย ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนประสบทุกข์ และให้ความสนับสนุนแก่คนทำความดี

(๒) ศีล หมายถึง รักษาความสุจริต คือ ประพฤติดีงาม สำรวมกายและจิต ประกอบการอย่างสุจริต ประพฤติตนให้เป็นแบบอย่าง และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชากรราษฎร

(๓) ปริจาคะ หมายถึง บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ คือ สามารถเสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น ตลอดจนเสียสละชีวิตของตนได้ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

(๔) อาชวะ หมายถึง ปฏิบัติการโดยซื่อตรง คือ ซื่อตรง ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัทวะ หมายถึง ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ควรได้รับความรักภักดี

(๖) ตปะ หมายถึง พ้นจากการมัวเมาโดยเผากิเลส คือ ตัดกิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำจิตใจ ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและมันแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจในหน้าที่ให้บริบูรณ์

(๗) อักโกธะ หมายถึง ไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความ และกระทำการด้วยอำนาจความโกรธ มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันสุขุมราบเรียบตามธรรม

(๘) อวิหิงสา หมายถึง ไม่เบียดเบียน คือ ไม่หลงอำนาจ ไม่บีบคั้นกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากราษฎรผู้ใดด้วยอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ขันติ หมายถึง ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ อดทนต่อความเหนื่อยยาก อดทนต่อการบำเพ็ญกรณียกิจโดยชอบธรรม

(๑๐) อวิโรธนะ หมายถึง ความไม่คลาดธรรม คือ การประพฤติอยู่ในธรรม อันถือประโยชน์สุขความดีงามของรัฐและราษฎรเป็นที่ตั้ง สิ่งใดที่ประชากราษฎรปรารถนาโดยชอบธรรมก็ไม่ขัดขวาง การใดที่จะเป็นไปโดยชอบธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประชากราษฎร ก็ไม่ขัดขวาง วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำดีร้าย ลากสัการะ หรืออารมณ์ที่ปรารถนาและไม่ปรารถนาใด ๆ มีความเที่ยงธรรม และมีนิติธรรม คือ มีระเบียบแบบแผน มีหลักในการปกครอง ตลอดจนประพฤติตนอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ ประการนี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหัวใจในการปกครอง องค์พระมหากษัตริย์ หรือผู้ปกครองบ้านเมือง ได้ทรงเคารพและยึดเป็นแนวทางในการบริหารประเทศตลอดมา บุคคลใดก็ตาม หากประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม ๑๐ ประการนี้ ย่อมได้รับการยกย่องเชิดชูว่าเป็นผู้ปกครองโดยธรรม และจะเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนจงรักภักดีเป็นอย่างยิ่งและส่งผลให้สังคมสงบสุข

ฉ. หลักจักรวรรดิวัตร

จักรวรรดิวัตร หมายถึง วัตรปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ พระจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่

ธรรมาธิปไตย หมายถึง การยึดหลักธรรมเป็นใหญ่ในการปกครอง พระราชาจะต้องจัดการบำรุงรักษาป้องกัน และคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม ต่อบุคคลภายใต้การปกครองดังนี้

(๑) บำรุงพระญาติวงศ์ ด้วยการบำรุงเลี้ยงดู อบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่โดยเรียบร้อยสงบสุขและมีความเคารพนับถือกัน

(๒) บำรุงกองทัพ

(๓) บำรุงเจ้าเมือง หรือสงเคราะห์ชนชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ ทั้งหลาย ข้าราชการฝ่ายปกครอง

(๔) บำรุงข้าราชการบริพาร และข้าราชการฝ่ายพลเรือน

(๕) บำรุงนักวิชาการ แพทย์ พ่อค้า และเกษตรกร ด้วยการช่วยจัดหาทุน และอุปกรณ์ เป็นต้น

(๖) บำรุงราษฎรทั้งปวงทุกท้องถิ่น ไม่ทอดทิ้ง

(๗) บำรุงแก่พระภิกษุสงฆ์ นักบวชผู้ทรงศีลทรงคุณธรรม

(๘) บำรุงสัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย

มา อธรรมการ หมายถึง ห้ามมิให้มีความไม่ชอบธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาจักร คือจัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิดความชั่วร้าย ความเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง

ธนาอุปทาน หมายถึง แบ่งปันทรัพย์สินเฉลี่ยให้แก่คนยากจน มิให้ขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน

สมณพราหมณปริปูฉา หมายถึง มีการปรึกษา สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมิวเมา เพื่อให้ทราบถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่ถูกต้องดีงาม แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง รวมทั้งบำรุงสงเคราะห์นักปราชญ์นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย

ข. ราชสังคหวัตถุ ๔

ราชสังคหวัตถุ หมายถึง หลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา หรือนักปกครองบ้านเมือง ประกอบด้วย

(๑) สัสสมะระ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

(๒) ปุริสมะระ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

(๓) สัมมาปาสะ หมายถึง ความรู้จักผูกประสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ

(๔) วาชเปยยะ หรือ วาจาเปยยะ หมายถึง ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นคำพูดที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ

พระพุทธศาสนาถือว่าการเมืองและสันติภาพ ตลอดจนด้านอื่น ๆ โดยใช้ธรรมะนำการปกครองสมัยพ้นจากการล่าอาณานิคมของประเทศในแถบตะวันตกได้อย่างสง่างามจึงทรงรักษาไว้ทั้งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ก็ใช้ธรรมะนำการเมืองของอินเดียสมัยต่อสู้อังกฤษจากอังกฤษ เป็นผู้นำของรัฐบาลผู้ร่างรัฐธรรมนูญของอินเดีย เป็นที่ศรัทธาของชาวอินเดียทั่วไปจนกลับใจหันมานับถือพระพุทธศาสนาตามอย่างท่านรวมเป็นจำนวนหลายล้านคน

ประสิทธิภาพของคำสอนของพระพุทธเจ้าในการต่อสู้ทางการเมืองตามแนวพระพุทธศาสนาได้นำเอาหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์เป็นอหิงสาธรรม ในฐานะที่เป็นอาวุธที่มีประสิทธิภาพ ในความพยายามต่อสู้ทางการเมือง หลักอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) และความอดทนสามารถใช้ต่อสู้กับความไม่ยุติธรรม และการยึดครองทุกชนิดในโลกที่แวดล้อมไว้ด้วยแนวคิดที่หลากหลายและความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันทั้งทางภาษาและศาสนา

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญต่อการเมืองการปกครองที่จะให้มวลมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขได้ โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักการ ความคิด และเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติทั้งผู้ปกครองรัฐและประชาชนในรัฐ รวมทั้งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลกได้อย่างแท้จริง

๒.๒.๖ การสร้างสันติภาพในองค์กร

การสร้างองค์กรแห่งความสุข จะต้องสร้างสมดุลของการทำงานให้เกิดขึ้นทั้งทางด้านร่างกายจิตใจ สังคม และปัญญาเพื่อขับเคลื่อนองค์กรสู่การเป็นองค์กรคุณภาพ หรือองค์กรสู่ความเป็นเลิศในอนาคตโดยอาศัยภาวะผู้นำที่ต้องร่วมกัน ขับเคลื่อนสุขภาวะที่สมบูรณ์ ๔ ด้านคือ (๑) กาย ได้แก่ การประกอบสัมมาชีพ ความปลอดภัยในการทำงานหรือสภาพแวดล้อมของการทำงานมีความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน ปลอดภัยจากสารพิษ อุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องจักรฯ มีสุขภาพทางด้านร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ มีสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัยทั้งต่อตนเองและครอบครัว (๒) จิต ได้แก่ ความมีสติ ความสงบ ความงาม และความดี ยึดมั่นในหลักธรรมของศาสนา (๓) สังคม ได้แก่ สังคมสัมพันธ์ มีการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันในองค์กร ระหว่างองค์กรโดยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การสร้างสังคมเข้มแข็งการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน การรู้จักใช้จ่าย การรู้จักความพอดี พอประมาณ และการใช้เหตุผลการสร้างสังคม ยุติธรรม ให้ความเสมอภาคและสร้างโอกาสในการทำงาน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ สร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในองค์กร และสร้างสังคมสันติสุข มีการประนีประนอม การแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพ (๔) ปัญญา ได้แก่ การส่งเสริมให้บุคลากร คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่และการตัดสินใจตามศักยภาพในหน้าที่ที่รับผิดชอบการสร้างองค์กรแห่งความสุข ไปปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จนั้นองค์กรจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง นอกจากเหตุผลข้างต้นแล้ว ควรมีระบบการจัดการและการร่วมมือ โดยพิจารณาที่จริยธรรมและการให้คุณค่า (values and ethics) ของคนทำงานทั้ง ความเป็นผู้นำ (Leadership engagement) การมีส่วนร่วมของพนักงาน (worker involvement) เพราะผู้นำมีหน้าที่ที่จะต้องสร้างทายาทในการทำงาน สร้างทีมงานที่แข็งแกร่งให้เป็นที่ยอมรับ และพนักงานทุกคน คือทรัพยากรที่มีค่าสูงสุดขององค์กร นั่นคือ บุคลากรทุกคนในองค์กรคือสิ่งสำคัญในการเตรียมการขับเคลื่อนองค์กรแห่งความสุข โดยมีการใช้แนวคิดหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการทำงานในองค์กร อย่างเหมาะสม ถูกต้อง และจริงจัง อาจจะนำมาซึ่งการพัฒนาองค์กรได้สมบูรณ์ โดยการใช้หลักธรรมดังนี้

ก. หลักพุทธธรรมพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร วิหาร แปลว่า ที่อยู่ พรหม แปลว่า ประเสริฐ คำว่า พรหมวิหาร หมายความว่าเอาใจจับอยู่ในอารมณ์แห่งความประเสริฐ หรือเอาใจไปขังไว้ในความดีที่สุด เป็นหลักธรรมประจำใจสำคัญหมวดหนึ่งในการบริหารชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เพื่อให้ชีวิตที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด เจ็บ ตายทั้งหลาย อยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขในสังคมมนุษย์ เป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า พรหมวิหาร คือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่าง ต่อไปนี้ (๑) เมตตา (ความรัก) คือ ความปรารถนาดี มีไมตรี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข (๒) กรุณา (ความสงสาร) คือ อยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง (๓) มุทิตา (ความเบิกบานพลอยยินดี) เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงามประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วยพร้อมที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุน (๔) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) คือ มองตามเป็นจริง โดยวางจิต

เรียบสม่ำเสมอ มั่นคง เพียงตรงจุดตาซึ่งมองเห็นการที่บุคคลจะได้รับผลดี หรือชั่วสมควรแก่เหตุที่ตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย วางตน และปฏิบัติไปตามหลักการ เหตุผล และความเที่ยงธรรมพระ

จากหลักธรรมทั้ง ๔ ข้อที่กล่าวมาข้างต้น ควรมีการนำไปปฏิบัติใช้ให้ถูกต้องตามสถานการณ์ดังนี้

(๑) ความมีไมตรี ความเป็นมิตร ความรัก ความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาอยู่ดีเป็นปกติ ทุกคนต้องมีความรักสามัคคีเอื้อเพื่อต่อสังคมที่ตนเองทำงาน และพักอาศัยมีสังคมและสภาพแวดล้อมที่ดี (เมตตา)

(๒) มีความสงสาร มีน้ำใจงาม ในองค์กรสิ่งที่เราจำเป็นที่สุดในการที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกับคนอื่นได้ต้องมีน้ำใจคิดถึงคนอื่น มีน้ำใจเอื้ออาทรต่อกันและกัน คนเราเอาแต่ตัวเองอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องรู้จักการแบ่งปันอย่างเหมาะสม เมื่อเขาประสบความสำเร็จทุกข์ ก็อยากช่วยเหลือให้เขาพ้นจากทุกข์ ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาตกต่ำเดือดร้อน (กรุณา)

(๓) มีความพลอยยินดีด้วย เอาใจสนับสนุน ส่งเสริม เมื่อเขาประสบความสำเร็จ ได้ดีมีความสุข ก็อยากให้เขาได้ดีมีความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป ใช้ในสถานการณ์ที่ คนอื่นเขาขึ้นสู่ภาวะที่สูงขึ้นไป (มุทิตา)

(๔) การวางเฉยเป็นกลางให้ทุกอย่างเป็นไปตามธรรม คือ ต้องรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรเป็นความจริง อะไรเป็นความถูกต้องดีงาม อะไรคือหลักการ แล้วเอาความรู้นั้นมาปรับเข้ากับความรู้สึกให้ลงตัวพอดี เพื่อวางตัวได้ถูกต้อง เป็นกลางตามธรรม คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ มนุษย์เราอยู่ได้ด้วยการศึกษาหาความรู้พัฒนาตัวเองตลอดเวลาจากแหล่งต่างๆ นำไปสู่การเป็นมืออาชีพเพื่อให้เกิดความมั่นคงก้าวหน้าในการทำงาน หรือพูดง่ายๆ คือ เรียนเพื่อรู้ มีปัญญาก้าวหน้าในชีวิตทั้งหมดนี้มาจากคำว่ามืออาชีพ(อเบกขา)เมื่อทุกคนได้ทำตัวให้เป็นพรหมที่สมบูรณ์ คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา ที่เหมาะสมพอดี และมีอเบกขาคุมท้ายไว้แล้ว ก็จะทำให้ทุกคนมีน้ำใจช่วยเหลือ ส่งเสริมซึ่งกันและกันด้วยความสัมพันธ์อันดีพร้อมทั้งดำรงรักษาความเป็นธรรมในสังคมและความเข้มแข็ง รับผิดชอบในตัวตนไว้ได้ แล้วก็จะเป็นผู้อภิบาลโลก ดำรงรักษาสังคมให้มีความสุข ตั้งแต่สังคมเล็กในบ้าน จนถึงสังคมสากลของมวลมนุษย์

ข. หลักพุทธธรรม สังคหัตถุ

สังคหัตถุมี ๔ ประการ ประกอบด้วย (๑) ทาน การให้ (๒) ปิยวาจา ความเป็นผู้มีวาจา น่ารัก(๓) อตถจริยา ความประพฤติประโยชน์ และ (๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอ ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น ดังเช่นที่กล่าวในพระไตรปิฎกว่า “การให้ ๑ ความเป็นผู้มีวาจา น่ารัก ๑ ความประพฤติประโยชน์ในโลกนี้ ๑ ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมนั้นๆ ตามสมควร ๑ ธรรมเหล่านั้นแล เป็นเครื่องสงเคราะห์โลกประดุจสลักเพลาคบคุมรถที่แล่นไปอยู่ไว้ได้ ฉะนั้นถ้าธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ไม่พึงมีไซ้ร้มารดาหรือบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตพิจารณาเห็นธรรมเครื่องสงเคราะห์เหล่านี้ ฉะนั้นพวกเขาจึงถึงความใหญ่ และเป็นที่น่าสรรเสริญ ฯ” กล่าวโดยทั่วไป สังคหัตถุ คือ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคน นั่นเอง มีหลักการปฏิบัติทั้งหมด ๔ ประการ ดังนี้

๑) ทาน คือ การให้ ได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการให้ทานให้เพื่อขจัดกิเลส เช่น การบริจาคทานแก่สมณชีพราหมณ์ ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภหรือความตระหนี่ เป็นการชำระจิตใจให้สะอาด ยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์หรือเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่น การทำทานโดยให้สังคหวัตถุนี้ ในแง่ปฏิบัติ หมายถึง การเฉลี่ยหรือแบ่งให้จากส่วนที่คนมีอยู่ มิใช่ให้มากมายจนไม่เหลือ หรือให้จนผู้รับร่ำรวย จุดประสงค์เน้นที่การแสดงอัธยาศัยไมตรีมากกว่าความมากหรือน้อยของวัตถุที่ให้ เพราะฉะนั้น คนยากจนหรือคนที่มีวัตถุสิ่งของเล็กน้อยก็สามารถแบ่งปันให้ทานผู้อื่นได้ตามอัตภาพของตน เช่น การแบ่งปันอาหารให้เพื่อน แบ่งปันเครื่องเขียนให้เพื่อน เป็นต้น คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สิ่งของที่เรามาได้ มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒) ปิยวาจา ได้แก่ การพูดคำสุภาพ อ่อนหวาน เพื่อให้เกิดความสามัคคี ปิยวาจาทำได้ง่าย เพราะวาจานั้นมีในตัวเรา เพียงเรามีสติ มีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้ คำพูดมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟังเกลียด เช่น คำหยาบ คำด่า คำประชด คำกระทบกระทั่ง คำแดกดัน คำสบถ เป็นต้น คำพูดเหล่านี้เรียกว่า “อัปปิยวาจา” (๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรัก เช่น คำอ่อนหวาน คำชมเชยจากใจจริง คำพูดที่ชวนให้เกิดความสามัคคีสามานไมตรี เป็นต้น

๓) อัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันในวงแคบ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ อย่างคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่างนั่งดูตาย บั้นวัวบั้นควายให้ลูกท่านเล่น” หรือ “อยู่ก็ให้เขาไว้ใจไปก็ให้เขาคิดถึง” คนที่ไม่นั่งดูตายมีอะไรจะช่วยเหลือคนอื่นและสังคมได้ก็เอาใจใส่ชวนช่วยช่วยเหลือตามสติกำลัง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมู่คณะให้ดังงาม” อยู่ที่ไหนก็สร้างความเจริญที่นั่น วิธีทำตนให้เป็นประโยชน์และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ อาจทำได้หลายวิธี เช่น การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาเป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

๔) สมานัตตตา การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตนได้เหมาะสม มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่และทำได้อย่างเสมอต้นเสมอปลาย (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมคุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยมและไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย มีประโยชน์เมื่อนำไปปฏิบัติ ดังนี้ (๑) ช่วยให้บุคคลดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข (๒) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจสามานไมตรีระหว่างกัน (๓) เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ให้มีความเคารพนับถือกัน

ตามสมควรแก่ฐานะ (๔) เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี และ(๕) ช่วยส่งเสริมศีลธรรมและป้องกันความประพฤติเสื่อมเสียในสังคม

จากหลักพุทธธรรมทั้ง ๒ ประการดังกล่าว นำมาแก้ปัญหาในการสร้างองค์กรแห่งความสุขในปัจจุบัน ที่ยังไม่สามารถนำไปดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ เพราะไม่มีการนำหลักพุทธธรรมไปบูรณาการหรือไปดำเนินการให้เกิดทางเลือกใหม่ที่ทำให้เกิดผลจริงจัง เพราะฉะนั้นทุกคนในองค์กรจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดองค์กรแห่งความสุขและหลักปฏิบัติตามพุทธธรรมเกิดวัฒนธรรมองค์กรที่เหมาะสมดังกล่าวเสียก่อนจึงสามารถสร้างองค์กรแห่งความสุขที่แท้จริงได้

ความสุขด้วยหลักพุทธธรรม ควรเป็นองค์กรที่มีการบริหารจัดการตามหลักการแนวความคิดการจัดการสมัยใหม่ การนำแนวคิดองค์กรแห่งความสุขผสมผสานกับนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงมาปรับใช้ให้เหมาะสม แล้วนำสังเคราะห์กับหลักพุทธธรรม ให้เป็นองค์กรแห่งความสุขด้วยหลักพุทธธรรม โดยอาศัยการบริหารวัฒนธรรมองค์กร (Organizational Culture) หรือ (Corporate Culture) ให้เกิดความเชื่อ ทศนคติ สมมติฐานและคุณค่าหรือค่านิยมร่วมกันที่ยึดถือในการติดต่อสัมพันธ์ภายใน ให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกันบรรลุผลสำเร็จตามที่องค์กรคาดหวังไว้ เพื่อต้องการสร้างสมดุลของการทำงานให้เกิดขึ้นทั้ง ๔ ด้าน คือ

(๑) กาย ได้แก่ การประกอบสัมมาชีพความปลอดภัยในการทำงานหรือสภาพแวดล้อมของการทำงานมีความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สินมีสุขภาพทางด้านร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ มีสวัสดิการด้านสุขภาพอนามัยทั้งต่อตนเองและครอบครัว

(๒) จิต ได้แก่ ความมีสติ ความสงบ ความงาม และความดี ยึดมั่นในหลักธรรมของศาสนา

(๓) สังคม ได้แก่ สังคมสัมพันธ์ มีการสร้างความสัมพันธ์ร่วมกันในองค์กร ระหว่างองค์กร โดยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การสร้างสังคมเข้มแข็ง การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน การรู้จักใช้จ่าย การรู้จักความพอดี พอประมาณ และการใช้เหตุผล การสร้างสังคม ยุติธรรม ให้ความเสมอภาคและสร้างโอกาสในการทำงาน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ สร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในองค์กร และสร้างสังคมสันติสุข มีการประนีประนอม การแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ

(๔) ปัญญา ได้แก่ การส่งเสริมให้บุคลากร คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น มีอิสระได้รับความไว้วางใจในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

สรุปได้ว่า การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ และการตัดสินใจตามศักยภาพในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย เพื่อขับเคลื่อนองค์กรสู่การเป็นองค์กรสู่ความเป็นเลิศในอนาคต สร้างแนวทางการสร้างสุขในที่ทำงานขึ้น เป็นความสุขพื้นฐาน ตอบสนองความต้องการของมนุษย์หลายมิติ โดยนำหลักพุทธธรรมเช่น พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมประจำใจเพื่อให้ตนดำรงชีวิตได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์เฉกเช่นพรหมเป็นแนวธรรมปฏิบัติของผู้ที่เป็นผู้ปกครอง และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นประกอบด้วยหลักปฏิบัติ ๔ ประการคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และสังคหวัตถุ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวหัวใจกัน หมายถึง หลักการครองใจคน, หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้, วิธีทำให้คนรัก,หลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน มาพัฒนาความรู้และความเข้าใจที่ดีขึ้น ทำให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกันบรรลุผลสำเร็จตามที่องค์กร

คาดหวังไว้ โดยการผสมผสานสังเคราะห์กับหลักพุทธธรรม ให้เป็นองค์กรแห่งความสุขด้วยหลักพุทธธรรม

๒.๒.๗ สันติทางจิตใจ

สร้างความร่วมมือระหว่างผู้คนในโลกวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังนั้นผลักดันผู้คนให้เหินห่างจากกัน สิ่งที่ต้องเข้ามาแทนที่คือพลังที่จะดึงคนเข้ามาใกล้ชิดกัน ไว้วางใจ และร่วมมือกันที่จะทำสิ่งสร้างสรรค์ อย่างแรกที่น่าทำคือการสร้างความไว้วางใจและร่วมมือระหว่างศาสนา ปฏิเสธไม่ได้ว่าในอดีตและปัจจุบันศาสนานั้นมีบทบาทอย่างมากในการก่อความเป็นปฏิปักษ์อันนำไปสู่ความรุนแรงและสงคราม แต่ในเวลาเดียวกันศาสนาก็มีศักยภาพอย่างมากในการสร้างความรัก ความอดกลั้นและการให้อภัย อันเป็นสิ่งสำคัญของสันติภาพ สันติภาพในโลกจะมีความหวังได้ต่อเมื่อศาสนาทั้งหลายหันหน้าเข้าหากัน หรือทำยิ่งกว่านั้นคือการร่วมมือกันเพื่อให้ความรักมาแทนที่ความเกลียดชัง การให้อภัยมาแทนที่ความพยาบาท

การจัดเสวนาวิสาสะระหว่างศาสนาระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและไว้วางใจกัน ศาสนาทั้งหลายควรรู้จักกันมากขึ้นว่ามีความเชื่อและหลักปฏิบัติอย่างไร มีแนวทางอย่างไรในการเข้าถึงสันติภาพทั้งในระดับบุคคลและสังคม ขึ้นต่อมาก็คือการร่วมมือกันเพื่อเป็นพลังในทางสันติ เช่น การส่งเสริมสันติศึกษา การใช้สันติวิธี การต่อต้านสงคราม ฯลฯ ดังจะได้กล่าวต่อไป

นอกจากความร่วมมือระหว่างศาสนาแล้ว ความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างคนต่างเชื้อชาติ ภาษา และสีผิวก็สำคัญเช่นกัน ความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ในหลายประเทศเกิดขึ้นเพราะการหันหลังให้กันจนเกิดความระแวงและการเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน สิ่งที่จะต้องทำเพื่อช่วยลดความเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ก็คือการมีเวทีที่นำคนเหล่านั้นมาพบปะกัน พูดคุยกัน และใช้ชีวิตร่วมกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมาถึงความระแวงและหวาดกลัวที่มีต่อกัน กิจกรรมเหล่านี้อาจช่วยให้แต่ละคนแต่ละกลุ่มพบว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้น่ากลัวหรือเลวร้ายอย่างที่ตนเองวาดภาพไว้ กิจกรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีที่องค์กรชาวพุทธน่าจะส่งเสริมให้เกิดมีขึ้นมาก ๆ ทั้งในประเทศของตน และในประเทศอื่น ๆ ที่มีชาวพุทธเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งด้วย หรืออาจทำร่วมกันศาสนาอื่นก็ได้โดยเฉพาะในกรณีที่ศาสนานั้นเข้าไปมีส่วนพัวพันกับความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ด้วย ประสบการณ์มากมายในนานาประเทศยืนยันว่า การสร้างความสัมพันธ์แบบตัดผ่านระหว่างกลุ่มคนที่หลากหลายนั้นนอกจากจะช่วยบรรเทาความระแวงและความรุนแรงแล้ว ยังช่วยป้องกันความขัดแย้งมิให้ลุกลามไปเป็นความรุนแรงด้วย

๒.๒.๘ สันติภาพบนวิถีพุทธทางการศึกษา

การศึกษาเพื่อสันติภาพพบบทบาทที่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้มาก โดยการนำเสนอในโรงเรียนต่าง ๆ และการฝึกฝนอบรมนอกโรงเรียน การศึกษาเพื่อสันติที่ควรส่งเสริมให้มากขึ้นนั้น ไม่เพียงเน้นย้ำถึงความสำคัญของสันติภาพเท่านั้น หากยังควรส่งเสริมให้เกิดทัศนคติที่เอื้อต่อสันติภาพ เช่น ความใจกว้าง การเคารพและยอมรับความหลากหลาย การรู้จักให้อภัย และที่สำคัญก็คือทัศนคติที่ว่าความรุนแรงนั้นไม่อาจแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืน หากต้องแก้ด้วยสันติวิธี เพราะสันติวิธีเท่านั้นที่เป็นหนทางสู่สันติภาพได้ สิ่งที่ต้องควบคู่กับทัศนคติดังกล่าวก็คือทักษะการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธี ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในโรงเรียน ในที่ทำงาน ในครอบครัว ในชุมชน และในประเทศ สามารถแก้ไขได้โดยสันติวิธี หากผู้คนได้เรียนรู้ทักษะดังกล่าว หากเริ่มต้นตั้งแต่ในระดับโรงเรียนได้ยิ่งดี ดังที่ใน

สหรัฐอเมริกา มีโรงเรียนประถมและมัธยมหลายพันแห่งได้สอนเด็กให้รู้จักทักษะการแก้ไขความขัดแย้งที่มีกับเพื่อน รวมทั้งการจัดการกับความโกรธ จนสามารถเป็นอาสาสมัครไปช่วยระงับความขัดแย้งของเพื่อนในโรงเรียนได้

การศึกษาเพื่อสันติภาพต้องขยายไปถึงการฝึกอบรมปฏิบัติการสันติวิธี เพื่อให้ประชาชนมีทางเลือกมากขึ้นในการต่อสู้เพื่อป้องกันสิทธิและเรียกร้องความเป็นธรรม การที่ประชาชนไม่รู้จักรับปฏิบัติการสันติวิธีที่มีประสิทธิภาพ บ่อยครั้งทำให้เขาเหล่านั้นหันไปหาความรุนแรงเป็นทางออก ขณะเดียวกันตำรวจและเจ้าหน้าที่รัฐก็ควรรู้จักสันติวิธีเมื่อเผชิญกับผู้ประท้วงเพื่อจะได้รักษาความสงบได้ บ่อยครั้งที่พบว่าเมื่อตำรวจและเจ้าหน้าที่รัฐไม่รู้วิธีที่จะจัดการกับผู้ประท้วงโดยสันติวิธี จึงหันไปหาความรุนแรงเช่นกัน

๒.๒.๙ สันติภาพการใช้สื่อ

ปัจจุบันสื่อมีบทบาทไม่น้อยในการสร้างความเกลียดชังและความระแวงต่อกันและกัน นอกเหนือจากการส่งเสริมภัยร้ายและนิยมความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา ควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาสื่อเพื่อสันติภาพ เพื่อสร้างทัศนคติที่ใฝ่สันติภาพและสันติวิธี สื่อดังกล่าวนอกจากจะทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเพื่อสันติโดยมีเนื้อหาตามที่ได้กล่าวข้างต้นแล้ว ควรจะมีบทบาทในการลดทอนอคติทางชาติพันธุ์ ศาสนา และสีผิว โดยนำเสนอภาพความเป็นมนุษย์ของคนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่าแท้จริงเขาก็มีความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับเรา สื่อดังกล่าวควรช่วยให้เห็นวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ รวมทั้งความสุขและความทุกข์ของคนกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ เพื่อที่คนกลุ่มอื่นจะได้มีความเข้าใจชีวิตและความใฝ่ฝันของคนเหล่านั้นด้วย

ขณะเดียวกันบทบาทในการนำเสนอข่าวสารที่ส่งเสริมสันติวิธี เพราะปฏิเสธไม่ได้ว่าข่าวที่นำเสนอส่วนใหญ่มักเน้นเรื่องที่หือหวาดึงดูดใจ ดังนั้นจึงมักหนีไม่พ้นที่จะนำเสนอข่าวเกี่ยวกับความรุนแรง อาชญากรรม และการทะเลาะวิวาทกัน ขณะที่ข่าวเกี่ยวกับกิจกรรมสร้างสรรค์ การร่วมมือกัน รวมทั้งการแก้ปัญหาโดยสันติวิธี กลับถูกมองข้าม ข่าวประเภทหลังเป็นสิ่งที่ชาวพุทธควรพัฒนาสื่อขึ้นมารองรับ ไม่ว่าในรูปของหนังสือพิมพ์ วารสาร วิทยุ และโทรทัศน์ และหากเป็นไปได้แม้กระทั่งรายการภาคบันเทิง หรือเกมต่าง ๆ ในวิทยุโทรทัศน์ ก็ควรพัฒนาให้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมความร่วมมือยิ่งกว่าการแข่งขัน ความเสียสละยิ่งกว่าความเห็นแก่ตัว รวมทั้งการใช้สันติวิธียิ่งกว่าความรุนแรง

๒.๒.๑๐ สันติภาพการลดความรุนแรง

สร้างวัฒนธรรมแห่งสันติ สิ่งที่จะเลยไม่ได้ก็คือการลดเงื่อนไขแห่งความรุนแรง ความรุนแรงทั้งหลายล้วนมีสาเหตุที่หลากหลาย นอกจากอคติหรือทัศนคติที่เป็นลบแล้ว สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม อาทิ ความขาดแคลนทางด้านทรัพยากร ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน การละเมิดสิทธิมนุษยชนและความยุติธรรม สิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่ความขัดแย้งและบีบคั้นให้ผู้คนเป็นอันมากต้องใช้ความรุนแรงเป็นทางออก โดยอาจใช้ศาสนา ชาตินิยม เผ่านิยม เป็นเครื่องมือหรือข้ออ้างในการต่อสู้เพื่อบรรลุเป้าหมายของตน ดังเราจะพบว่าความขัดแย้งทางด้านชาติพันธุ์ทั้งหลายนั้น มักมีเบื้องหลังที่เกี่ยวข้องกับการแย่งชิงทรัพยากร หรือความคับข้องใจทางด้านเศรษฐกิจ แม้แต่ในการล้างเผ่าพันธุ์ในรวันดาซึ่งเกี่ยวข้องกับความเกลียดชังระหว่างเผ่า ๒ เผ่า แต่สาเหตุที่ลึกไปกว่านั้นก็คือปัญหาการขาดแคลนที่ทำกินอันเนื่องจากความ

หนาแน่นสูงของประชากร ซึ่งผลักดันให้มีการใช้ความรุนแรงเพื่อแย่งชิงที่ดินและแก้ปัญหาการวิวาทเกี่ยวกับที่ดิน ดังจะพบว่าแม้ในชุมชนที่มีแต่คนเผ่าเดียวกัน ก็ยังมีการฆ่ากันอย่างมากมาย โดยที่คนตายมักจะเป็นเจ้าของที่ดิน ดังนั้น ในการสร้างสันติภาพ จำเป็นต้องให้ความสำคัญระหว่างกันกับบทบาทต่อไปนี้

๑) ลดทอนความยากจน ความจริงประการหนึ่งที่ต้องยอมรับก็คือ ๔ ใน ๕ ของสงครามกลางเมืองปัจจุบันเกิดขึ้นในประเทศที่ยากจนข้นแค้น จนอาจกล่าวได้ว่า ตัวทำนายความขัดแย้งที่ดีที่สุดก็คือ ความยากจน การมีรายได้น้อย และการเติบโตในอัตราที่ต่ำ ดังนั้นการแก้ปัญหาความยากจนเป็นวิธีสำคัญวิธีหนึ่งที่จะป้องกันสงครามและความรุนแรง การแก้ปัญหาความยากจนนั้นทำได้หลายระดับ อาทิ การส่งเสริมอาชีพ การส่งเสริมทางด้านสุขภาพอนามัย การส่งเสริมการศึกษา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การจัดหาแหล่งเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ ฯลฯ เหนือขึ้นไปกว่านั้นก็คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ วิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นแยกไม่ออกจากการเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ ความยากจนในชนบทส่วนใหญ่เกิดขึ้นหรือเลวร้ายลงก็เพราะชาวบ้านสูญเสียอำนาจในการจัดการและเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะ เช่น ป่า แหล่งน้ำ ดังนั้นการกระจายอำนาจให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรสาธารณะได้เป็นขั้นตอนสำคัญในการแก้ปัญหาความยากจน

การพัฒนาชุมชนควรเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรไปสู่ชาวบ้าน หรือส่งเสริมให้มีการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยเฉพาะในกรณีที่ชาวบ้านเหล่านั้นเป็นชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ ยิ่งควรได้รับความช่วยเหลืออย่างยิ่งเพราะมักเป็นฝ่ายเสียเปรียบยิ่งกว่าชนกลุ่มอื่น

๒) ขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

ความยากจนนั้นเมื่อพิจารณาให้ลึกแล้วมีมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคมที่ไม่ยุติธรรม การที่ชาวบ้านสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากรชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการสูญเสียอำนาจในการกำหนดชะตากรรมของตนเองในทุกด้าน อาทิ เศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข วัฒนธรรม อำนาจการตัดสินใจที่ถูกผูกขาดโดยส่วนกลางทำให้เกิดนโยบายที่ไม่เป็นธรรมต่อคนส่วนใหญ่ที่ยากจน อาทิ การแย่งชิงทรัพยากรของชาวบ้านเพื่อสนองประโยชน์ของคนส่วนน้อย การพัฒนาอุตสาหกรรมโดยสร้างภาระแก่ภาคเกษตรกรรม นโยบายที่ดินที่ทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินมากขึ้น ฯลฯ

นโยบายเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดโครงสร้างที่ทำให้ชาวบ้านยากจนลง และเข้าสู่วังวนแห่งความโง่ เจ็บ และจน นำไปสู่การตายก่อนวัยอันสมควร หรือตายตั้งแต่ยังเด็ก จัดว่าเป็นความรุนแรงที่เกิดจากโครงสร้างที่อยุติธรรม ดังนั้นการสร้างสันติภาพจึงควรครอบคลุมไปถึงการขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ด้วยการสนับสนุนให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเคารพศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน อาทิ การส่งเสริมเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจทางการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างสมดุล การสร้างหลักประกันทางสุขภาพอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม และการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรสาธารณะอย่างเป็นธรรม

แน่นอนว่าการขจัดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง หมายถึงการกระทบผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจ การทำงานดังกล่าวจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องถูกตอบโต้คัดค้าน สิ่งที่ชาวพุทธจะต้องยับยั้งคือการใช้สันติวิธีแม้ถูกตอบโต้ขัดขวางด้วยความรุนแรง ขณะเดียวกันก็ต้องตระหนักว่าการขจัดความ

รุนแรงเชิงโครงสร้างนั้น เป็นงานใหญ่ที่ไม่อาจทำได้ด้วยการพูดคุยเท่านั้น หากต้องขับเคลื่อนด้วยปฏิบัติการสันติวิธีที่ทรงพลัง ดังนั้นการเรียนรู้และพัฒนาทักษะทางด้านสันติวิธีจึงมีความสำคัญสำหรับการทำกิจกรรมดังกล่าว ในแง่นี้ชาวพุทธสามารถเรียนรู้ได้อย่างมากมายจากประสบการณ์ของ คานธี มาร์ติน ลูเธอร์ คิง รวมทั้งนักสันติวิธีที่ประสบความสำเร็จในลาตินอเมริกา อาฟริกา หรือแม้แต่ในยุโรปตะวันออก

๒.๒.๑๑ ต่อต้านสงครามและการสนับสนุนพลังสันติวิธี

ถึงที่สุดแล้ว ในการสร้างสันติภาพหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ผู้เฝ้าสันติจะต้องพร้อมที่จะคัดค้านการทำสงครามที่กำลังดำเนินอยู่หรือกำลังจะเกิดขึ้น การคัดค้านสหรัฐอเมริกาในการทำสงครามในอิรักเป็นกรณีล่าสุดของการร่วมมือกันผู้คนทั่วโลกเพื่อสันติภาพ นี่เป็นตัวอย่างการคัดค้านสงครามควรมีบทบาทสำคัญในโอกาสต่อไป โดยอาจร่วมกับชาวพุทธในทุกหนแห่งหรือร่วมมือกับศาสนาอื่น

นอกจากการแสดงจุดยืนเด่นชัดคัดค้านสงครามด้วยการประท้วงหรือการแสดงออกผ่านสื่อสาธารณะแล้ว ชาวพุทธควรเข้าไปเป็น “ประจักษ์พยาน” ในที่ ๆ มีสงคราม ในฐานะฝ่ายที่สามเพื่อเตือนสติให้ทั้ง ๒ ฝ่าย (โดยเฉพาะฝ่ายที่มีอำนาจ) ได้ตระหนักว่าโลกกำลังจับจ้องการกระทำของเขาอยู่ ขณะเดียวกันก็เป็นการให้กำลังใจแก่ฝ่ายที่สนับสนุนแนวทางสันติวิธี ในทุกหนแห่งที่มีความขัดแย้ง ฝ่ายสันติวิธีมักจะเป็นชนกลุ่มน้อยที่ถูกระแวงและตกเป็นเป้าของทั้ง ๒ ฝ่ายที่ใช้กำลังอาวุธ การเข้าไปเป็นกำลังใจและให้ความสนับสนุนอย่างเหมาะสมแก่ฝ่ายสันติวิธี จะช่วยเพิ่มโอกาสให้สันติภาพในประเทศเหล่านั้นได้ฟื้นกลับมาในเร็ววัน จากประสบการณ์ในหลายประเทศ ได้พบว่าการมีผู้คนไปเป็นประจักษ์พยานความขัดแย้งที่กำลังเกิดขึ้น ช่วยให้ความรุนแรงลดลง ขณะเดียวกันการเข้าไปร่วมเป็นประจักษ์พยานสำหรับการทำงานด้านสันติวิธี ได้ช่วยป้องกันนักสันติวิธีในท้องถิ่นให้ปลอดภัยจากภัยคุกคามได้มากขึ้น

๒.๒.๑๒ เตรียมตัวเพื่อสันติภาพ ข้อเสนอดังกล่าวแม้เป็นเรื่องใหม่สำหรับชาวพุทธจำนวนไม่น้อย แต่ก็ไม่ได้แปลกแยกไปจากหลักการของพุทธศาสนา ซึ่งเน้นประโยชน์ของมหาชนเป็นสำคัญควบคู่ไปกับการบำเพ็ญประโยชน์ตน อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอดังกล่าวจะเป็นไปได้ จำต้องมีการปรับเปลี่ยนในฝ่ายชาวพุทธเองหลายประการด้วยกัน อาทิ

(๑) เข้าไปมีบทบาทในสังคมวงกว้างมากขึ้น

ที่แล้วมาชาวพุทธมักสนใจกับการประพฤติปฏิบัติส่วนบุคคล มุ่งความรอดพ้นหรือความบริสุทธิ์เฉพาะตน โดยเชื่อว่าหากทำตนให้ดีแล้วสังคมจะดีไปด้วย จึงมักละเลยปัญหาสังคม แต่ละเลยความจริงอีกด้านหนึ่งว่า คนจะดีได้ก็ต่อเมื่อสังคมดีด้วย พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญอย่างมากกับสิ่งแวดล้อมมากในฐานะปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมและคุณธรรมของบุคคล นอกจากนั้นยังมีคำสอนของพุทธศาสนามากมายที่พูดถึงความรับผิดชอบต่อสังคมและความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ อย่างไรก็ตามมิติทางสังคมของพุทธศาสนาได้ถูกมองข้ามไป จนพุทธศาสนากลายเป็นคำสอนว่าด้วยการประพฤติปฏิบัติส่วนบุคคลเท่านั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฟื้นฟูมิติทางสังคมของพุทธศาสนาให้กลับคืนมา เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการทำงานเพื่อสังคม ซึ่งนอกจากงานสร้างสันติภาพและการคัดค้านสงครามแล้ว ยังมีงานอีกหลายด้านที่ควรถ้าควบคู่ไป ได้แก่การแก้ปัญหาความยากจน การ

อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างสรรค์ความยุติธรรมทางสังคม การต่อต้านความรุนแรงในครอบครัว การพัฒนาชุมชน เป็นต้น

(๒) เป็นแบบอย่างทางด้านความกรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัย

งานด้านสันติภาพนั้นจะมีพลังได้ก็ต่อเมื่อมีคุณธรรมดังกล่าวเป็นพื้นฐาน ไม่มีอะไรที่สามารถเอาชนะความโกรธเกลียด และพยาบาท ได้ดีเท่ากับความกรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัย พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นคุณธรรมดังกล่าวมาก ในชาดกมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เน้นถึงคุณธรรมดังกล่าว อาทิ เรื่องของขันตีวาทีดาบสซึ่งถูกพระราชาลั่นแกล้ง ตัดมือ เท้า จมูก และหู แต่ดาบสหาได้โกรธไม่ อีกทั้งยังแสดงเมตตาจิต อวยพรให้พระราชาได้มีพระชนมายุยืนนาน จะทรงไว้ซึ่งคุณธรรมดังกล่าวได้ประการแรกชาวพุทธต้องไม่ถูกรอบงำด้วยอุปาทานในศาสนาของตน การหลงใหลติดยึดในความเชื่อหรือทิฐูปาทานนั้นสามารถนำไปสู่ความรุนแรงได้ง่าย เพราะทำให้จิตใจคับแคบ และก่อให้เกิดความโกรธเกลียดได้ง่ายเพียงเพราะมีความเห็นที่ต่างกัน การทะเลาะเบาะแว้งในระหว่างนิกายหรือระหว่างศาสนา จนถึงขั้นทำร้ายกันนั้นเกิดจากความติดยึดในศาสนาหรือความเชื่อของตนจนไม่สามารถอดทนต่อความแตกต่างได้

ทิฐูปาทานอีกอย่างหนึ่งได้แก่ความติดยึดในลัทธิชาตินิยมหรือเชื้อชาตินิยม บ่อยครั้งชาวพุทธก็ติดยึดกับลัทธิดังกล่าวอย่างฝังหัว จนรู้สึกเป็นปฏิกิริยากับชาติหรือเชื้อชาติที่ต่างจากตัว และดังนั้นอาจพลัดเข้าไปในวงจรแห่งความรุนแรงได้ มีความรุนแรงมากมายในอดีตและปัจจุบันที่ลุกลามขยายวงเนื่องจากศาสนาได้ตกเป็นเครื่องมือของลัทธิชาตินิยมและเชื้อชาตินิยม ขณะเดียวกันก็มีบ่อยครั้งที่ศาสนาได้กลายเป็นชนวนให้เกิดความขัดแย้งเสียเองจนลุกลามไปเป็นสงคราม นั่นเป็นเพราะศาสนิกชนขาดเมตตาธรรม ขันติธรรม และการให้อภัย เพียงแค่ศาสนาไม่ป็นตัวการให้เกิดความรุนแรงเสียเอง ก็ช่วยสร้างสันติภาพให้แก่โลกได้มากแล้ว นั่นหมายความว่าชาวพุทธจะก่อคุณูปการแก่โลกมากหากสามารถสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นระหว่างชาวพุทธด้วยกัน มีความสมานฉันท์และกลมเกลียวระหว่างนิกายต่าง ๆ มีความอดทนอดกลั้นกับความแตกต่าง ความกลมเกลียวดังกล่าวจะเป็นแบบอย่างให้แก่ศาสนาอื่นและแก่ผู้คนทั่วทั้งโลก

(๓) เข้าถึงจิตวิญญาณแห่งพุทธศาสนา

เมตตากรุณา ขันติธรรม อหิงสา และการให้อภัยจะเกิดขึ้นได้กับชาวพุทธได้ก็ต่อเมื่อปฏิบัติจนเข้าถึงจิตวิญญาณของพุทธศาสนา สามารถลดละความเห็นแก่ตัว จนเกิดกรุณาและความใจกว้าง มีสติและปัญญารู้เท่าทันความติดยึดหรืออุปาทานต่าง ๆ ในการปฏิบัติดังกล่าว สมาธิภาวนาเป็นสิ่งสำคัญ ไม่น้อยไปกว่าการฝึกตนด้านศีล อย่างไรก็ตามสมาธิภาวนาหรือการปฏิบัติเพื่อเข้าวิมุตติด้านจิตวิญญาณดังกล่าวได้ถูกมองข้ามไป การปฏิบัติของชาวพุทธไปเน้นที่พิธีกรรมและการทำบุญทำทานเท่านั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรื้อฟื้นสมาธิภาวนาเพื่อล้วงลึกไปถึงตัวตนอันเป็นมายา และก้าวพ้นจากมายาดังกล่าวได้ เพื่อให้เกิดสันติภาพภายใน อย่างไรก็ตามสมาธิภาวนาดังกล่าวจะต้องไม่เป็นไปเพื่อหลีกหนีโลกหรือปฏิเสธการเกี่ยวข้องกับสังคม สมาธิภาวนาควรเป็นพื้นฐานสำหรับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกด้วยเมตตา กรุณา และอหิงสากว่าอีกนัยหนึ่ง การทำงานเพื่อสร้างสันติภาพในโลกควรมีสันติสุขภายในเป็นพลังขับเคลื่อน

(๔) ก้าวพ้นจากความคิดแบบทวิภาวะ

ผู้คนทั่วไปมักมองโลกแบบทวิภาวะ โดยแยกสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นขาวตรงข้าม เช่น ดี กับชั่ว สุขกับทุกข์ สำเร็จกับล้มเหลว แต่ละขั้วล้วนแยกเป็นอิสระจากกัน ความคิดแบบนี้เป็นพื้นฐาน

ของการมองผู้คนโดยแบ่งแยกออกเป็น “เรา” กับ “เขา” ซึ่งในที่สุดย่อมนำไปสู่ความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันความคิดดังกล่าวสวนทางกับพุทธศาสนา เพราะพุทธศาสนา มองโลกอย่างเป็นอทิปปัจจัยตา เห็นสรรพสิ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ ต่างพึ่งพิงอาศัยกัน เจามีตจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีแสงแดด ในทำนองเดียวกันความดีก็ไม่แยกขาดจากความชั่วได้ เพราะความดีนั้นจะเป็นที่รับรู้ได้ต่อเมื่อมีความชั่วมาเทียบเคียง ขณะเดียวกันในความดีนั้นก็มีปัจจัยที่นำไปสู่ความชั่วได้ คนดีจึงไม่ได้ดีไปเสียหมด หากมีเมล็ดพันธุ์แห่งความชั่วแฝงอยู่ด้วย การตระหนักถึงความจริงดังกล่าว ช่วยให้เรามองคนดีกับคนชั่วแยกออกจากกัน เพราะแท้ที่จริงเส้นแบ่งแห่งความดีและความช่วนั้นอยู่ในใจเรา หาได้อยู่นอกตัวไม่ การมองเช่นนี้ทำให้เราไม่หลงตนว่าเป็นคนดีพร้อม แต่พยายามรู้เท่าทันกิเลสภายใน และขณะเดียวกันก็ไม่เห็นคนอื่นเลวหมด แต่ยอมรับในความดีที่มีอยู่ในจิตใจเขาด้วยความคิดที่ว่า “ถ้าไม่เป็นพวกเรา ก็เป็นศัตรูของเรา” สะท้อนถึงความคิดแบบทวิภาวะ ความคิดเช่นนี้แหละที่ทำให้คนทั้งโลกแบ่งกันเป็น ๒ ฝ่ายและประหัตประหารกัน จะเอาชนะวัฒนธรรมแห่งความเกลียดชังได้ต้องเอาชนะที่รากฐานความคิดคือความคิดแบบทวิภาวะ การหลุดพ้นจากความคิดแบบทวิภาวะ สู่โลกทัศน์แบบอทวิภาวะ จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการสร้างสันติภาพในโลก ด้วยการมองโลกแบบอทวิภาวะเท่านั้นจะช่วยให้เรามองโลกอย่างไม่แบ่งแยก และเห็นมนุษย์ทุกคนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๐๗}

จิตใต้สำนึกมีความรู้ปรุแงหรือผลักดันกันทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ความโลภ และการเบียดเบียนกันขึ้นมาในที่สุด แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าจิตใต้สำนึกของเรา “ไม่มีความรู้ว่ามีตัวเอง” เสียอย่างเดียว ทั้งความเข้าใจว่ามีตัวเอง, ความยึดถือว่ามีตนเอง, ความเห็นแก่ตัว, ความโลภ, และการเบียดเบียนกันเหล่านี้ก็จะไม่เกิดขึ้น ถ้าจิตใต้สำนึกมีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเบาบาง จิตนั้นก็จะเป็นจิตที่ดี หรือเป็นคนดี แต่ถ้าจิตใต้สำนึกมีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเข้มข้น จิตนั้นก็จะเป็นจิตที่ชั่วหรือเลว หรือเป็นคนชั่วหรือเลว แต่ถ้าจิตใต้สำนึกไม่มีความรู้ว่ามีตัวเองในจิตใต้สำนึกเลย จิตนั้นก็จะเป็นจิตที่หลุดพ้น (คือเหนือดีเหนือชั่ว) โดยทั่วไปแล้วเรามักเชื่อกันว่า เราไม่สามารถที่จะเปลี่ยนนิสัยหรือจิตใต้สำนึกของเราได้ เพราะมันมาจากสัญชาตญาณที่สั่งสมไว้อย่างมากมายตลอดชีวิต ดังนั้นเราจึงมักเชื่อกันว่า พฤติกรรมของคนเรานี้ไม่มีทางจะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ คือเมื่อใครบังเอิญได้รับการสั่งสอนอบรมให้เป็นคนดีมาก่อน ก็จะเป็นคนดีเรื่อยไป จะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ หรือใครที่บังเอิญได้รับการสั่งสอนอบรมให้เป็นคนชั่วมาก่อน ก็จะเป็นคนชั่วเรื่อยไป จะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังนั้นเมื่อโลกเรามีแต่คนชั่วมากกว่าคนดี เราจึงมักเชื่อกันว่าโลกคงจะไม่มีสันติภาพเป็นแน่ แต่พุทธศาสนาจะสอนว่า “ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น จะต้องมีเหตุและปัจจัย (สิ่งสนับสนุนหรือเหตุย่อยๆ) มาปรุแงหรือทำให้เกิดขึ้น” คือพุทธศาสนาจะสอนว่า ทุกสิ่งจะเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยของมันเป็นเช่นไร มันก็ย่อมที่จะเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น เมื่อเหตุปัจจัยของมันเปลี่ยนแปลงไป มันก็ย่อมที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยของมันเสมอ ซึ่งนี่ก็แสดงถึงว่า แม้จิตใต้สำนึกหรือนิสัยของมนุษย์เรา ที่มันได้สั่งสมความรู้ว่ามีตัวเองเอาไว้อย่างเข้มข้นหรือหนาแน่นนี้ มันก็สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ถ้ามันเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ก็คงไม่เกิดพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นแน่ ซึ่งการที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมา ก็เพื่อมา

^{๑๐๗} พระไพศาล วิสาโล, “พุทธศาสนาเพื่อสันติภาพ, ปาฐกถาในการสัมมนาชาวพุทธนานาชาติหัวข้อ “Searching for a Bridge of Peace”, ประเทศญี่ปุ่น : เมืองเกียวโต, ๓ สิงหาคม, ๒๕๔๘.

สอนให้มนุษย์รู้วิธีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากชั่วมาเป็นดี และจากดีมาเป็นหลุดพ้น แล้วมาช่วยกันสร้างสันติภาพให้แก่โลกนั่นเอง^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า การสร้างสันติภาพตามหลักพุทธศาสนา สามารถทำให้เกิดสันติสุข เพราะได้ใช้กฎโกลทางหลักธรรม เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์อันดีงามไว้ และเป็นการปลูกฝัง วัฒนธรรมให้กับ คนในพื้นที่ได้รับความดีงาม ตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งวิธีการนี้ ย่อมการสร้างความสะดวกให้กับทั้งสองฝ่ายได้อยู่กันอย่างสันติ

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

๒.๓.๑ ความหมายของผู้นำ

ความหมายของผู้นำมีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน ดังนี้

อานันท์ ปันยารชุน ให้แนวคิดว่า “ผู้นำไม่ใช่ผู้ที่จะนำคนอื่น แต่คือผู้ที่สามารถทำให้คนอื่นคล้อยตามด้วยศรัทธา ให้เขาฟังเรา ฟังความคิดอ่านของเรา ให้เขาอยากเดินตามเรา”^{๑๐๙}

สุรศักดิ์ ม่วงทอง กล่าวว่า “ผู้นำ คือบุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายในการทำงาน ผู้นำอาจเป็นคนๆเดียวกับผู้บริหารก็ได้ ดังนั้น ในกลุ่มหรือองค์กรหนึ่งๆอาจมีผู้นำหลายคน นอกเหนือไปจากผู้บริหารหรือหัวหน้าซึ่งเป็นผู้นำ โดยตำแหน่ง”^{๑๑๐}

ทวี ทิมขำ กล่าวว่า “ผู้นำ คือผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้นั้นช่วยให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง”^{๑๑๑}

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ได้ให้ความหมายของคำว่า ผู้นำ ไว้ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑) ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลในทางที่ถูกต้องต่อการกระทำของผู้อื่น
- ๒) ผู้นำ คือ ผู้ที่มีอิทธิพลในทางที่ถูกต้องต่อการกระทำของผู้อื่นมากกว่าคนอื่นในกลุ่มที่เขาปฏิบัติงานอยู่
- ๓) ผู้นำ คือ ผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มเพื่อเป็นหัวหน้า
- ๔) ผู้นำ คือ ผู้ที่ใช้อิทธิพลในการกำหนดเป้าหมายให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม
- ๕) ผู้นำ คือ ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งในสำนักงานและมีอิทธิพลในตัวสูง^{๑๑๒}

ภิญโญ สาร ได้กล่าวไว้ว่า ผู้นำ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

^{๑๐๘} เตชปญญ โภทฺธ, สันติภาพตามแนวทางพุทธศาสนา, ๑๖ พ.ค. ๒๕๕๑

^{๑๐๙} สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, ภาวะผู้นำเพื่อการบริหารสู่ความเป็นเลิศ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^{๑๑๐} สุรศักดิ์ ม่วงทอง, “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๕๙.

^{๑๑๑} ทวี ทิมขำ, การพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๗๑.

^{๑๑๒} นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, หลักการบริหารการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๕.

๑) ผู้นำ คือบุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่มหลายๆคน ที่มีอำนาจอิทธิพลหรือความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งของเขาได้ผู้มีอิทธิพลเหนือการปฏิบัติงาน หรือพฤติกรรมของผู้อื่น ภาวะผู้นำเกี่ยวกับความเป็นภาวะผู้นำมากหรือน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความมากน้อยของอำนาจอิทธิพล หรือความสามารถในการจูงใจคน

๒) ผู้นำ คือ บุคคลที่มีอำนาจเหนือในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

๓) ผู้นำแตกต่างจากหัวหน้า หรือผู้บริหาร คนสองคนนี้อาจเป็นคนเดียวกันก็ได้ แต่ไม่จำเป็นเสมอไป หัวหน้าหรือผู้บริหารหลายคนมีอำนาจหน้าที่โดยตำแหน่ง แต่อาจไม่ใช่ผู้นำที่แท้จริงของกลุ่มผู้นำที่แท้จริง อาจเป็นคนอื่นซึ่งไม่ใช่หัวหน้าหรือผู้บริหาร แต่มีอำนาจอิทธิพล และมีความสามารถจูงใจคนให้ประพฤติปฏิบัติตาม ความคิดเห็นความต้องการ หรือคำสั่งของตนได้ทั้งๆ ที่ไม่มีอำนาจหน้าที่โดยตำแหน่งใดๆ^{๑๑๓}

ยุกยุธ เกษสาคร กล่าวว่า “ผู้นำ คือ ผู้ที่มีบุคลิกลักษณะคุณสมบัติเด่นกว่าผู้อื่นในกลุ่ม และมีอิทธิพลมากกว่าบุคคลอื่นๆ ในหน่วยงาน ทั้งสามารถสร้างความมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลให้เกิดขึ้นแก่หน่วยงานนั้นๆได้ ดังนั้น ผู้นำจึงหมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งได้รับบทบาทเป็นผู้บริหารประสานประโยชน์ในกลุ่มเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มซึ่งมีอิทธิพลและอำนาจ สามารถบังคับบัญชาบุคคลในกลุ่มให้ปฏิบัติงานจนบรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้”^{๑๑๔}

สมพงษ์ เกษมสิน กล่าวว่า “ผู้นำ คือ หัวหน้างานหรือผู้บังคับบัญชาสูงสุดในหน่วยงาน แล้วจะประจักษ์ชัดว่าผู้นำของหน่วยงาน คือผู้บริหารของกลุ่ม โดยทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยการจูงใจ การริเริ่ม การประนีประนอม และการประสานงาน”^{๑๑๕}

สรุป ผู้นำ คือ ผู้มีอำนาจอิทธิพลหรือความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น ความต้องการหรือคำสั่งของเขาได้ผู้มีอิทธิพลเหนือการปฏิบัติงาน หรือพฤติกรรมของผู้อื่น ผู้ที่มีศิลปะหรืออำนาจหน้าที่สามารถมีอิทธิพลเหนือผู้อื่นและนำบุคคลเหล่านั้นไป โดยเขาให้ความไว้วางใจไม่ขัดขวางเชื่อใจอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือและมีความมั่นใจในตัวผู้นำอย่างจริงจัง สามารถดึงความสามารถของผู้อื่นมาใช้ในการดำเนินการงานของกลุ่มหรือองค์กรบรรลุผลสำเร็จ และความเป็นผู้นำนั้นมีฐานะอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่าเป็น นาคะ แปลว่าเป็นที่พึ่งของชาวโลก เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก จึงเป็นโลกนาคะ แปลว่า เป็นที่พึ่งของชาวโลก ท่านผู้นำเมื่อนำได้ดีก็จะเป็นที่พึ่งของคนอื่น เป็นที่พึ่งของหมู่ชน จนกระทั่งเป็นที่พึ่งของมวลมนุษยชาติต่อไป

^{๑๑๓} ภิญโญ สาร, หลักการบริหารการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: cursa, ๒๕๒๖), หน้า ๒๕๙.

^{๑๑๔} ยุกยุธ เกษสาคร, ภาวะผู้นำและการจูงใจ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วน จำกัด ป.สัมพันธ์พานิช, ๒๕๓๓), หน้า ๓๖.

^{๑๑๕} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๐.

๒.๓.๒ ความหมายภาวะของผู้นำ

ผู้วิจัยจะได้นำเสนอความหมายของภาวะผู้นำ ดังนี้

นงลักษณ์ สิทธิวัฒนพันธ์ กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ กระบวนการมีใช้บุคคล เป็นกระบวนการของการมีอิทธิพลเหนือกลุ่ม เพื่อกำหนดเป้าหมาย และการบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม”^{๑๑๖}

กิติ ตยัคคานนท์ กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลหนึ่งที่จะจูงใจ หรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงาน หรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อปฏิบัติการ และอำนวยความสะดวกในการใช้กระบวนการสื่อความหมาย หรือติดต่อกันและกันให้ร่วมใจกัน กับตน ดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การดำเนินจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้”^{๑๑๗}

วิฑูรย์ สิมะโชติ กล่าวว่า “ภาวะผู้นำ คือ ความสามารถในการจัดการให้บรรลุเป้าหมายของกลุ่ม คอยทำงานร่วมกับกลุ่มและยังหมายรวมถึงอำนาจหน้าที่ ที่ติดมากับตำแหน่ง ผู้บังคับบัญชาด้วย นี่จะมีค่าเมื่อผู้ใต้บังคับบัญชาเคารพและเชื่อถือในตัวผู้บังคับบัญชา”^{๑๑๘}

ทองใบ สุดชา ได้กล่าว “ผู้นำที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาเพื่อที่จะให้ตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ๆ มี ๗ ประการ คือ

๑) ทฤษฎีภาวะผู้นำแบบสอนงาน (Coaching Leadership) เป็นผู้นำที่เป็นผู้ให้คำแนะนำแก่ผู้ใต้บังคับบัญชาในการจัดการกับสถานการณ์ต่างๆ โดยการช่วยวิเคราะห์ ชี้แนะ ปรับปรุงเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ถูกต้องของผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จในเป้าหมายขององค์กร

๒) ทฤษฎีภาวะผู้นำแบบพิเศษ (Super Leadership) เป็นผู้นำที่มีความสามารถในการพัฒนาให้ผู้ตาม (Follower) กลายเป็นบุคคลที่มีผลิตภาพสูง ทำงานได้อย่างอิสระต้องการให้ผู้ตามได้เข้ามาควบคุมการทำงานให้น้อยที่สุด และมีศักยภาพที่จะสอนให้ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา มีความสามารถที่จะคิด และทำกิจกรรมอย่างเป็นรูปธรรมและได้อย่างอิสระ

๓) ทฤษฎีภาวะผู้นำแบบผู้ประกอบการ (Entrepreneurial Leadership) เป็นลักษณะผู้นำที่เป็นนายจ้างของตัวเอง จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อองค์กรทั้งในแง่ของความสำเร็จและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นแก่องค์กร

๔) ภาวะผู้นำแบบปฏิรูป (Transformational Leadership) ทฤษฎีนี้เชื่อว่าความสำเร็จในการสร้างแรงจูงใจขององค์กรนั้นเกิดขึ้นจากความเชื่อมั่นและศรัทธาของบุคลากรที่มีต่อองค์กรรวม ทั้งความภูมิใจในค่านิยมที่จะสร้างสำนึกร่วมระหว่างผู้นำ และผู้ใต้บังคับบัญชาในการเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร โดยการยึดเอาผลประโยชน์ขององค์กรเป็นเป้าหมายหลักร่วมกัน ความเป็นธรรม ความมีศักดิ์ศรีต่อการสำนึกในหน้าที่ขององค์กร ภาวะผู้นำแบบนี้จะสร้างสรรค์ภารกิจ

^{๑๑๖} นงลักษณ์ สิทธิวัฒนพันธ์, พัฒนาศักยภาพผู้นำและผู้บริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพ, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

^{๑๑๗} กิติ ตยัคคานนท์, เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: เปลวอักษร, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒

^{๑๑๘} วิฑูรย์ สิมะโชติ, ทฤษฎีและเทคนิคปฏิบัติสำหรับยอดหัวหน้างาน, (กรุงเทพมหานคร: เม็ดทรายพรินเตอร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๔.

ใหม่ๆ ขึ้นมาในองค์กรมีการกระตุ้นให้เกิดสติปัญญา และคุณค่าของความเป็นคน ขณะเดียวกันก็หาวิธีการใหม่ๆ เพื่อจะมากำกับปัญหาขององค์กร มีการยึดเอาผลประโยชน์ขององค์กรเป็นเป้าหมายหลักร่วมกันส่งเสริมให้บุคลากรในองค์กรให้เกิดการเรียนรู้มีลักษณะเป็นภาวะผู้นำ ที่มีบาร์มี และสร้างแรงจูงใจ^{๑๑๙}

๕) ทฤษฎีพันธุกรรม เชื่อว่าการเป็นผู้นำเป็นเรื่องของความสามารถที่เกิดขึ้นเฉพาะคนหรือเฉพาะตระกูล และสืบเชื้อสายกันได้จากพ่อไปยังลูก จากลูกไปยังหลานเพราะบุคลิกภาพหรือลักษณะของการเป็นผู้นำตามแนวคิดนี้เป็นของที่มีมาแต่กำเนิด และคุณสมบัติเหล่านี้เป็นคุณสมบัติเฉพาะตัวที่สืบเชื้อสายกันได้ภายในตระกูล

๖) ทฤษฎีคุณลักษณะผู้นำ เมื่อเหตุการณ์ต่างๆ ในโลกเปลี่ยนแปลงทฤษฎีพันธุกรรมก็ยังได้รับการปรับปรุงแก้ไข กล่าวคือ ผู้นำในยุคต่อมาไม่ได้จำกัดเฉพาะชนชั้นสูงหรือเฉพาะบางตระกูลเท่านั้น หากแต่จะสามารถเกิดขึ้นได้จากคนทุกระดับ ขอให้มีความสมบัติผู้นำ (Leadership Trait) คุณสมบัติเหล่านี้อาจมีมาแต่กำเนิดตามทฤษฎีพันธุกรรมหรืออาจได้มาจากประสบการณ์ การศึกษาเล่าเรียนหรือการฝึกอบรม

๗) ทฤษฎีผลกระทบระหว่างบุคคลและสถานการณ์ ทฤษฎีนี้ถือว่าภาวะผู้นำนั้นเกิดขึ้นจากผลกระทบจากปัจจัย ๒ ประการ คือ

(๑) คุณลักษณะของผู้นำ

(๒) เหตุการณ์ที่เผชิญหน้ากลุ่ม

สรุปได้ว่า ภาวะผู้นำ หมายถึง พฤติกรรม บุคลิกภาพ การสร้างศรัทธาและจูงใจผู้ตามให้ปฏิบัติตาม ความสามารถในการแก้ปัญหา และการบริหารงานของผู้นำ ในการกระทำการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้

๒.๓.๓ ประเภทของผู้นำ

ประเภทของผู้นำ มีประเภทผู้นำตามหลักพุทธศาสนา ผู้นำตามทัศนะตะวันออก และผู้นำในทัศนะของนักวิชาการทั่วไป ดังนี้

๑) ผู้นำตามหลักพุทธศาสนา ผู้นำตามหลักหลักพุทธศาสนา มุ่งจะกล่าวถึงผู้นำตามหลักอริยปทัช^{๑๒๐} มี ๓ ประเภท ดังนี้

(๑) ผู้นำแบบอรรถาธิปไตย การถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเองฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนาและสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ผู้นำประเภทนี้ไม่ฟังความคิดเห็นของใคร มีความคิดเป็นเผด็จการ

(๒) ผู้นำแบบโลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำการด้วยปรารถนาจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยมหรือหวั่นกลัวเสียงว่ากล่าวเป็นประมาณ ผู้นำประเภทนี้ไม่กล้าตัดสินใจกระทำการสิ่งใด เพราะกลัวลูกน้องไม่รัก หรือมีความเกรงใจคนอื่นอยู่มาก ทำให้องค์กรขาดระเบียบ

(๓) ผู้นำแบบธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการด้วยการศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริง รับฟังความ

^{๑๑๙}วิฑูรย์ สิมะโชติ, ทฤษฎีและเทคนิคปฏิบัติสำหรับยอดหัวหน้างาน, หน้า ๒๗.

^{๑๒๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖/๒๗๔.

คิดเห็นผู้อื่นอย่างกว้างขวางและแจ่มชัด นำมาพิจารณาอย่างดีที่สุดแห่งสติปัญญา มีความเห็นด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม เป็นการทำการด้วยเคารพหลักการ กฎระเบียบ กติกา ผู้นำประเภทนี้ถือเอาผลงานและความถูกต้องเป็นหลัก^{๑๒๑}

ผู้นำแบบธรรมาธิปไตย หรือ การถือธรรมเป็นใหญ่เป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับว่าดีที่สุดตามหลักพระพุทธศาสนา แม้หลักธรรมาธิปไตยนี้เป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกย่องและทรงปฏิบัติ ดังพุทธพจน์ว่า “..พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาทรงยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรมนั้นทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมโดยธรรม...”^{๑๒๒}

๒.๓.๔ ผู้นำตามทัศนคติวันออก

ผู้นำตามทัศนคติของดราฟกี และไลเกอร์ มีดังนี้

มิเชล วี ดราฟกี (Michael W. Drafke)^{๑๒๓}กล่าวว่า ประเภทของผู้นำมี ๓ ประเภท ดังนี้

๑) ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย (Autocratic Leader) เป็นผู้นำประเภทเผด็จการชอบสั่งการใช้อำนาจกดขี่ ยึดถือตัวเองเป็นศูนย์กลาง ถืออำนาจเป็นใหญ่ การบังคับบัญชาเป็นแบบควบคุมเต็มที่ ไม่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การตัดสินใจอยู่ที่ผู้นำเท่านั้น การบังคับบัญชาสั่งการจากข้างบนลงล่าง ขวัญในการทำงานในองค์กรต่ำ

๒) ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez-faire leader) เป็นผู้นำที่ไม่ยึดกฎเกณฑ์ตายตัวปรับเปลี่ยนได้ตามผู้ร่วมงานเสนอ ปล่อยผู้บังคับบัญชาปฏิบัติหน้าที่ไปเรื่อยๆ เมื่อเกิดปัญหาปล่อยให้แก้ไขกันเอง ผู้นำประเภทนี้หลีกเลี่ยงการใช้อำนาจ ไม่มีเป้าหมายในการทำงานไม่มีความคิดสร้างสรรค์งานใหม่ ไม่มีการประเมินผลงาน ขวัญในการทำงานในองค์กรต่ำ

๓) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic leader) เป็นผู้นำที่กระจายอำนาจ ยึดถือความคิดกลุ่มเหนือความคิดตนเอง แบ่งงานและมอบหมายงานเป็นระบบ ให้คำแนะนำในการงาน สร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้ร่วมงาน โดยใช้กฎเกณฑ์สร้างสรรค์งาน การตัดสินใจต่างๆ เกิดจากการประชุมหารือ ขวัญกำลังใจในการทำงานในองค์กรสูง

เรซิส ไลเกอร์ (Rensis Likert) และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยมิชิแกน^{๑๒๔} ทำการวิจัยด้านภาวะผู้นำโดยอาศัยความคิดรวบยอดเรื่อง ภาวะผู้นำ แรงจูงใจ การติดต่อสื่อสาร การ

^{๑๒๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมานุชีวิตรัตน์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เจริญอินเตอร์พรีน ประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕.

^{๑๒๒}อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๕-๑๕๖.

^{๑๒๓}Drafke W. Michael, **Human Side of Organizations**, อ้างใน นางสาวนันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, **ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม**, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔.

^{๑๒๔}Dessler Gary, **Management: Principles and Practices For Tomorrow's Leaders**, อ้างใน นางสาวนันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, **ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม**, หน้า ๑๕.

ปฏิสัมพันธ์และการใช้อิทธิพล การตัดสินใจ การตั้งเป้าหมาย การควบคุมคุณภาพและสมรรถนะของเป้าหมาย โดยแบ่งประเภทผู้นำเป็น ๔ แบบ คือ

๑) ผู้นำแบบใช้อำนาจ (Explorative-Authoritative Leader) ผู้บริหารใช้อำนาจเผด็จการสูง ใฝ่หาใจผู้ใต้บังคับบัญชาเล็กน้อย บังคับบัญชาแบบขู่เข็ญมากกว่าการชมเชย การติดต่อสื่อสารเป็นแบบทางเดียวจากบนลงล่าง การตัดสินใจอยู่ในระดับเบื้องบนมาก

๒) ผู้นำแบบใช้อำนาจเชิงเมตตา (Benevolent-Authoritative Leader) ปกครองแบบพ่อปกครองลูก ให้ความใฝ่หาใจผู้ใต้บังคับบัญชา จูงใจโดยการให้รางวัล แต่บางครั้งขู่ลงโทษ ยอมให้การติดต่อสื่อสารจากเบื้องล่างสู่เบื้องบนได้บ้าง รับฟังความคิดเห็นจากผู้ใต้บังคับบัญชาบ้าง และบางครั้งยอมให้การตัดสินใจแต่อยู่ภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิดของผู้บังคับบัญชา

๓) ผู้นำแบบปรึกษาหารือ (Consultative-Democratic Leader) ผู้บริหารจะให้ความใฝ่หาใจ และการตัดสินใจแต่ไม่ทั้งหมด จะใช้ความคิดและความเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ ให้รางวัลเพื่อสร้างแรงจูงใจ จะลงโทษนานๆ ครั้งและใช้การบริหารแบบมีส่วนร่วม มีการติดต่อสื่อสารแบบ ๒ ทางจากระดับล่างขึ้นบนและจากระดับบนลงล่าง การวางนโยบายและการตัดสินใจมาจากระดับบน ขณะเดียวกันก็ยอมให้การตัดสินใจบางอย่างอยู่ในระดับล่าง ผู้บริหารเป็นที่ปรึกษาในทุกด้าน

๔) ผู้นำแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (Participative-Democratic Leader) ผู้บริหารให้ความใฝ่หาใจ และเชื่อถือผู้ใต้บังคับบัญชา ยอมรับความคิดเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ มีการให้รางวัลตอบแทนเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่กลุ่ม มีการบริหารแบบมีส่วนร่วม ตั้งจุดประสงค์ร่วมกัน มีการประเมินความก้าวหน้า มีการติดต่อสื่อสารแบบ ๒ ทาง ทั้งจากระดับบนและระดับล่าง ในระดับเดียวกันหรือในกลุ่มผู้ร่วมงานสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับการบริหารได้ทั้งในกลุ่มผู้บริหารและกลุ่มผู้ร่วมงาน

สรุปได้ว่า ผู้นำประสบผลสำเร็จเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ และทำให้ผลผลิตสูงขึ้นด้วย ซึ่งความสำเร็จขึ้นกับการมีส่วนร่วมมากน้อยของผู้ใต้บังคับบัญชาเมื่อนำประเภทของผู้นำในแบบของพระพุทธศาสนาและนักวิชาการ มาวิเคราะห์ เปรียบเทียบกัน

๒.๓.๕ ผู้นำในทัศนะของนักวิชาการทั่วไปของไทย

สุธรรม พงศ์สารัญ แยกประเภทของผู้นำ ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

(๑) ผู้นำแบบเจ้าระเบียบ เป็นผู้นำประเภทมกียึดถือระเบียบแบบแผนและกฎข้อบังคับอย่างเคร่งครัด แม้ว่าจะล้ำสมัยหรือไม่เหมาะสมกับสถานการณ์นั้นๆ ไม่มีการยืดหยุ่น การบริหารลักษณะนี้เป็นรูปแบบของนายกับบ่าว

(๒) ผู้นำแบบบงการ เป็นผู้นำประเภทชอบออกคำสั่งเพื่อแสดงอำนาจ การปกครองขาดมนุษยสัมพันธ์ บรรยากาศของการทำงานเต็มไปด้วยความหวาดกลัว เป็นการปกครองในรูปแบบของพิธีการเป็นส่วนใหญ่

(๓) ผู้นำแบบจูงใจ เป็นผู้นำประเภทเปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความคิดเห็น และมีส่วนรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน เป็นการปกครองที่มีการติดต่อสื่อสารแบบสองทางมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

(๔) ผู้นำแบบร่วมมือ เป็นผู้นำประเภทต้องการความร่วมมือร่วมใจกันของกลุ่ม มักจะอิงกลุ่มอยู่เสมอ เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความคิดเห็นได้ การปกครองมีลักษณะคล้ายผู้นำแบบบงใจ^{๑๒๕}

สรุปได้ว่า ประเภทของผู้นำได้แบ่งไปตามทัศนคติที่แตกต่างกันออกไป ในแต่ละทัศนคติเมื่อกล่าวโดยรวม ก็หมายถึงประเภทของการปกครอง ซึ่งแบ่งประเภทของการปกครองออกเป็นกลุ่มต่างๆ เช่น ประเภทผู้นำทางโลก ประเภทผู้นำทางธรรม และผู้นำประเภททางโลก

๒.๓.๖ คุณลักษณะของผู้นำ

คุณลักษณะของผู้นำ ที่ควรศึกษามีคุณลักษณะของผู้นำที่ปรากฏในพระสูตร ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนา คุณลักษณะของผู้นำที่ดีตามทัศนะของนักวิชาการ และลักษณะของผู้นำการปกครองและการบริหารงาน ดังนี้

๒.๓.๖.๑ คุณลักษณะผู้นำที่ปรากฏในพระสูตร

คุณลักษณะของผู้นำที่ปรากฏในพระสูตร มีสังฆโสภณสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต เทศกุนชาดก กุญทนต์สูตร สีลขันธวรรค ทีฆนิกาย และทตฺติยปาปริกสูตร ดังนี้

๑) สังฆโสภณสูตรพระพุทธองค์ได้แสดงถึงคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ คือ

- (๑) วียตโต คือ เป็นผู้แก้ปัญหา
- (๒) วินีโต คือ เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี
- (๓) วิสารโท คือ เป็นผู้แก้แกล้ง
- (๔) พหุสุโต คือ เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก
- (๕) รัมมานุรัมมปฏิปันโน คือเป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูก

ที่ควร^{๑๒๖}

๒) อังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต ได้แสดงหลักธรรมสำหรับผู้นำไว้ ๖ ประการ คือ

- (๑) ขมา คือ มีความอดทนต่อการปฏิบัติงานมีใจหนักแน่นไม่ยอมตกเป็นทาสของความขี้โมโหเกรงกลัวหรือมีอคติ ๔ เมื่อจะต้องตัดสินใจและไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ๘
- (๒) ซาครียะ คือ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความระมัดระวังไม่ประมาทในการประกอบชีวิต ในหน้าที่การงาน

- (๓) อุฏฐานะ คือ มีความขยันหมั่นเพียรต่อหน้าที่การงาน
- (๔) สังวิภาคะ คือ มีอัธยาศัยดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อผู้ร่วมงาน
- (๕) ทยา คือ มีจิตใจที่เอนดู รักใคร่ห่วงใยเอาใจใส่ดูแลผู้ร่วมงาน
- (๖) อิกขนา คือ เอาใจใส่ตรวจตรางานและหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ^{๑๒๗}

ทั้งศีลธรรม คุณธรรม และหลักธรรมที่ยกมาแสดงไว้เหล่านี้ ก็เพื่อให้เห็นถึงแนวความคิดหรือวิธีการต่างๆเกี่ยวกับหลักคำสอนคุณธรรมและหลักธรรมในการบริหารตามทัศนะของ พุทธ

^{๑๒๕} สุธรรม พงศ์สำราญ, *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒.

^{๑๒๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗/๙-๑๐.

^{๑๒๗} อ.ปญจ. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๖.

ศาสนาเถรวาท หลักธรรมเหล่านี้ ล้วนแต่มุ่งประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองต่อผู้ปฏิบัติ และสังคมรอบด้าน ดังสุภาษิตที่ว่า “ธมโม หเว รกขติ ธมมจารี แปลความว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”^{๑๒๘}

๓) เทศกฤษณชาดกได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้บริหารและผู้ปกครองทั้งหลาย ซึ่งสามารถสรุปย่อลงได้ว่า

(๑) ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ ไม่ใช่อารมณ์ดัดสันปัญหา มีใจดีไม่ทอดทิ้งงาน มีความเพียรอดสาหัสในการทำงาน

(๒) ฉลาดวางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน รู้ประโยชน์และโทษรักษาความลับ ไม่ดำเนินชีวิตไปในทางที่ผิด รักษาเกียรติประวัติ รักษาผลประโยชน์ส่วนรวม เป็นต้น

(๓) บำรุงขวัญกำลังใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ยกย่องบุคคลผู้ควรแก่การยกย่อง ชมผู้ควรชมรู้ในสิ่งที่ควรทำก่อนทำหลัง เป็นต้น

(๔) ออกติดตามผลงาน ตรวจตราดูแลความประพฤติของเจ้าหน้าที่ ไม่พึงมอมบการกิจที่สำคัญๆ แก่ผู้อื่นและใช้วิจารณ์ญาณในการบริหาร

(๕) ไม่พึงละการบำเพ็ญประกอบตนในศีลธรรมที่ดีงาม เพื่อเป็นแบบอย่าง และยึดมั่นเป็นข้อปฏิบัติ ไม่สำคัญตนผิดว่ายิ่งในอำนาจ

(๖) ไม่ลุ่มหลงในกามคุณ และโลกธรรม มีปัญญามีกำลังแห่งสติเพราะจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้นำหรือผู้ปกครองสามารถฟันฝ่าอุปสรรคแก้ไขปัญหาไปได้แม้ถึงคราวอับจน^{๑๒๙}

ดังนั้น หากพิจารณาสังคมปัจจุบันผู้นำเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นของคนในสังคมว่าผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี จะต้องเป็นผู้มีทั้งศีล สมานธิ และปัญญาอยู่ในตนแล้ว จะต้องเป็นที่พึงประสงค์ที่พึงพอใจ สามารถนำความสุขความร่มเย็นมาสู่สังคมได้

๔) ญัตติสูตร สิลขันธวรรค ทีฆนิกาย ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระเจ้ามหายาจิ ตระผู้ปกครองนครที่ดี ๘ ประการ คือ

(๑) ทรงเป็นอุกโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดรและพระบิดา มีพระครุภเป็นที่ปฏิสนธิหมดจดดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ

(๒) ทรงมีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก

(๓) ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีทองและเงินมาก

(๔) ทรงมีกำลัง ทรงสมบูรณ์ด้วยเสนามือองศ์ ๔ ซึ่งอยู่ในวินัยคอยปฏิบัติตามพระราชบัญชา

(๕) ทรงพระราชศรัทธาเป็นทนายเป็นทนายดีมิได้ปิดประตูเป็นดุจโรงงานของสมณพราหมณ์

(๖) ทรงได้ศึกษา ทรงสดับเรื่องนั้นๆ มาก

(๗) ทรงทราบอรรถแห่งข้อที่ทรงศึกษา และภาษิตนั้นๆ ว่านี้อรรถแห่งภาษิต

^{๑๒๘} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๔๒๐-๑๔๒๑/๒๙๐.

^{๑๒๙} พ.ช. (ไทย) ๒๗/๒๔๓๘-๒๔๔๕/๔๓๐-๕๔๓.

(๘) ทรงเป็นบัณฑิตเฉลียวแหลม ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงพระราชดำริ
อรรถอันเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๑๓๐}

จะเห็นได้ว่า คุณสมบัติ ๘ ประการนี้ ทำให้บ้านเมืองมีความสุขความเจริญรุ่งเรืองได้
เพราะพระองค์ทรงปกครองแผ่นดิน โดยอาศัยพระปัญญาและการศึกษาเป็นสำคัญ มีคุณสมบัติของ
พราหมณ์ปุโรหิตที่ดี ๔ ประการ คือ

๑) ทรงเป็นอุภโตสุชาติ ทั้งฝ่ายพระมารดรและพระบิดา มีพระกรรมเป็นที่ปฏิสนธิ
หมดจดดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ

๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนต รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิชัณฑุ คัมภีร์เกตุกะ

๓) เป็นผู้มั่งคั่ง มีศิลปจำเรียมั่นคง

๔) เป็นบัณฑิต เฉลียวแหลม มีปัญญาเป็นที่ ๑ หรือที่ ๒ ของพวกปฤคาคห
คุณสมบัติของข้าบริพารที่ดีของพระเจ้ามหาวชิตราชทั้ง ๔ ประการ คือ

๑) ความเป็นผู้มีชาติตระกูลดี

๒) ความเป็นผู้มีการศึกษาสูง ชำนาญในหน้าที่ของตน

๓) ความเป็นผู้มีศีล

๔) ความเป็นผู้ฉลาดมีปัญญามาก

คุณสมบัติทั้ง ๔ ประการ ของพวกพราหมณ์ปุโรหิตนี้จะเห็นได้ว่าจะต้องเป็นผู้มีศีล สมาน
และปัญญา ซึ่งจะเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองการปกครองต่อพระเจ้ามหาวชิตราช อันเป็นคุณสมบัติที่
สำคัญที่จะส่งผลต่อการถวายคำแนะนำ ที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมือง

๕) ทูติยาปกริสูตร กล่าวไว้ว่าผู้นำจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้
คือ

(๑) จักขุมา คือ เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มองสภาพเหตุการณ์ออก และ
จะวางแผนเตรียมรับหรือรุกได้อย่างไร

(๒) วิตุโร คือ เป็นผู้ชำนาญในงาน รู้จักวิธีการไม่บกพร่องในหน้าที่ที่ตน
รับผิดชอบ

(๓) นิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี และได้รับความเชื่อถือ
จากผู้อื่น^{๑๓๑}

สรุป การเป็นผู้นำนั้นแสดงให้เห็นว่าต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ รอบด้าน มีปัญญา คือมี
หุตาไว มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลสามารถจำแนกบุคคล และเหตุการณ์ต่างๆ ออกว่าเป็นอย่างใด ซึ่งจะ
ทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองได้เป็นอย่างดี นอกจากคุณสมบัติ ๓ ประการ
ผู้นำจะต้องประกอบด้วยคุณธรรมวางตัวอยู่ในกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด

๒.๓.๖.๒ ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนานั้น ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีอยู่ ๒ ลักษณะ
ด้วยกัน คือลักษณะของธรรมราชา และลักษณะของเทวราชา ดังจะได้กล่าวรายละเอียด ดังนี้

^{๑๓๐}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓-๒๑๔/๒๓๐-๒๐๔.

^{๑๓๑}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๐๓.

๑) ลักษณะของธรรมราชา ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชา (King) คือผู้นำซึ่งยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วย ทศพิธราชธรรม ดังนั้น ผู้นำที่เป็นธรรมราชาจึงหมายถึง ผู้ที่ทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนาและยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยธรรมนั้น ซึ่งรวมทั้งทศพิธราชธรรมนั้นด้วย ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาเห็นว่ากษัตริย์ (ผู้นำ) มิใช่เป็นเทวราช (God King) แต่เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาที่มีคุณสมบัติพิเศษบางประการ ที่ได้รับมอบอำนาจให้เป็นผู้นำการปกครองในลักษณะของสัญญาประชาคม การได้มาซึ่งอำนาจของผู้ปกครองมาจากความยินยอมของประชาชนเป็นการมอบให้ชั่วคราวเพื่อทำหน้าที่บางประการแทนประชาชน^{๑๓๒}

ดังนั้น ธรรมราชาจึงปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนผู้อื่นให้ประพฤติธรรมมากกว่าที่จะปล่อยให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้นนอกจากธรรมราชาไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องมือปกครองแล้วยังทรงควบคุมพระองค์มิให้ลุแก่อำนาจหรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงของพระองค์ยิ่งกว่าความสุขของประชาชน ดังจะเห็นได้จากพรหมวิหารธรรม และธรรมหลายข้อในทศพิธราชธรรม คือ ความอ่อนโยน ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความหนักแน่นในธรรม เมื่อกษัตริย์ปฏิบัติพระองค์ตามธรรมดังกล่าวนี้แล้วย่อมใช้อำนาจในทางที่ไม่เป็นธรรม แม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม การเน้นลักษณะของผู้นำที่ดีนี้อาจเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเพียงพอแล้วสำหรับการปกครองแว่นแคว้นต่างๆ

๒) ลักษณะของเทวราชา พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้าโดยสมมติ คือ โดยการยอมรับของประชาชน ไม่ใช่เทพเจ้าบนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์ ตามหลักพุทธธรรมได้แสดงถึงเทพเจ้า ๓ ประการ ดังนี้

๒.๑) สมมติเทพ (God by convention) เทพเจ้าโดยสมมติ คือ โดยการยอมรับของมวลมนุษยโลกซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม

๒.๒) อุปัตติเทพ (God by rebirth) เทพเจ้าโดยกำเนิด คือสถิตอยู่บนสวรรค์

๒.๓) วิสุทธิเทพ (God by purification) เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเองอันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๑๓๓}

ลักษณะสำคัญของผู้นำ ในฐานะเทวราชา คือการยกอำนาจสิทธิ์ขาด ให้เป็นผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้ดูแลรักษาความสงบ ปราบปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ดำเนินการบริหารกิจการต่างๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม หรือสมาชิกภายใต้การดูแลบนพื้นฐานของหลักพุทธธรรมพระองค์ผู้เป็นเทวราชาจะมีภาวะหรือคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ คือมีความกล้าหาญเฉพาะในสิ่งที่เป็นธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งที่เหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชา มิใช่เพียงสถานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นกับเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันกับทุกคน ในฐานะสมาชิกร่วมอยู่ในสังคม คือการประพฤติธรรม ในฐานะผู้นำคือ พันธกรณีในการดูแลทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์

^{๑๓๒} สุรศักดิ์ ม่วงทอง, “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ ศึกษาเฉพาะกรณีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่บ้านจันทนนครศรีธรรมราช”, หน้า ๒๑.

^{๑๓๓} พระครูสิริจันทนวิฐ (บุญจันทร์ เขมกาโม), ภาวะผู้นำเชิงพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙ - ๔๑.

ดังนั้น ประชาชนคนธรรมดาถ้ากระทำความดีก็อาจได้รับการยกย่องยอมรับนับถือสมมติเป็นเทพได้ ซึ่งได้แก่ กษัตริย์ในยุคนั้นนั่นเอง เป็นการปฏิรูปความคิดของลัทธิพราหมณ์ในแง่ที่ว่าคนธรรมดาอาจเป็นเทพเจ้าได้ ถ้าเขาปฏิบัติตนเป็นคนดีเป็นแบบอย่างจนเป็นที่ยอมรับนับถือของคนโดยทั่วไป

๒.๓.๖.๓ ลักษณะของผู้นำที่ดีตามทัศนะของนักวิชาการ

คุณลักษณะของผู้นำที่ดีตามทัศนะของนักวิชาการ ดังนี้

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล) ได้กล่าวถึงลักษณะของความเป็นผู้นำที่ดีว่า ประมุขศิลป์ (Leadership) คือ คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดีนั้น เป็นทั้งศาสตร์ (Science) และศิลป์ (Arts) กล่าวคือ สามารถวิเคราะห์วิจัยข้อมูลอย่างเป็นระบบ (systematic Study) จากพฤติกรรมและวิธีการปกครองการบริหารองค์กรให้สำเร็จด้วยดี มีประสิทธิภาพสูงมาแล้ว ประมวลขึ้นเป็นหลักหรือทฤษฎี (theory) ตามวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) สำหรับใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของหัวหน้าฝ่ายบริหาร (CEO) ให้เกิดประโยชน์แก่การปกครองการบริหารที่ดี (Good Governance) กล่าวคือให้บรรลุผลสำเร็จดีมีประสิทธิภาพสูงได้ เพราะเหตุนี้ ประมุขศิลป์ คือ คุณลักษณะความเป็นผู้นำที่ดี จึงชื่อว่าเป็นศาสตร์^{๑๓๔}

หากพิจารณาคุณสมบัติของผู้นำที่ดีอาจแยกพิจารณาเป็น ๔ ลักษณะ ดังนี้

๑) ลักษณะทางสติปัญญา ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๕ ประการ คือ

- (๑) ความตื่นตัว คือ มีความว่องไว เตรียมพร้อม ระวังระไวตื่นตัวอยู่เสมอ
- (๒) ความคิดอย่างมีเหตุผล คือ คิดบริหารงาน และแสดงออกทางกาย วาจา
- (๓) สามัญสำนึก คือ มีความรู้สึกผิด ชอบ ชั่ว ดี
- (๔) ดุลยพินิจ คือ พิจารณาใคร่ครวญก่อนตัดสินใจทำงานใช้ประโยชน์การเรียน
- (๕) การเห็นการณ์ไกล คือ เมื่อกระทำสิ่งใด เล็งผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

๒) ลักษณะทางกาย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๔ ประการ คือ

- (๑) สุขภาพ ผู้นำต้องมีความสมบูรณ์ทางร่างกายเพื่อให้มีความพร้อมในการทำงาน
- (๒) กำลังกาย ต้องมีกำลังกายที่ดี เพราะบางโอกาสบางสถานการณ์ผู้นำต้องปฏิบัติ
- (๓) ความทรหดอดทน มีร่างกายแข็งแรง อดทนต่อความยากลำบาก เป็นต้น
- (๔) รูปร่างท่าทางดี มีทรวดทรงบุคลิกลักษณะเป็นผู้นำ สง่าผ่าเผย เป็นที่เกรงขาม

๓) ลักษณะทางอารมณ์ ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๑๑ ประการ คือ

- (๑) มองในแง่ดี คือ มองคนอื่นในฐานะเป็นมิตรมีความเข้าใจคนอื่น
- (๒) การปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม คือ สามารถปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้
- (๓) ความมีใจเยือกเย็น คือ มีความอดกลั้นอารมณ์ไว้ได้ มีใจหนักแน่น ไม่หือลอย
- (๔) การบังคับตนเอง คือ บังคับตนเองและสำรวมไว้ด้วยดี ไม่ให้ตกไปในอำนาจ

ฝ่าย

- (๕) ความกระตือรือร้น คือ ตั้งใจกระตือรือร้นในการทำงานไม่ผลัดวันประกันพรุ่ง
- (๖) การสังคมดี คือ มีอัธยาศัยไมตรี มีสัมพันธภาพได้กับคนทุกชั้นวรรณะ เป็นต้น

^{๑๓๔} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล), **หลักธรรมาภิบาลและประมุขศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มงคลชัยพรินตัง, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๒.

- (๗) ความแนบเนียน คือ เมื่อทำพุดคิด รู้จักกาลเทศะ มีความแนบเนียน ไม่เก้งก้าง
- (๘) อารมณ์ขัน คือ ทำงานด้วยความรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ให้เกิดอารมณ์เครียด เป็นต้น
- (๙) ความเชื่อมั่นในตนเอง คือ มีความมั่นใจ มั่นคงทางจิต ไม่อ่อนไหวง่าย เป็นต้น
- (๑๐) ความสนใจกว้างขวาง คือ มีความอยากรู้อยากเห็น เรียนรู้สิ่งต่างๆ อยู่เสมอ
- (๑๑) การเข้าใจคน คือ มีวิจรรย์ญาณ สังเกตและเข้าใจพฤติกรรม

๔) ลักษณะทางอุปนิสัย ประกอบด้วยข้อพิจารณา ๘ ประการ คือ

- (๑) ความตรงไปตรงมา คือ เป็นคนที่พูดจริงทำจริง พูดอย่างไรทำอย่างนั้น
  - (๒) ความจงรักภักดี คือ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์
  - (๓) ความสำนึกในหน้าที่ คือ มีความสำนึกในการปฏิบัติงานตามที่ได้วางไว้
  - (๔) ความไว้วางใจได้ คือ ดำรงตนอยู่ในจริยธรรม ไม่เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก
  - (๕) ความกล้าหาญ คือ มีความกล้าหาญทางจริยธรรม กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้อง
- ทำงานด้วยเหตุผลและกล้ารับผิดชอบ
- (๖) ความเข้มแข็ง คือ ไม่มีความย่อท้อต่ออุปสรรคต่างๆ อย่างมีเหตุผล
  - (๗) ความยุติธรรม คือ ไม่ลำเอียง วางตัวเป็นกลาง บริหารโดยยึดความถูกต้อง
  - (๘) ความไม่เห็นแก่ตัว คือ มีความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เสียสละ
- บางอย่าง^{๑๓๕}

องค์ประกอบของผู้นำที่ดี มี ๘ ประการ ด้วยกัน คือ

- (๑) ฟังมากๆ
- (๒) คิดใคร่ครวญมากๆ
- (๓) ปากช้าๆ
- (๔) กล้าอย่างสมเหตุผล
- (๕) หาคณร่วมงานที่ดี
- (๖) มีที่ปรึกษารอบด้าน
- (๗) มีพ่อบ้านแม่บ้านใจกว้างขวาง
- (๘) รู้จักปล่อยวางในบางกรณี^{๑๓๖}

ส่วนองค์ประกอบของผู้นำไม่ดี ได้แก่

- (๑) ไม่ฟังความคิดเห็นของผู้อื่น
- (๒) ยืนยันแต่ความคิดเห็นของตน
- (๓) ไม่อดทนต่อคำวิจารณ์
- (๔) เดือดดาลเมื่อมีผู้ทักท้วง
- (๕) ชอบล้วงลูกงานผู้อื่นมาทำ
- (๖) ใช้คำหยาบคำโต

^{๑๓๕}พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร), ยอดแห่งผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕ - ๓๗.

^{๑๓๖}พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร), ยอดแห่งผู้นำ, หน้า ๘.

(๗) อวดโก้ด้วยวัตถุเครื่องบริโภคน

(๘) อยู่ในโลกของความหลงกลวง^{๑๓๗}

พระธรรมปิฎก กล่าวว่า คุณลักษณะผู้นำที่ดี มีอยู่ ๒ ด้าน คือ

๑) คุณสมบัติภายในตัวผู้นำ ได้แก่

(๑) รู้หลักของสัปปริสธรรม มีการรู้หลักการเหตุผล เป็นต้น

(๒) มีสติปัญญา ไม่ประมาท

(๓) ตื่นตัวทันต่อเหตุการณ์

(๔) มีวิสัยทัศน์ก้าวไกล

(๕) เป็นคนเข้มแข็ง

๒) คุณสมบัติภายนอก ในการที่จะประสานคนและงานเข้าด้วยกัน ได้แก่

(๑) มีความรู้ ความสามารถ

(๒) มีพรหมวิหารธรรม

(๓) ห่วงประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม

(๔) น่ารัก น่าเคารพ

(๕) เป็นธรรมาธิปไตย

(๖) ฉลาดในการพูด

(๗) ไม่ลำเอียง^{๑๓๘}

อรุณ รักธรรม กล่าวว่า คุณลักษณะของผู้นำที่ดี ควรประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

๑) ความรู้ (Knowledge) การเป็นผู้นำความรู้เป็นสิ่งที่จำเป็นมากที่สุด

๒) ความคิดริเริ่ม (Initiative) ความคิดริเริ่ม คือ ความต้องการที่จะปฏิบัติ

๓) ความกล้าหาญ (Courage) ความกล้าหาญ คือ ลักษณะอาการที่ไม่กลัว

๔) ความเด็ดขาด (Decisiveness) ความเด็ดขาด คือ ความสามารถที่จะตัดสินใจ

๕) ความยุติธรรม (Justice) ความยุติธรรม คือ การปฏิบัติให้ถูกต้องตามความยุติธรรม

๖) ความอดทน (Endurance) คือ ความสามารถของร่างกายและความคิดจิตใจ

๗) ความกระตือรือร้น (Enthusiasm) คือ การมีใจจดจ่อที่ดีและมีความเอาใจใส่

๘) ความไม่เห็นแก่ตัว (Unselfishness) คือ ขจัดเสียซึ่งความสุขหรือผลประโยชน์แห่งตน

๙) ความเห็นอกเห็นใจ (Humanity) คือ คุณสมบัติประจำตัวอันเป็นแบบอย่างของมนุษย์

๑๐) ความจงรักภักดี (Loyalty) คือ คุณสมบัติประจำตัวบุคคลที่

๑๑) การบังคับใจตนเอง (Self-Control) คือ การบังคับจิตใจเพื่อมิให้แสดงซึ่ง
กิริยาต่างๆ^{๑๓๙}

^{๑๓๗} พระราชกิจจานุเบกษา (สุนทร ญาณสุนทร), ยอดแห่งผู้นำ, หน้า ๑๓.

^{๑๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๖., หน้า ๑๐-๓๐.

^{๑๓๙} อรุณ รักธรรม, การพัฒนาองค์การเพื่อการเปลี่ยนแปลง, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๒๐๐-๒๐๔.

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ กล่าวถึง คุณลักษณะของผู้นำที่ดี ไว้ ๖ ประการคือ

- ๑) ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถ ประกอบด้วยความดี ปัญญา ไหวพริบ
- ๒) ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มีความสำเร็จ ทางด้านวิชาการ แสวงหาความรู้ ความสำเร็จ
- ๓) ผู้นำจะต้องเป็นผู้ความรับผิดชอบ จะต้องเป็นผู้ที่ผู้อื่นพึงพาได้มีความคิดริเริ่ม
- ๔) ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในด้านกิจกรรม ในด้านสังคมให้ความร่วมมือ
- ๕) ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีฐานะทางสังคม มีตำแหน่งฐานะสังคมเป็นที่รู้จักทั่วไป
- ๖) รู้สถานการณ์ รู้ภาวะจิตของคนระดับต่างๆ รู้ฐานะ ทักษะความต้องการ^{๑๔๐}

สรุปจากการที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำที่ดี ซึ่งนักวิชาการแต่ละท่านก็มีทัศนะแตกต่างกัน แต่ในทัศนะของผู้วิจัยคุณลักษณะของผู้นำที่ดี หมายถึงผู้มีคุณธรรม จริยธรรมประจำตน เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับหรือยินยอม หรือได้รับแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจแต่งตั้งให้เป็นผู้ที่นำหรือพาหมู่ คณะองค์กรหน่วยงาน สังคม หรือประเทศชาติ ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ร่วมกัน ส่วนภาวะผู้นำ มีผู้ให้ความหมายและนิยามไว้มากมายจนในปัจจุบันก็ยังไม่มีย่อสรุปว่า นิยามของผู้ใดถูกต้องที่สุดกันแน่ ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นผู้ทำอะไร อยู่ในระดับไหน มีขอบเขตอำนาจหน้าที่มากน้อยแค่ไหน

๒.๓.๖.๔ ลักษณะผู้นำการปกครองและการบริหารงาน

ลักษณะของผู้นำทางการปกครอง มีผู้กล่าวไว้ดังนี้

สมพงษ์ เกษมสิน ได้กล่าวถึงลักษณะผู้นำการปกครอง โดยพิจารณาจากการบริหารงาน โดยแบ่งออกเป็น ๔ แบบ ดังนี้

- ๑) ผู้นำแบบเจ้าระเบียบ ผู้นำแบบนี้มักจะถือระเบียบแบบแผนเป็นสำคัญ ไม่ชอบให้มีการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะคล้ายกับผู้นำแบบอัตตนิยม การสั่งการมักใช้กฎระเบียบเป็นเครื่องมือ โดยยกเหตุผลในระเบียบมาใช้ในการปฏิบัติงานมากกว่าการติดต่อสื่อสาร สั่งงานมักเป็นไปในทิศทางเดียวกัน
- ๒) ผู้นำแบบบงการ ผู้นำที่ชอบใช้อำนาจในการปฏิบัติงานขาดหลักมนุษยสัมพันธ์ ทางานแบบสั่งการเพื่อแสดงถึงอำนาจและความสัมพันธ์ในการทางาน
- ๓) ผู้นำแบบจูงใจ เป็นผู้นำที่ปฏิบัติงานให้ผู้ที่บังคับบัญชาช่วยพิจารณาแสดงความคิดเห็นและเป็นการบรรเทาต่อต้านไปด้วย การติดต่อสั่งงานเป็นแบบสองทิศทาง
- ๔) ผู้นำแบบร่วมใจ เป็นผู้นำที่นิยมการปรึกษาหารือและเสริมสร้างความสัมพันธ์ อันดีระหว่างผู้บังคับบัญชา ยึดหลักประนีประนอมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในฐานะผู้ร่วมงาน อาศัยศิลปะการจูงใจ เมื่อประสงค์ให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติตามอย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ความร่วมมือร่วมใจในการแสดงความคิดเห็นและการปฏิบัติงาน^{๑๔๑}

สรุปได้ว่า ลักษณะผู้นำการปกครอง การบริหารงานต้องเป็นผู้นำเจ้าระเบียบ ผู้นำแบบบงการ ผู้นำแบบจูงใจ และผู้นำแบบร่วมใจ

๒.๓.๖.๕ คุณสมบัติของผู้นำที่พึงประสงค์

คุณสมบัติของผู้นำที่พึงประสงค์ซึ่งจะได้กล่าวถึง ๒ ประเด็น คือ คุณสมบัติของผู้นำตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคุณสมบัติของผู้นำตามทัศนะของนักปราชญ์ ดังนี้

^{๑๔๐} นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, หลักการบริหารการศึกษา, หน้า ๘๖.

^{๑๔๑} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, หน้า ๓๖๔.

ก. คุณสมบัติของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของผู้นำทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

- ๑) ตัวผู้นำ จะต้องมีความสมบูรณ์ภายในของตนเอง เป็นจุดเริ่มและเป็นแกนกลางไว้
  - ๒) ผู้ตาม พร้อมคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับผู้ตาม แต่ในพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้นิยมใช้คำว่า ผู้ตาม อาจจะใช้คำว่า “ผู้ร่วมไปด้วย”
  - ๓) จุดหมาย พร้อมคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับจุดหมาย เช่น จะต้องมีความชัดเจน เข้าใจถ่องแท้และแน่วแน่ในจุดหมาย เป็นต้น
  - ๔) หลักการและวิธีการ พร้อมคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับหลักการ และวิธีการที่จะทำให้สำเร็จ ผลบรรลุจุดหมาย
  - ๕) สิ่งที่จะทำ พร้อมคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสิ่งที่จะทำ
  - ๖) สถานการณ์ พร้อมคุณสมบัติที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือสิ่งที่จะประสบ ซึ่งอยู่ภายนอกกว่าทำอะไรจะผ่านไปได้ด้วยดี ในท่ามกลางสังคม สิ่งแวดล้อมหรือสิ่งที่จะประสบ
- ที่กล่าวมานี้ คือ องค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องสำหรับผู้นำที่จะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติที่จะทำให้เป็นผู้พร้อมที่จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นได้อย่างถูกต้องบังเกิดผลดี^{๑๔๒}
- คุณลักษณะของผู้นำทางพระพุทธศาสนา ตามทัศนะทางพระพุทธศาสนาต้องนำเอาหลักธรรมเป็นคุณลักษณะของผู้นำ หลักธรรมที่สำคัญ คือ
- ๑) **พรหมวิหารธรรม** พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติมี ๔ ประการ คือ
    - (๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า
    - (๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์
    - (๓) มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตใจผ่องใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการชื่นบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปคติสุข
    - (๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง^{๑๔๓}
  - ๒) **ทศพิธราชธรรม** ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง มี ๑๐ ประการ คือ
    - (๑) ทาน การให้ คือ การสละสิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์
    - (๒) ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวาจาประกอบแต่การสุจริต
    - (๓) บริจาคะ การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้น

^{๑๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๔-๕.

^{๑๔๓} *ที.ปา.* (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

- (๔) อาชวชะ ความซื่อตรง คือ ความซื่อสัตย์ต่อการปฏิบัติภารกิจโดยสุจริตมีความ
จริงใจ
- (๕) มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือตน
- (๖) ตปะ ความทรงเดช คือ แผลดเผือกเลิศตณหา มิให้เข้ามาครอบงำยำยี้ เป็นต้น
- (๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ไม่เกรี้ยวกราด ลุอำนาจความโกรธ
- (๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบคั้นกดขี่
- (๙) ชันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อย

หน้า

(๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดจากธรรม คือ วางตนเป็นหลักหนักแน่นในธรรม^{๑๔๔}

๓) จักรวรรดิวัตร (จักรพรรดิธรรม)^{๑๔๕} จักรวรรดิวัตร คือ วัตรหรือพระจริยาที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ เป็นธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ มี ๕ ประการ คือ

- (๑) ธรรมาธิปไตย เคารพนับถือบูชาอำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก
- (๒) ธรรมมีการรักษา จัดการรักษารักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบธรรมและเป็นธรรม
- (๓) มา อธรรมการ ห้ามกัน มิให้มีการอันอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต
- (๔) ธนานุประทาน ปันทรัพย์ให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์มิให้มีคนยากไร้ในแว่นแคว้น
- (๕) ปริบุจจา ปรีกษาสอนถามปัญหากับสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

๔) อธิปไตย^{๑๔๖} อธิปไตย คือ ความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ มี ๓ ประการ คือ

- (๑) อัตตาธิปไตย ความเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนา
- (๒) โลกาธิปไตย ความเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารถนานิยม
- (๓) ธัมมาธิปไตย ความเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่

๕) ราชสังคหวัตถุ^{๑๔๗} ราชสังคหวัตถุ คือ สังคหวัตถุของพระราช ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง มี ๔ ประการ คือ

- (๑) สัสสมะระ ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
- (๒) ปุริสมะระ ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการรู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
- (๓) สัมมาปาสะ ความรู้จักผูกผผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ
- (๔) วาชเปยยะ หรือ วาจาเปยยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ น้ำคำควรดี^{๑๔๘}

๖) อคติ^{๑๔๙}อคติ คือ ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง มี ๔ ประการ คือ

^{๑๔๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สื่อดิจิทัล จำกัด, ๒๕๕๕., หน้า ๒๔๐.

^{๑๔๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๙-๘๒/๘๐-๑๑๐.

^{๑๔๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๑๔๗}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕/๑๑๐.

^{๑๔๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๓.

^{๑๔๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘.

- (๑) ฉันทาคติ คือ ความลำเอียงเพราะชอบ เพราะรักในผู้นั้นจึงทำให้ได้ดี
- (๒) โทสาคติ คือความลำเอียงเพราะชังไม่พอใจผู้นั้นทำดีเพียงใดความดีก็ไม่ปรากฏ
- (๓) โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะหลงหรือพลาดผิดเพราะเขลา ไม่รู้
- (๔) ภยากติ คือ ความลำเอียงเพราะกลัว อาจจะกลัวเพราะเขามีเงินทอง มีอำนาจ

๗) สัปปริสธรรม^{๑๕๐} สัปปริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดีธรรมของผู้นำที่ดี มี ๗ ประการ คือ

- (๑) ธัมมัญญตา ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ
- (๒) อัตถัญญตา ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล
- (๓) อัตตัญญตา ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง เป็น

ต้น

- (๔) มัตตัญญตา ความรู้จักประมาณ คือความพอดี
- (๕) กาลัญญตา ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควร
- (๖) ปริสสัญญตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม เป็นต้น
- (๗) ปุคคลัญญตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญตา ความรู้จักบุคคล

๘) อปรินิยธรรม^{๑๕๑} อปรินิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว, สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง มี ๗ ประการ คือ

- (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงทำกิจที่พึงทำ
- (๓) ไม่บัญญัติที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้
- (๔) ทานเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น
- (๕) บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรืออดคร่ำขื่นใจ
- (๖) เคารพสักการบูชาเจดีย์ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ
- (๗) จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย

ข. คุณสมบัติของผู้นำทั่วไป

คุณสมบัติของผู้นำควรศึกษาคุณสมบัติตามหลักการปกครอง ตามทัศนะนักวิชาการ ดังนี้

ปริญญา ตันสกุล กล่าวว่า ผู้นำนั้นต้องมีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำในตนเองก่อน คือ ความมีสติ ความเป็นผู้ให้ ความมีคุณธรรม และความกล้าหาญ และต้องนำคุณสมบัติเหล่านั้นออกมา แสดงให้ผู้อื่นประจักษ์ จึงจะนำไปสู่การเป็นผู้นำอย่างแท้จริง เมื่อได้รับความรู้สึกและทัศนคติที่ดีงาม ซึ่งนำไปสู่ ความเป็นผู้นำเชื่อถือ นำนับถือ และน่ายึดถือ^{๑๕๒}

เดสเลอร์ (Gary Dessler) กล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของผู้นำว่ามี ๖ ประการ ดังนี้

๑) เป็นผู้นำที่มีแรงจูงใจ หมายถึง เป็นผู้ที่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะประสบความสำเร็จ มีพลังอย่างมาก และมีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ

^{๑๕๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๑๕๑}อ.จ.ส.ต.ด.ก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑.

^{๑๕๒}ปริญญา ตันสกุล, ศาสตราจารย์: **หลักธรรม ๗ ต้นของคนเป็นผู้นำ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จิตจักรวาล, ๒๕๔๓., หน้า ๔๙-๕๐.

๒) มีความต้องการที่จะเป็นผู้นำ ชอบที่จะเป็นผู้นำมากกว่าผู้ตาม และจะเป็นผู้ที่มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น

๓) มีความซื่อสัตย์และมีคุณธรรม

๔) เป็นผู้ที่มีความมั่นใจ ซึ่งความมั่นใจจะมีบทบาทสำคัญต่อการตัดสินใจ และทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีความเชื่อมั่นในผู้นำ

๕) มีความสามารถในการรับรู้และมีความฉลาด

๖) ต้องเป็นผู้ที่รู้จักองค์การเป็นอย่างดี เพราะจะเป็นข้อมูลที่จะช่วยในการตัดสินใจที่ถูกต้องและเหมาะสม^{๑๕๓}

โกเมซ-มีเจีย และบัลคิน (Gomez-Mejia and David B. Balkin)^{๑๕๔} กล่าวถึงคุณสมบัติและทักษะสำหรับผู้นำที่ดีว่า ได้แก่

๑) เป็นผู้ที่มียุทธศาสตร์ของการใช้อิทธิพล (Influence skills) โดยสามารถใช้ความเป็นผู้นำในการทำให้ผู้ปฏิบัติงานเต็มใจที่จะทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ

๒) เป็นผู้ที่มีทักษะในการมอบหมายงาน (Delegation skills) พร้อมทั้งสามารถทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายนั้นด้วย

๓) เป็นผู้ที่มีความยืดหยุ่น (Flexibility skills) และสามารถแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่

๔) เป็นผู้ที่มีทักษะในการจูงใจ (Motivational skills) โดยเป็นผู้สนับสนุนและจัดสร้างสภาพแวดล้อมเพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานทุ่มเทและอุทิศตนเองให้กับงาน

เฮลลรีเกิล และคณะ^{๑๕๕} (Don Hellriegel, John W. Slocum and Richard W. Woodman), กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้นำที่จะทำให้ประสบความสำเร็จว่ามี ๔ประการ คือ

๑) เป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล (Creating a Vision) มีวิสัยทัศน์ใหม่ ๆ และมีการร่วมกำหนดเป้าหมายกับผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งจะทำให้ผู้ปฏิบัติงานมีความผูกพันกับเป้าหมายนั้น และจะพยายามดำเนินการเพื่อให้เป้าหมายนั้นบรรลุผล

๒) เป็นผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสาร (Meaning through Communication)

๓) เป็นผู้ที่มีอำนาจให้กับผู้ปฏิบัติงาน (Empowerment) โดยให้ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมในการพัฒนาเป้าหมายและนโยบาย ซึ่งเมื่อเป้าหมายนั้นบรรลุผลผู้ปฏิบัติงานก็จะเกิดความพึงพอใจ รวมทั้งผู้นำให้การสนับสนุนเพื่อพัฒนาผู้ปฏิบัติงาน และช่วยเหลือเพื่อให้ผู้ปฏิบัติงานบรรลุเป้าหมายส่วนบุคคลด้วย

^{๑๕๓}Gary Dessler, **Management: Principles and Practices for Tomorrow's Leaders**, อ้างใน นางสาวนันทวรรณ อีสรานุวัฒน์ชัย, ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๕.

^{๑๕๔}Luis R. Gomez-Mejia and David B. Balkin, **Management**, อ้างใน นางสาวนันทวรรณ อีสรานุวัฒน์ชัย, ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๕.

^{๑๕๕}Don Hellriegel, John W. Slocum and Richard W. Woodman, **Organizational Behavior**, อ้างใน นางสาวนันทวรรณ อีสรานุวัฒน์ชัย, ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๗.

๔) เป็นผู้ที่เข้าใจตนเอง (Self-Understanding) โดยรู้จักอ่อนและแข็งของตนเองและเป็นผู้ที่ต้องการข้อมูลย้อนกลับของผลการปฏิบัติงาน เพื่อปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้น

สมบัติ อารังธัญวงศ์ ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของผู้นำการปกครองต้องประกอบด้วยคุณธรรมที่สำคัญ ๕ ประการ ซึ่งมีดังนี้

๑) ปัญญา หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับความดี คือรู้ว่าอะไรดี และอะไรไม่ดี โดยธรรมชาติมนุษย์ทำความชั่วเพราะไม่รู้ว่าคุณดีคืออะไร ถ้ามนุษย์รู้ว่าความดีคืออะไร มนุษย์จะไม่ทำความชั่ว เพราะโดยธรรมชาติมนุษย์ย่อมต้องการความสุข ดังนั้น ถ้ามนุษย์รู้ว่าควรทำความดีอย่างไรแล้ว มนุษย์จะมุ่งทำแต่ความดีเพื่อให้ชีวิตเป็นสุข

๒) ความกล้าหาญ หมายถึง ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ควรกลัวหรือไม่ควรกลัว หมายความว่า เราควรกระทำความดีด้วยความกล้าหาญ แม้ว่าการทำความดีนั้นจะต้องแลกด้วยชีวิตก็ตาม

๓) การควบคุมตัวเอง หมายถึง การควบคุมอารมณ์ไม่ให้หลงไปตามอำนาจของกิเลส

๔) ความยุติธรรม หมายถึง การเคารพสิทธิของผู้อื่น และไม่ตอบแทนการกระทำที่ อยู่ติธรรมของผู้อื่นด้วยความอยุติธรรม^{๑๕๖}

มหาโพธิชาดก^{๑๕๗} ได้แสดงถึงคุณสมบัติของของผู้ปกครองหรือพระราชา มี ดังนี้

๑) รัฐนั้นเปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ผู้ปกครองจะต้องปกครองรัฐโดยธรรม ถ้าผู้ปกครองปกครองรัฐโดยธรรม ผู้ปกครองนั้นก็จะมีความสุข และรัฐก็จะไม่พินาศ แต่ถ้าผู้ปกครองไม่ปกครองรัฐโดยธรรม ผู้ปกครองนั้นก็จะมีไม่มีความสุขเลย

๒) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียน ขูดรีดพ่อค้าหรือนักธุรกิจมากเกินไป ถ้าผู้ปกครองเบียดเบียนนักธุรกิจ ผู้ประกอบการค้าภายในรัฐ ก็จะทำให้ขาดรายได้จากการเก็บภาษี

๓) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียนข้าราชการผู้ใหญ่ หรือ เบียดเบียนทหารผู้เชี่ยวชาญในการรบ เพราะจะทำให้ขาดบริวารหรือกำลังพล

๔) ผู้ปกครองจะต้องไม่เบียดเบียนผู้ประพฤติธรรม หรือ บรรพชิตผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะจะทำให้ผู้ปกครองนั้นคลาดจากความดี

๕) ผู้ปกครองต้องไม่ประพฤติผิดในบุตรภรรยา และต้องประพฤติธรรมคือบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชาชนทั้งในเมืองและชนบทเสมอเหมือนกัน

สรุป หลักธรรมสำหรับผู้นำที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า แต่ละหลักธรรมสอนให้ผู้นำมีคุณสมบัติในการทำงานเพื่อความสำเร็จที่ตั้งอยู่บนความถูกต้อง และเป็นมิตรต่อบุคคลอื่น ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) หลักธรรมในการสร้างความสำเร็จ จะประกอบด้วยองค์ธรรมในการสร้างปัญญา มีความเพียร และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่น และ (๒) หลักธรรมในการบริหารปกครอง ที่เน้นไปในการปฏิบัติตนอยู่ในธรรม มีการเสียสละ ปฏิบัติงานด้วยความชอบธรรม ซื่อสัตย์ และเห็นใจผู้อื่น ซึ่งทุกๆ หลักธรรมจะเอื้อประโยชน์แก่กันและกัน การปฏิบัติตนให้ถูกต้องสมควรแก่กาล ผู้นำต้องเลือกที่จะนำข้อธรรมแต่ละข้อมาประยุกต์ให้เหมาะสมด้วย จึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด

^{๑๕๖} สมบัติ อารังธัญวงศ์, การเมืองแนวความคิดและพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาธรรม, ๒๕๔๔, หน้า ๒๕.

^{๑๕๗} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๗๕ - ๑๘๒/๒๓ - ๒๔.

๒.๓.๓ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำ

บทบาทและหน้าที่ของผู้นำผู้วิจัยได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครอง บทบาทและหน้าที่ของผู้นำตามภารกิจต่างๆ และบทบาทและหน้าที่ของผู้นำ บทบาทการดำเนินชีวิตของผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา ดังนี้

๒.๓.๓.๑ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครอง

บทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครองเกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การบริหาร บทบาทและหน้าที่ตามแนวคิดสปปายะ และบทบาท และหน้าที่ตามแนวคิดสถานภาพ และบทบาท ดังนี้

๑) บทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครองเกี่ยวกับสังคมเศรษฐกิจการบริหาร ๓ ประการ

- (๑) บทบาทหน้าที่ทางสังคม (Social Function)
- (๒) บทบาทหน้าที่ทางเศรษฐกิจ (Economic Function)
- (๓) บทบาทหน้าที่ทางการบริหาร การปกครอง และการเมือง (Political Function)^{๑๕๘}

บทบาทหน้าที่ทั้ง ๓ ประการนี้สรุปได้เหลือ ๒ ประการ คือ

- (๑) หน้าที่ที่ผู้ปกครองหรือรัฐต้องกระทำ ถือเป็นสิ่งที่จำเป็นจะละเว้นเสียไม่ได้ ถ้าหากละเว้นไม่ปฏิบัติจะเกิดผลร้ายแก่ประชาชนและประเทศชาติได้
- (๒) หน้าที่ที่รัฐควรกระทำ อาจจะละเว้นไม่ปฏิบัติบ้างก็ได้ เพราะถ้าไม่ทำก็ คงจะไม่ผลเสียหายนึงถึงกับทำให้ประเทศชาติล่มสลาย

๒) บทบาทและหน้าที่ตามแนวความคิดสปปายะอันเป็นหลักประกันทางสังคม และต้องมีสถานภาพแวดล้อมที่มีเรียกว่า สปปายะ มีลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการ^{๑๕๙}

- (๑) ผู้ปกครองหรือรัฐมีหน้าที่ที่จะช่วยเหลือให้ประชาชนไม่ขาดแคลนในด้านอาหารการกิน ด้วยการส่งเสริมให้ประชาชนมีอาชีพที่ดี พอเลี้ยงตัวและครอบครัวได้ไม่เดือดร้อนจนเกินไป มีผลผลิตพอเพียงไม่ลำบากในการดำรงชีวิต จัดเข้าในอาหารสปปายะ
- (๒) ผู้ปกครองหรือรัฐมีหน้าที่ในการควบคุมสังคม ป้องกันและปราบปรามบุคคลที่อาจจะเป็นภัยต่อสังคม
- (๓) ผู้ปกครองหรือรัฐมีหน้าที่ในการควบคุมและรักษาสภาพแวดล้อมในประเทศ ไม่ปล่อยให้มีการทำลายสภาพแวดล้อม
- (๔) รัฐมีหน้าที่ในการให้การศึกษาขั้นพื้นฐาน และส่งเสริมการเรียนรู้ที่ถูกต้องแก่ประชาชน ตลอด จนส่งเสริมให้ประชาชนเข้าถึงหลักธรรมทางศาสนา ให้เป็นผู้มีคุณธรรม^{๑๖๐}

^{๑๕๘} ประยงค์ สุวรรณบุปผา, รัฐปรัชญา แนวคิดตะวันออก-ตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนตติ้งเฮาส์, ๒๕๔๑, หน้า ๓๓๘.

^{๑๕๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๖๑.

^{๑๖๐} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๐/๔๓.

๒.๓.๓.๒ บทบาทและหน้าที่ตามแนวคิดสถานภาพและบทบาท ดังนี้

ณรงค์ เสียงประภา กล่าวว่า ผู้นำจะต้องมีพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนด และคาดหวังให้บุคคลกระทำตามหน้าที่ เช่น เป็นครูสอนต้องสอนนักเรียน เป็นตำรวจต้องพิทักษ์ สันติราษฎร์ ทหารต้องเป็นรั้วของชาติ เป็นลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ เป็นต้น^{๑๖๑}

ฉลอง มาปรีดา กล่าวว่า การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของคุณครู ซึ่งเป็นพฤติกรรมหรือการแสดงออกตามความคาดหวังของตนหรือผู้อื่น หน้าที่หมายถึง กิจที่จะต้องทำหรือวงแห่งกิจการ ซึ่งอาจเป็นการกระทำด้วยจริยธรรม ทำตามกฎหมายหรือทำด้วยความสำนึกของบุคคลนั้นๆ^{๑๖๒}

สรุปได้ว่า บทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครอง จะต้องมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคม การเมือง และประชาชน

๒.๓.๖.๓ บทบาทและหน้าที่ของผู้นำตามภารกิจต่าง ๆ

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวว่า ภารกิจที่บุคคลซึ่งเป็นพลเมืองของรัฐต้องปฏิบัติเพื่อความเจริญก้าวหน้า เพื่อความมั่นคงของประเทศ และเพื่อความผาสุกของประชาชนส่วนรวม เพราะบุคคลเมื่ออยู่รวมเป็นสมาชิกในสังคม ก็ย่อมจะมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติซึ่งสังคมกำหนดไว้ด้วย หน้าที่เป็นเรื่องที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับสิทธิ เพราะเป็นการที่บุคคลจะต้อง “ให้” และเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องมี “ความรับผิดชอบ” เป็นสำคัญ^{๑๖๓}

นพพงษ์ บุญจิตตราดุลย์ ได้กล่าวถึงภารกิจของผู้นำไว้ ๓ ประการ คือ

๑) เป็นผู้รักษาหรือประสานให้สมาชิกในกลุ่มอยู่ร่วมกัน หมายถึง ผู้นำจะต้องอยู่ใกล้ชิดมีความสัมพันธ์กับคนในกลุ่ม และเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มทำให้กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว

๒) เป็นผู้ปฏิบัติภารกิจของกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ หมายถึง ผู้นำต้องมีความรับผิดชอบในกระบวนการ ทำงานด้วยความมั่นคงและเข้าใจ ผู้นำจะต้องทำให้กลุ่ม ทำงานให้บรรลุตามเป้าหมาย

๓) เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ในกลุ่ม หมายถึง เขาจะปฏิบัติงานในทางที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ และปฏิบัติกันด้วยดีของสมาชิกในกลุ่ม การติดต่อสื่อสารที่ดีเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นในการช่วยให้หน้าที่บรรลุตามเป้าหมาย^{๑๖๔}

น้อย สุปิงคลัด ได้กล่าวว่าภารกิจหน้าที่ความเป็นผู้นำจะต้องกระทำอยู่ ๒ ลักษณะคือ หน้าที่หลักและหน้าที่ประกอบ ดังนี้

^{๑๖๑}ณรงค์ เสียงประภา, **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์ ๒๕๔๑.), หน้า ๑๓๙.

^{๑๖๒}ฉลอง มาปรีดา, **คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๗., หน้า ๑๔.

^{๑๖๓}บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๕๐), หน้า ๘๘.

^{๑๖๔}นพพงษ์ บุญจิตตราดุลย์ , **หลักการบริหารการศึกษา**, หน้า ๙๖

๑) ภาระกิจหน้าที่หลัก เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติจะละเอียดครบถ้วนหรือไม่ เพราะหากละเอียดแล้วกิจการต่างๆ ภายในหน่วยงานจะบกพร่องและเกิดความเสียหายทันทีหน้าที่หลักได้แก่ หน้าที่ในการตัดสินใจ และหน้าที่ในการควบคุมบังคับบัญชา การสนับสนุน อำนาจความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงาน หน้าที่ในการประสานงาน

๒) ภาระกิจหน้าที่ประกอบ เป็นหน้าที่เสริมในฐานะที่เป็นผู้นำ ทำให้ความเป็นผู้นำสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่หากละเอียดไม่ปฏิบัติบ้างจะไม่กระทบต่อกิจกรรมภายในหน่วยงาน เช่นการเป็นตัวแทนกลุ่มเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่ม เป็นต้น^{๑๖๕}

สมพงษ์ เกษมสิน ได้กล่าวถึงหน้าที่ความเป็นผู้นำไว้ว่า

- ๑) เป็นผู้รับผิดชอบในการปฏิบัติงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ
- ๒) เป็นผู้ช่วยเสริมสร้างให้ปริมาณ และคุณภาพของงานได้รับผลสูงสุด
- ๓) เป็นผู้สอนแนะนำการทำงานให้ผู้ใต้บังคับบัญชา
- ๔) เป็นผู้ติดต่อประสานในองค์กร เพื่อให้งานมีประสิทธิภาพ
- ๕) เป็นผู้สั่งงานและควบคุมงาน^{๑๖๖}

สรุป ผู้นำนั้นจะต้องมีบทบาทในการบริหาร จัดการ บริการ หรือการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ในการวางแผนนโยบายร่วมกับกลุ่ม ทำหน้าที่กำหนดการตัดสินใจ กำหนดการสั่งการ ปกป้องคุ้มครองดูแลให้กลุ่มทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างแนวร่วมที่ดีให้กับบุคคลอื่น ให้กิจการต่างๆ สำเร็จได้ตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งเอาไว้

๒.๓.๓.๔ บทบาทการดำเนินชีวิตของผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา

ความหมายการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาการดำเนินชีวิตตามอัตตะประโยชน์และประโยชน์ที่เป็นแนวคิดของผู้นำ ดังนี้

๑) ความหมายการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา

การดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึงการกระทำทางกาย วาจา และใจที่ถูกต้องตามหลักธรรม เพื่อชีวิตที่เจริญก้าวหน้า ก่อให้เกิดความสุขสบายทั้งกายและใจ

การดำเนินชีวิตของผู้นำตามแนวพระพุทธศาสนา นอกจากผู้นำจะมีการดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อตนเองแล้ว ต้องคำนึงถึงประโยชน์สุขของผู้อื่นและสังคมด้วย สอนผู้ที่เป็นผู้นำไว้ว่า

“...บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง...”^{๑๖๗} และ “... บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง...”^{๑๖๘}

^{๑๖๕} น้อย สุปิงคลัต, ภาวะความเป็นผู้นำในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์), ๒๕๔๓, หน้า ๒๖-๓๘

^{๑๖๖} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริการ, หน้า ๒๑๑.

^{๑๖๗} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

^{๑๖๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๒.

จากพระพุทธรูปทั้งสองนี้แสดงว่าผู้ที่เป็ผู้นำนั้นควรจะมีหลักการการดำเนินชีวิตที่ดีเสียก่อน เพื่อการปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นที่น่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส เมื่อผู้นำที่ดีนำคุณธรรมที่ตนเองประพฤติปฏิบัติดีแล้ว ผู้อื่นย่อมพร้อมปฏิบัติตาม อันนำมาซึ่งประโยชน์ต่อการปกครองและสามารถครองใจคน

๒) การดำเนินชีวิตทางอรรถประโยชน์

พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้มนุษย์ทั้งหลาย ให้ยึดเป้าหมายในการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฐธัมมิกัตถะ) ประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถะ) ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ เรียกประโยชน์นี้ตามพระพุทธศาสนาว่า อรรถ ๓ โดยมีรายละเอียดดังนี้

(๑) ทิฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน โดยมีสุขภาพดี ครอบครัวดี พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ และเป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม

(๒) สัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์เบื้องหน้า ที่เป็นคุณค่าของชีวิต ซึ่งก่อให้เกิดความสุขล้าลึกภายใน โดยมีความอึดใจ ภูมิใจ สุขใจ มั่นใจในคุณธรรมความดี ความมีชีวิตที่สะอาดสุจริต มีคุณค่าเป็นประโยชน์

(๓) ปรมัตถะ คือประโยชน์สูงสุด หมายถึงการมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลก และชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ โดยการวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย มีจิตใจเบิกบานผ่องใส สุขเกษมถึงสันติ^{๑๖๙}

๓) ประโยชน์ที่เป็นแนวคิดของผู้นำ

ประโยชน์ทั้ง ๓ นี้ เป็นเพียงหลักในการดำเนินชีวิตเพื่อความสำเร็จส่วนตน แต่ผู้นำไม่สามารถที่จะคำนึงประโยชน์ส่วนตนได้เพียงอย่างเดียว ต้องใส่ใจในประโยชน์ของผู้อื่นและส่วนรวมด้วย ซึ่งสามารถอธิบายประโยชน์ที่ผู้นำต้องคำนึงถึง ดังนี้

(๑) ประโยชน์ส่วนตน คือ ประโยชน์ ๓ ประการ ตามที่อธิบายข้างต้น

(๒) ประโยชน์ผู้อื่น คือ การช่วยเหลือให้ผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์ทั้ง ๓ ประการข้างต้น

(๓) ประโยชน์ส่วนรวม คือ การคำนึงถึงประโยชน์สุขและความดีงามในการอยู่ร่วมกันของชุมชนในสังคม รวมถึงใส่ใจดูแลรักษาสภาพแวดล้อมและธรรมชาติ เพื่อให้สังคมนั้นเป็นสังคมที่น่าอยู่ ไร้ปัญหา^{๑๗๐}

การดำเนินชีวิตของผู้นำในสังคม จะนำความสุขมาสู่องค์กร สังคม และประเทศชาติได้นั้น ผู้นำทั้งหลายต้องสร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้บังเกิดในตน และการพัฒนาตนให้มีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำที่ดี รู้จักประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์ โดยการพัฒนาคุณสมบัติพื้นฐานส่วนตน คุณสมบัติด้านการบริหาร และคุณสมบัติทางด้านจิตใจ เพื่อผู้นำในการพัฒนาตนเองให้สมบูรณ์พร้อมด้วยคุณสมบัติต่างๆ

สรุปได้ ผู้นำ คือ ผู้มีอำนาจอิทธิพลหรือความสามารถในการจูงใจคนให้ปฏิบัติตามความคิดเห็น และภาวะของผู้นำ ประเภทของผู้นำ คือ ผู้นำตามหลักพุทธศาสนา ผู้นำแบบอรรถาธิปไตย

^{๑๖๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๗.

^{๑๗๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **หลักสูตรอารยชน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๓., หน้า ๓๓.

ผู้นำแบบโลกาธิปไตย และผู้นำแบบธรรมาธิปไตย ผู้นำตามทัศนะตะวันออก ผู้นำแบบอิตาเลียน ผู้นำแบบเสรีนิยม ผู้นำแบบประชาธิปไตย และผู้นำแบบใช้อำนาจ ผู้นำแบบใช้อำนาจเชิงเมตตา ผู้นำแบบปรึกษาหารือ ผู้นำแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ผู้นำในทัศนะของนักวิชาการทั่วไปของไทย ซึ่งผู้นำเหล่านี้จะต้องมีคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ คือเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มีระเบียบวินัยดี เป็นผู้กล้าหาญ เป็นผู้มีความรู้ ศึกษาทรงจำมาก และเป็นผู้ปฏิบัติธรรมรักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควร คุณสมบัติของผู้นำที่พึงประสงค์ คือ คุณสมบัติของผู้นำตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคุณสมบัติของผู้นำตามทัศนะของนักปราชญ์ และบทบาทและหน้าที่ของผู้นำในการปกครองเกี่ยวกับสังคมเศรษฐกิจการบริหาร จะเห็นได้ว่าผู้นำในสังคมปัจจุบัน จะมีทั้งผู้นำระดับโลก ระดับชาติ ระดับประเทศ ระดับสังคม ครอบครัว จนถึงเป็นผู้นำตนเอง จะต้องมีคุณลักษณะ มีคุณสมบัติ มีบทบาทหน้าที่ ผู้นำเหล่านี้จะต้องอาศัยหลักคุณธรรมเป็นเครื่องในการบังคับจิตใจของตนเอง และเครื่องมือที่ใช้ในการบังคับใจให้เข้มแข็งหนึ่งในนั้นคือหลักธรรมที่เรียกว่าขันติ ได้แก่ ความอดทน อดกลั้น ไม่ว่าจะสิ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์ทางจิตใจ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง เพราะถ้าผู้นำผู้ใดรักษาคุณธรรมในขั้นนี้ได้มากเท่าใด ผู้นำย่อมประสบความสำเร็จมาเท่านั้น กล่าวโดยสรุป สภาพปัจจุบัน ผู้นำ มี ๔ แบบ คือ

๑) ผู้นำแบบเสรีนิยม (Laissez-faire leader) ผู้นำจะปล่อยให้ผู้ร่วมงานตัดสินใจดำเนินการได้เอง ไม่ต้องรอการตัดสินใจจาก ผู้บังคับบัญชา

๒) ผู้นำแบบเกื้อกูล หรือ แบบใช้พระคุณ(Charismatic Leadership) มีพฤติกรรมอ่อนโยน เห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา ใช้หลักธรรม หลักมนุษยสัมพันธ์

๓) ผู้นำแบบเผด็จการ (Autocratic Leader) เชื้อมั่นตนเอง ชอบสั่งการ ตัดสินใจตามอารมณ์ ผูกขาดการตัดสินใจที่ตัวคนเดียว

๔) ผู้นำแบบประชาธิปไตย (Democratic leader) ถือเอาความคิดของกลุ่มเป็นหลัก ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ปัจจุบันถือว่าเป็นแบบผู้นำที่ดีที่สุด

๒.๔ พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา

๒.๔.๑ ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

พรมแดนไทย-กัมพูชา ตั้งอยู่บนรอยของเอื้อมผาที่สูงตระหง่าน ไม่อาจหาโบราณสถานในวัฒนธรรมเขมรแห่งอื่นใดจักมีความทัดเทียมได้ เดิมตั้งอยู่ที่บ้านภูมิซรอล ระหว่างช่องโผย (ตะวันตก) กับช่องทะลาย ต่ายบึงมะลู อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ในราชอาณาจักรไทยความขัดแย้งระหว่างราชอาณาจักรกัมพูชากับราชอาณาจักรไทย ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ จากปัญหาการอ้างสิทธิเหนือบริเวณปราสาทพระวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ที่ชายแดนไทยด้านอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ

๒.๔.๒ ลำดับเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับกรณีพิพาทเรื่องเขาพระวิหาร

แผนที่อินโดจีนของชาแบร์ต แอล กัลลิ่ง ซึ่งพิมพ์ก่อนการดำเนินงานของ คณะกรรมการผสมอ้างที่มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ แสดงว่าปราสาทเขาพระวิหารอยู่ในเขตสยามแต่แผนที่ทางโบราณคดีของลูเนต เดอ ลาจองกิแยร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ตีพิมพ์เรื่องบัญชีทะเบียนโบราณสถาน ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ยืนยันว่า การปักปันเขตแดนครั้งสุดท้าย ทำให้เปรียะวิเชียรหรือเขาพระวิหารตกมาเป็นของฝรั่งเศสแต่ในช่วงเวลานี้ราชอาณาจักรสยามยังใช้อำนาจปกครองเขาพระวิหารต่อไป ๑๑๑ ต.ค. ๒๔๘๓ กรมศิลปากร

ของราชอาณาจักรไทย (เปลี่ยนจากสยามในช่วงนี้) ได้ประกาศขึ้นทะเบียนปราสาทเขาพระวิหารเป็นโบราณสถานแห่งชาติ ต่อมา ๔ ธ.ค. ๒๕๐๒ ไทยประกาศขึ้นทะเบียนเขาพระวิหารเป็นโบราณสถานแห่งชาติอีกครั้งพร้อมทั้งมีแผนที่แสดงปราสาทเขาพระวิหารแนบท้ายปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ฝรั่งเศส ริเริ่มและด้วยความเห็นชอบของกัมพูชาได้มีการคัดค้านอำนาจอธิปไตยของไทยเหนือเขาพระวิหารอย่างเปิดเผยเป็นครั้งแรก ฝรั่งเศสประท้วงว่าไทยไม่ควรส่งคนไปรักษาปราสาทเขาพระวิหารกัมพูชาเริ่มเรียกร้องให้เขาพระวิหารเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชา เริ่มเป็นทางการ พ.ศ. ๒๕๐๑ ธ.ค. ๒๕๐๑ กัมพูชาตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับไทย ๖ ต.ค. ๒๕๐๒ รัฐบาลกัมพูชายื่นฟ้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศหรือศาลโลกขอให้ศาลวินิจฉัยให้ราชอาณาจักรไทยถอนกำลังหรืออาวุธออกจากบริเวณเขาพระวิหารและขอให้ศาลชี้ขาดว่าอธิปไตยเหนือเขาพระวิหารเป็นของกัมพูชา

๒.๔.๓ ปัญหาเกี่ยวกับการปักปันเส้นเขตแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ปัญหาเรื่องเขตแดนระหว่างประเทศอาจถูกระงับไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง เพราะรัฐที่เกี่ยวข้องยังไม่มีเทคนิคของการสำรวจพื้นที่ที่ตีพหุหรือไม่สามารถนำเทคนิคเหล่านี้ไปใช้เพื่อตรวจว่าเส้นเขตแดนปัจจุบันถูกต้องตรงตามที่ตนได้ทำความตกลงไว้หรือไม่รัฐที่เกี่ยวข้องเล็งเห็นว่าผลประโยชน์ของงานในด้านอื่นมีความสำคัญกว่ารัฐที่มีดินแดนติดต่อกันยังไม่สามารถคำนวณผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจหรือการเมืองออกได้อย่างชัดเจน คดีปราสาทเขาพระวิหาร มาจากผลสืบเนื่องของอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ และ ค.ศ. ๑๙๐๗ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ตามข้อกำหนดในอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ข้อ ๑ และข้อ ๓ กำหนดไว้ดังนี้

"ข้อ ๑ เขตแดนระหว่างประเทศสยามกับประเทศกัมพูชาเริ่มต้นบนฝั่งซ้ายของทะเลสาบจากปากแม่น้ำสะตุง โรลูโอส.... ฯลฯ .....จนถึงทิวเขาตงรัก จากที่นั่นเส้นเขตแดนคือสันปันน้ำระหว่างลุ่มน้ำของแม่น้ำเสนและแม่น้ำโขงด้านหนึ่งกับแม่น้ำมูลอีกด้านหนึ่ง....."

"ข้อ ๓ ให้มีการปักปันเขตแดนระหว่างราชอาณาจักรสยามกับดินแดนที่ประกอบเป็นอินโดจีนฝรั่งเศส การปักปันนี้ให้กระทำโดยคณะกรรมการผสมประกอบด้วยพนักงานซึ่งประเทศภาคีทั้งสองแต่งตั้ง งานของคณะกรรมการจะเกี่ยวกับเขตแดนส่วนที่กำหนดไว้ในข้อ ๑ และข้อ ๒ ....."

คณะกรรมการผสมได้ดำเนินการปักปันเส้นเขตแดนจนเกือบจะแล้วเสร็จ แต่สยามกับฝรั่งเศสได้ชิงลงนามอนุสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๗ ไปก่อน จึงยังไม่ได้มีการทำแผนที่สมบูรณ์ให้รัฐบาลทั้งสองฝ่ายลงนามรับรองแต่อย่างใด ต่อมาฝรั่งเศสได้ดำเนินการตีพิมพ์แผนที่ซึ่งรัฐบาลสยามยังไม่ได้รับรองอย่างเป็นทางการนั้น โดยได้จัดพิมพ์แต่เพียงฝ่ายเดียวที่กรุงปารีส แล้วจึงส่งแผนที่จำนวน ๑๑ ท่อน มาให้รัฐบาลสยามในจำนวนนี้มีแผนที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับดินแดนบริเวณเขาพระวิหารด้วยฉบับหนึ่ง รัฐบาลสยามมิได้รับรองแผนที่ดังกล่าวไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แผนที่ดังกล่าวกำหนดเส้นเขตแดนบนภูเขาตงรักเรียกว่า "แผ่นตงรัก" (ไทยประท้วงว่าไม่ได้ผ่านความเห็นชอบและการพิจารณาของคณะกรรมการผสม) ดังนั้น หากยึดตามอนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ก็จะต้องกำหนดตามเขตแดนธรรมชาติคือ สันปันน้ำ ซึ่งไทยยืนยันว่าสันปันน้ำปันเขาพระวิหารมาไว้ในอาณาเขตไทย แต่แผนที่ทำขึ้นกำหนดปราสาทเขาพระวิหารอยู่ในกัมพูชา กัมพูชาอ้างว่าต้นฉบับแผนที่นี้พิมพ์โดยอาศัยอำนาจมอบหมายจากคณะกรรมการผสมมีไทยฝรั่งเศส ได้มีการส่งแผนที่ไปให้รัฐบาลสยามจำนวน ๕๐ ฉบับ เสนาบดีมหาไทยทรงตอบรับใน พ.ศ. ๒๔๕๑ กับขอเพิ่มเติมอีก ๑๕ ชุด เพื่อไปแจกจ่ายแก่เจ้าพนักงานท้องถิ่น

๒.๔.๔ คำพิพากษาของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศในคดีเขาพระวิหาร

กัมพูชาเป็นโจทก์ยื่นฟ้องไทยต่อศาลโลกหรือศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ เป็นเรื่องการอ้างอธิปไตยของคูร์ณิเหนือดินแดนซึ่งเป็นที่ตั้งของซากปราสาทพระวิหาร ตั้งอยู่บนเทือกเขา ซึ่งเป็นผืนดินที่ต่อเนื่องออกไปจากแผ่นดินของประเทศไทยในบริเวณเทือกเขา ดงรักและหักลงสู่พื้นที่ราบลุ่มในกัมพูชา ซึ่งอยู่ต่ำกว่าระดับเขาพระวิหารมาก ก่อนหน้าที่กัมพูชาจะเสนอข้อพิพาทนี้ สนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๐ ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ได้แบ่งเส้นเขตแดนระหว่างสยามกับอินโดจีนให้อยู่ต่ำกว่าบริเวณซากปราสาทพระวิหาร ต่อมาฝรั่งเศสเห็นว่าการปักปันเส้นเขตแดนยังไม่ดีพอ

๒.๔.๕ ประเด็นสำคัญ

ศาลโลกจะต้องพิจารณาคือการจัดพิมพ์แผนที่ดังกล่าวโดยการกระทำฝ่ายเดียวของฝรั่งเศสมีผลผูกพันทางกฎหมายต่อรัฐภาคีหรือไม่ เพียงใดและกัมพูชาจะมีอธิปไตยเหนือดินแดนที่เป็นที่ตั้งของปราสาทพระวิหารหรือไม่ ศาลได้ลงนามเห็นว่ากัมพูชาจะมีอธิปไตยเหนือดินแดน ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระวิหาร โดยอาศัยเหตุผล ๒ ประการ ดังต่อไปนี้

ผลผูกมัดของแผนที่ภาคผนวกที่ ๑ ได้แก่ คุณค่าในตัวเองของแผนที่ ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในแผนที่และคุณค่าของแผนที่ที่ได้รับการยอมรับจากรัฐภาคี

คุณค่าของแผนที่ในตัวเอง มีการตั้งคณะกรรมการปักปันเส้นเขตแดนผสม ชุดที่ ๒ ซึ่งมีหน้าที่จะต้องปักปันเส้นเขตแดนในเทือกเขาดงรักด้านตะวันออกรวมทั้งเขา พระวิหารด้วย แต่ปรากฏว่าคณะกรรมการชุดที่ ๒ นี้ไม่เล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องเป็น เส้นเขตแดนในบริเวณเขาพระวิหารอีก การกระทำนี้อาจจะตีความในทางกลับได้ว่า คณะกรรมการผสมชุดที่ ๒ เห็นว่าเส้นเขตแดนที่ถูกปักปันขึ้นตามอนุสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๔ นั้นมีความชัดเจนอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องปักปันซ้ำอีก ศาลเห็นว่าแผนที่ของภาคผนวกที่ ๑ เป็นเพียงคณะกรรมการชุดที่ ๑ มีการปักปันเช่นกันแต่ยังไม่เสร็จซึ่งยังไม่ได้รับการรับรองเป็นลายลักษณ์อักษรจากคณะกรรมการชุดที่ ๑ และไม่มีเอกสารทางราชการอื่นใดที่อาจพิสูจน์ได้ว่าแผนที่ภาคผนวกที่ ๑ นั้น เป็นผลงานโดยชอบของคณะกรรมการผสมชุดที่ ๑ ศาลจึงสรุปว่าในระยะเริ่มแรกในขณะที่แผนที่ได้ทำขึ้น (ค.ศ. ๑๙๐๗) แผนที่นั้นไม่มีลักษณะที่จะผูกมัดรัฐภาคี ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในแผนที่ ศาลโลกยอมรับว่า แผนที่ภาคผนวกที่ ๑ คลาดเคลื่อนไปจากแนวเส้นสันปันน้ำที่อนุสัญญา ค.ศ. ๑๙๐๔ กำหนดเอาไว้ อย่างหยาบๆ ถึงแม้ว่าการปักปันเส้นเขตแดนตามแผนที่ภาคผนวกที่ ๑ จะมีได้เป็นผลงานของคณะกรรมการผสมชุดที่ ๑ ก็ตาม แต่ข้อเท็จจริงก็คือ "รัฐบาล มีอำนาจที่จะรับรองผลของการปักปันเส้นเขตแดนที่คลาดเคลื่อนจากแนวสันปันน้ำ (ซึ่งอนุสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๔ บัญญัติไว้) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือการรับรองแผนที่ภาคผนวก ๑ โดยรัฐบาล คู่พิพาทเป็นความตกลงระหว่างประเทศฉบับใหม่ ซึ่งมีผลลบล้างข้อความที่ภาคีคู่สัญญาได้ตกลงกันไว้แต่เดิมในอนุสัญญาปี ค.ศ. ๑๙๐๔ นั่นเอง รัฐบาลสยามมิได้ทักท้วงข้อผิดพลาดดังกล่าว ขณะที่และภายหลังที่ฝรั่งเศสได้ส่งแผนที่ภาคผนวกที่ ๑ มาให้สยามพิจารณา จึงไม่อาจอ้างเรื่องการทำแผนที่ผิดพลาด โดยนิ่งเฉย และไม่แสดงท่าทีคัดค้านเส้นเขตแดนทั้งที่ไทยสามารถหลีกเลี่ยงได้ การนิ่งเฉยของไทยนั้นเป็นการกระทำที่มีส่วนก่อให้เกิดความผิดพลาดนี้ขึ้นมา

คุณค่าของแผนที่ที่ได้รับการยอมรับจากรัฐภาคี ไทยอ้างว่าไทยไม่เคยให้การรับรองเป็นลายลักษณ์อักษร แก่แผนที่ภาคผนวก ๑ เป็นข้ออ้างที่รับฟังไม่ได้ เพราะไทย รับแผนที่มา ๕๐ ชุด และยังขอเพิ่มเติมอีก ๑๕ ชุดจากฝรั่งเศส เพื่อนำไปแจกจ่ายให้ข้าหลวงประจำจังหวัด ต่อมาในเดือน

มีนาคม ค.ศ. ๑๙๐๙ คณะกรรมการจัดทำแผนที่ประเทศสยามก็ยังได้ประชุมกันที่กรุงเทพฯ เพื่อจัดทำแผนที่ประเทศสยามฉบับย่อขึ้น โดยใช้แผนที่ภาคผนวกที่ ๑ เป็นแม่แบบ ดังนั้น แม้ว่าฝ่ายจะไม่ได้ให้คำรับรองที่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม แต่การประพฤติปฏิบัติของฝ่ายไทยก็สะท้อนให้เห็นว่าฝ่ายไทยไม่ยอมรับโดยพฤตินัยต่อเส้นเขตแดนในบริเวณเขาพระวิหารที่ตีพิมพ์ลงในแผนที่ฉบับนี้มาโดยตลอด ฝ่ายไทยไม่เคยมีปฏิกิริยาโต้ตอบเรื่องนี้ภายในระยะเวลาอันสมควรด้วยเหตุนี้ศาลจึงเล็งเห็นว่าฝ่ายไทย "ได้ให้ความยินยอมโดยการนิ่งเฉยแล้ว" ดังภาษิตลาตินที่ว่า "ผู้ที่เจียบเฉยอยู่ยอมถือเสมือนได้ว่ายินยอม ถ้าเขามีหน้าที่ที่จะพูดและสามารถที่จะพูดได้"

เหตุผลอันรับรอง ท่าทีที่ขัดแย้งกันเองในข้อต่อสู้ของฝ่ายไทย เจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิคของไทยได้ค้นพบว่ามีผลผิดพลาดในการเขียนตำแหน่งของลำน้ำเสลงลงในแผนที่ แต่ไม่ได้ทำการประท้วงในระดับระหว่างประเทศ ต่อมาความตกลงระหว่างสยามกับฝรั่งเศส จัดตั้งคณะกรรมการประนอมทบทวนเส้นเขตแดนหลายจุด ยกเว้นในส่วนที่เป็นข้อพิพาทนี้ อีกประการหนึ่งเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของฝ่ายไทยคือกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จไปสำรวจทางโบราณคดีในเขตของเขาค้อพระวิหาร ฝรั่งเศสได้ตั้งกองทหารรับเสด็จแต่ฝ่ายไทย ก็มิได้มีปฏิกิริยาโต้ตอบเพื่อคัดค้านอธิปไตยของฝรั่งเศสเหนือเขาพระวิหาร แม้ไทยจะอ้างว่ารัฐบาลของตนมิได้ทักท้วงแต่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นได้ครอบครองดินแดนส่วนนี้อย่างบริสุทธิ์ใจ คือครอบครองด้วยความเชื่อมั่นว่าดินแดนนี้อยู่ภายใต้อธิปไตยของตนมาโดยตลอดแต่ศาลโลกเห็นว่า "เป็นการยากที่ศาลจะยอมรับว่าการกระทำของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นจะสามารถ ลบล้างท่าทีของรัฐบาลไทยที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง"

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคำพิพากษาของศาลโลกได้นำเอาหลักกฎหมายวิธีพิจารณาความของกลุ่มประเทศแองโกล-แซกซอน มาปรับใช้กับคดีนี้หลักดังกล่าวได้แก่ "หลักทฤษฎีปิดปาก หรือเอสตอปเปิล (Estoppel)" ซึ่งเป็นวิธีพิจารณาความที่ตั้งอยู่บน พื้นฐานของหลักแห่งความบริสุทธิ์ใจ เปิดโอกาสให้คู่ความใช้วิธีนี้ปิดปากฝ่ายตรงข้าม เมื่อฝ่ายหนึ่งให้ข้อขัดแย้งกันเอง ศาลโลกไม่ได้ใช้สำนวนเอสตอปเปิลนี้โดยตรง แต่กลับหลีกเลี่ยงไปใช้คำ "Preclusion" แทน

๒.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ครั้งนี้มีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ เอกสารทั่วไป

ศิริพร สุเมธรัตน์ ได้กล่าวถึงความพยายามที่จะสร้างสันติภาพท่ามกลางการทำสงครามกัน มีเนื้อหาสรุปว่า แม้ว่าการเจรจาสันติภาพจะไม่สำเร็จก็ตาม แต่ก็ทำให้รู้ว่าสันติภาพเป็นทางออกที่มนุษย์เห็นว่าเป็นวิถีทางรอดของมวลมนุษยชาติ ความพยายามสร้างสันติภาพระหว่างสหรัฐอเมริกา กับสหภาพโซเวียตในช่วงสงครามเย็น ก็ยังมีการเจรจาเพื่อจำกัดอาวุธยุทธศาสตร์ฉบับที่ ๑ (SALT I) โดยการเจรจาครั้งนี้นำโดยประธานาธิบดีจิมมี่คาร์เตอร์แห่งสหรัฐอเมริกา กับประธานาธิบดีเรอเนอ ช็อง เป็นผู้นำสหภาพโซเวียตในขณะนั้น เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ที่กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย โดยเป็นการลงนามว่าด้วยการจำกัดระบบจรวดต่อต้านขีปนาวุธ (Anti Ballistic Missile : ABM) ซึ่งมีสาระสำคัญ ได้แก่ การลดฐานที่ตั้งของระบบจรวดต่อต้านขีปนาวุธให้เหลือเพียงประเทศละ ๒ ฐาน และจะทำลายหรือเรือถ่อนระบบต่อต้านจรวดขีปนาวุธส่วนเกิน ตลอดจนให้ดำเนินการ

ตรวจสอบและลงนามในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเพื่อขจัดความหวาดหวั่นจากความตึงเครียดในสงครามนิวเคลียร์ ซึ่งเป็นความสำเร็จในทางการทูตครั้งแรกที่ได้นำไปสู่ความผ่อนคลายความตึงเครียดในยุคสงครามเย็น และเป็นจุดเริ่มต้นของความหวังในการสร้างสันติภาพและความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศ^{๑๗๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงความล้มเหลวของการสร้างสันติภาพ มีใจความโดยสรุปว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งที่ผ่านมาในระดับโลกมักใช้วิธีคานอำนาจกัน หรือใช้ความกลัวต่อภัยพิบัติที่ยิ่งใหญ่กว่าเป็นเครื่องยับยั้ง ดังจะเห็นได้จากในยุคของสงครามเย็นตลอดเวลายาวนานโลก ๒ ค่ายอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (ไม่มีสงครามใหญ่ภายนอก แต่จิตใจเร่าร้อนไม่มีสันติ) โดยมีอาวุธนิวเคลียร์และความกลัวต่อการตอบโต้ด้วยอาวุธนิวเคลียร์นั้นเป็นเครื่องยับยั้งสงคราม ต่างฝ่ายก็เร่งผลิตอาวุธให้เท่าทันกัน ซึ่งกลายเป็นสงครามในยามสันติ และเป็นสงครามเย็นที่ทาลายมนุษยชาติอย่างเล็ดเย้น สะท้อนให้เห็นว่ามนุษยชาติยังก้าวไปได้้น้อยมากในวิถีทางแห่งการสร้างสรรค์สันติภาพ^{๑๗๒}

ปรีชา ศรีวาลย์ ได้กล่าวถึงแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงไว้อย่างน่าสนใจว่า มีหนทางที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งได้โดยสันติวิธี ซึ่งจะต้องได้รับความยินยอมของคู่ขัดแย้ง ๓ วิธี ได้แก่ ๑) การตกลงกันระหว่างรัฐบาล ตัวอย่างเช่น ฝรั่งเศสและอังกฤษทำความตกลงเรื่องชูตานหลังจากเหตุการณ์ฟาโซดา, ๒) ส่งเรื่องราวไปยังตุลาการ เช่น กรณีพิพาทสิทธิอาราบาма ระหว่างอังกฤษกับสหรัฐ, ๓) การเรียกร้องให้มหาอำนาจต่างๆ ร่วมกันเป็นผู้ไกล่เกลี่ย เช่น ในกรณีตกลงเรื่องโมร็อกโก แสดงให้เห็นถึงวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยคู่ขัดแย้งมีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน ยินยอมพร้อมใจส่งเรื่องให้ตุลาการตัดสิน แต่หากยังแก้ปัญหาไม่ได้ก็พร้อมใจกันเปิดทางให้ชาติมหาอำนาจเข้าไปไกล่เกลี่ย แต่จะหลีกเลี่ยงการใช้อำนาจบีบบังคับ^{๑๗๓}

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “ความอยู่รอดของประเทศไทย”^{๑๗๔} และ “อติมมยาคืออะไร? และ อติมมยาคับสันติภาพของโลก”^{๑๗๕} สรุปความได้ว่า สันติภาพมีได้ทางเดียวเท่านั้นคือจากความไม่เห็นแก่ตัว โลกจะไม่มีสันติภาพ ถ้าปราศจากสันติสุขส่วนบุคคล และปราศจากความเข้าใจระหว่างศาสนา (No World Peace without Individual Peace, without Mutual Understanding between (the two) Religion) และ อติมมยาศาสนาสามารถสร้างสันติภาพของโลก เป็นปัจจัยแก่สันติภาพของโลก ภาวะที่อะไรๆปรองดองไม่ได้ กลายเป็นภาวะแบบสูงสุดของจิต จิตมีภาวะสูงขึ้นไปเรื่อยๆถึงภาวะที่ไม่มีอะไรสามารถปรองดองได้ไม่ว่าวัตถุหรืออารมณ์ เป็นจิตที่ไม่สร้างปัญหา เป็นจิต

^{๑๗๑} ศิริพร สุเมธรัตน์, *วิถีโลก*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๗.

^{๑๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *มองสันติภาพผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๑๗๓} ปรีชา ศรีวาลย์, *สงครามโลกครั้งที่ ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๑๗๔} พุทธทาสภิกขุ, *ความอยู่รอดของประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓).

^{๑๗๕} พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยาคืออะไร? และ อติมมยาคับสันติภาพของโลก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓).

เรียกว่าไม่เห็นแก่ตัว และนี่คือทางออกของปัญหา ออกจากวิกฤตการณ์อ้อมๆตามนี้ เหมาะสมอย่างยิ่งกับโลกปัจจุบันนี้

พุทธทาสภิกขุ ได้เสนอแนวคิด “สันติวิธี” อันเป็นแนวทาง หรือมรรควิธีที่ทำให้เกิดขึ้นสันติภาพในยุคปัจจุบัน ท่านพุทธทาสได้ตั้งคำถาม “ทำไมจึงปรารถนาเรื่องสันติภาพ” เหตุผลก็คือสันติภาพนั้น มันสำคัญอยู่ในตัวมันเอง คือ จำเป็นสำหรับชีวิตทุกชีวิตไม่ว่าจะอยู่ในระดับส่วนบุคคลหรือทั้งหมดในโลก ล้วนต้องการสันติภาพท่านพุทธทาสภิกขุมองว่า การที่สันติภาพจะเกิดขึ้น และสำเร็จผลตามที่ต้องการนั้นปัจเจกบุคคล และสังคมโดยรวมต้องมี “ตรีปิธาน” กล่าวคือ

๑) การทำให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนๆ ซึ่งข้อนี้จะสามารถทำลายความเห็นแก่ตัวอันเป็นศัตรูของสันติ

๒) ทำความเข้าใจระหว่างศาสนา เพราะการที่ชาวโลกที่นับถือศาสนาที่แตกต่างกันพากันทำความเข้าใจศาสนาต่างๆแล้วจะทำให้เกิดความเข้าใจยอมรับในความแตกต่างและร่วมมือกันในที่สุด

๓) ออกมาเสียจากอำนาจวัตถุนิยม เพราะว่าการที่คนไม่เข้าถึงหัวใจของศาสนาก็เพราะมัวลุ่มหลงมัวเมาในวัตถุนิยม ซึ่งการลุ่มหลงมัวเมาทำให้ขาดความร่วมมือของบุคคลระหว่างศาสนา^{๑๗๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ในทัศนะเกี่ยวกับแนวคิด “สันติวิธี” มีนัยที่ครอบคลุมสันติวิธี ๒ ประเภทคือ การใช้สันติวิธีเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง และการใช้สันติวิธีเพื่อเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต แต่เมื่อกล่าวถึงความขัดแย้ง ท่านมองว่าเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นได้เป็นธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะสิ่งทั้งหลายมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจะทำให้เกิดความขัดแย้งต่อกัน แต่ความแตกต่างก็ทำให้เกิดประโยชน์หลากหลาย และมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้นหากจะแปลผลของความแตกต่างนั้นให้กลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ทำให้เกิดแง่คิด และมุมมองใหม่ ท่านได้ชี้จุดเด่นของเมื่อมีความขัดแย้งว่าควรก่อรูปขึ้นมาจากเจตนาดีมีจุดมุ่งหมายเพื่อความดีงาม และความก้าวหน้า และความร่มเย็นของสังคม^{๑๗๗} เปรียบได้กับคนสองคนมีความเห็นแตกต่างกัน การไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องคือ การตระหนักของบุคคลต่อสถานการณ์หนึ่งที่แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดการกำหนดเป้าหมายที่ขัดแย้งกันได้ ความขัดแย้งจึงมักถูกมองว่าไม่ดี แต่ในความเป็นจริงแล้วในบางกรณี ความขัดแย้งในความต่างก็จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดวิธีการแก้ปัญหาาร่วมกันได้อย่างสร้างสรรค์^{๑๗๘} นำเสนอแง่มุม “สันติวิธี” ว่า หลักความคิดหลักสากล ๓ ประการ จะทำให้เกิดสันติ กล่าวคือ

๑) ความจริงที่เป็นสากล คือ หลักความจริงที่เป็นกลางๆ มีผลเสมอเหมือนกันแก่ทุกคน รวมทั้งทุกศาสนา

๒) ความเป็นมนุษย์ที่เป็นสากล คือ ความเป็นมนุษย์ที่จะต้องมองเห็น เข้าใจ ให้ความนับถือเสมอ

^{๑๗๖} พุทธทาสภิกขุ, **สันติภาพของโลก**, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๑), หน้า ๑-๒.

^{๑๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

^{๑๗๘} R.E. Coffey, C.Cook, & P. L. Hunsaker, **Management and Organizational Behavior**. Burr Ridge, (IL: Irwin. 1994), p. 122.

๓) ความมีเมตตาที่เป็นสากล คือ แผ่ความรู้สึกเป็นมิตร ความรัก ความปรารถนา ประโยชน์สุขแก่มนุษย์ทั่วทุกคนเสมอเหมือนกัน โดยไม่มีการจำกัดหรือแบ่งแยก เป็นแนวคิดสันติวิธีที่จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันในความแตกต่างสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติและเกิดการเกื้อกูลกัน^{๑๗๙}

เจนิส บราห์ม สปริง ได้กล่าวไว้ว่า การให้อภัยแบบไม่มีเงื่อนไขในกรณีที่เกิดความไม่เข้าใจกันหรือความรุนแรงจนนำไปสู่ความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง การให้อภัยในลักษณะนี้ ผู้ประสบความสูญเสียมีความยินยอมพร้อมใจที่จะให้อภัยด้วยเหตุผล ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอดีตได้ เพื่อให้อีกฝ่ายสามารถดำเนินชีวิตไปได้อย่างปกติ ไม่หวาดระแวง หรือเกิดอาการกตัญญู หรือบิคุนทางใจ ซึ่งเจนิส บราห์ม สปริง เรียกการให้อภัยในลักษณะนี้ว่า “Cheap Forgiveness” ซึ่งเป็นการให้อภัยที่ง่ายและเร็ว ไม่มีเงื่อนไขเป็นเชิงบังคับต่อการสร้างให้เกิดความสันติปรองดองกัน เป็นแนวคิดที่เริ่มจากภายในตนเอง เป็นการกำจัดพิษภายในตนเอง รักษาและขัดโคลนตมแห่งอารมณ์ออกจากความคิด ปลดปล่อยจิตที่ถูกครอบงำให้สามารถสร้างความสงบในตัวเองเหมือนว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นฉะนั้นการให้อภัยต่อกันและกันจึงเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้^{๑๘๐}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑” สรุปความว่า เราจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องก้าวต่อไปข้างหน้าสู่แนวความคิดที่เป็นเชิงบวกหรือ positive อย่างแท้จริงในเรื่องการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันคือจะต้องมองมนุษย์เป็นเพื่อนมนุษย์ เป็นเพื่อนร่วมโลก เป็นผู้เสมอหน้ากันต่อกฎธรรมชาติ และความร่วมมือกันคือจะต้องมีเมตตาคือความรักกัน เป็นเครื่องประสานหล่อเลี้ยงด้วยเมตตาหรือความรักนั้นจะต้องพัฒนาให้ถึงขั้นที่เรียกตามศัพท์พระพุทธศาสนาว่าเป็น อปปมัญญา คือไม่มีขอบเขต ไม่จำกัดกลุ่มพวก แต่เป็นสากลจริงๆ ไม่ใช่เมตตาแบบแบ่งแยก มนุษย์กับมนุษย์ แม้ต่างศาสนาทั้งก็สัมพันธ์กันด้วยเมตตาไมตรี แต่กับสังฆธรรมมนุษย์จะต้องสัมพันธ์ด้วยปัญญา ต้องตรงไปหาตัวความจริง ถ้าทำอย่างนี้ก็ถูกต้องไม่มีปัญหา^{๑๘๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ชาวพุทธจะอยู่ร่วมกับศาสนิกชนของศาสนาอื่นๆ แม้เมื่อมีลัทธิศาสนาใหม่ๆ เข้ามาจากภายนอก ก็ได้พบการต้อนรับเป็นอย่างดี และเปิดโอกาสหรือถึงกับช่วยเหลือเพื่อให้มีการเผยแพร่โดยสะดวก ชาวพุทธมิใช่มีเพียงขันติธรรมเป็นปกติธรรมดาเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์เชิงบวก คือถึงกับช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเกื้อกูล หรือประสานร่วมมือกัน ด้วยเมตตากรุณา จึงกลายเป็นปัจจัยและเป็นสื่อที่จะช่วยให้ศาสนาต่างๆ ที่แตกต่างหลากหลายสามารถอยู่ร่วมกันได้ดี^{๑๘๒}

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุนามราชชน) กล่าวถึงความหมายคำว่า ศาสนาของนักปราชญ์ชาวตะวันตกที่มีการรวบไว้ ว่าศาสนา คือ ความเชื่อ ซึ่งแสดงออกมาให้ปรากฏเห็นเป็นกิริยาอาการของ

^{๑๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๙.

^{๑๘๐} Janis Brahms Spring, *How Can I Forgive You*, (New York: Harper Collins Publishers, 2005), pp.2-12.

^{๑๘๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑*, ศุภวาระอายุมงคลคุณหญิงกระจางศรี รักตะกนิษฐ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖).

^{๑๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๕), หน้า ๓๒.

ผู้ที่เลื่อมใส ว่ามีความเคารพเกรงกลัวซึ่งอำนาจอันอยู่เหนือโลก หรือพระเจ้า ซึ่งบอกให้ผู้เชื่อรู้ได้ด้วย ปัญญาความรู้สึกเกิดขึ้นเองด้วยสมณญาณ ว่าต้องมีอยู่เป็นรูปร่างอย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องเป็นผู้สร้าง และเป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ ให้มีอยู่เป็นอยู่ กล่าวง่ายๆ ศาสนา คือการบูชาพระเจ้าผู้ ซึ่งมีทิพย์อำนาจอยู่เหนือธรรมชาติ ด้วยความเคารพเกรงกลัว^{๑๘๓}

ติช นัท ฮันห์ เขียนไว้ในเรื่อง Love in Action ในหนังสือ “Engaged Buddhist Reader” และ ในเรื่อง Please Call Me by My True Names จากหนังสือ “The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism” สรุปความได้ว่า อหิงสาไม่ใช่หลักการ (dogma) แต่เป็นกระบวนการ (process) การแสดงออกเพื่อสันติภาพทุกครั้งต้องมีใครสักคนแสดงความกล้าหาญที่ต้องเผชิญกับความรุนแรงเพื่อกระตุ้นให้เกิดความรัก เป็นความรักและความเสียสละเหมือนการถูกตรึงบนไม้กางเขนของพระเยซู ที่ผู้เสียสละชีวิตไม่ได้กระทำด้วยความรุนแรง ถ้าคิดว่า ความรุนแรงบางครั้งเป็นสิ่งที่จำเป็น แสดงว่าคนนั้นต้องการเรื่องการตระหนักรู้มากขึ้นและต้องการความรักมากกว่านี้^{๑๘๔}

พระมหาประยูร ธมมจิตโต (มีฤกษ์) ได้กล่าวถึงแนวทางของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสันติภาพ เนื้อหาโดยสรุปว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องสันติภาพอย่างเป็นสากล พระพุทธเจ้าได้รับการยอมรับว่าเป็นพระราชาแห่งสันติภาพ โดยอ้างถึงคำพูดของท่านเจที ชันเดอร์แลนด์ ว่า ตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาสอนเรื่องสันติภาพแก่พุทธศาสนิกชนอย่างจริงจังและได้ผลยิ่งกว่าศาสนาสำคัญอื่นใดที่โลกรู้จัก ทั้งหลักธรรมคำสอน แนวทาง กระบวนการและอัตลักษณ์ของพุทธศาสนาสอดคล้องกับแนวทางสันติภาพ จึงเป็นศาสนาแห่งสันติภาพ และท่านยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะทางศีลธรรมของชาวพุทธในมิติทางสังคมว่า “ศีลเป็นข้อห้ามไม่ให้เบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพราะผลแห่งการเบียดเบียนผู้อื่นหรือการแย่งชิงผลประโยชน์ของผู้อื่นนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความไม่สงบขึ้นในสังคม และเป็นความอยุติธรรม ผู้ใดที่ทำร้ายผู้อื่นหรือละเมิดทรัพย์สินของผู้อื่น ผู้ นั้นไม่ใช่ชาวพุทธที่ดี 290N โดยท่านเห็นว่าศีลเป็นตัวชี้วัดคุณค่าความดีงามของแต่ละบุคคล^{๑๘๕}

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงมุมมองของพระพุทธศาสนาต่อสันติภาพ โดยสรุปว่า พระพุทธองค์ทรงสอนว่าจะดับทุกข์ได้โดยถอนรากเหง้าของความทุกข์ การที่จะบรรลุถึงสันติภาพได้อย่างแท้จริง จะต้องกำจัดรากเหง้าแห่งความขัดแย้ง สิ่งที่นักสร้างสันติพึงกระทำคือการตระหนักและจัดการกับโลกะ โมหะ โทสะ ที่แสดงตัวออกมาเป็นความขัดแย้ง คุณภาพทางจิตของนักสร้างสันติจึงเป็นสมบัติสำคัญ ที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้^{๑๘๖}

^{๑๘๓} เสฐียรโกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒), หน้า ๑๔.

^{๑๘๔} Thich Nhat Hanh, “Love in Action”, Engaged Buddhist Reader, edited by Arnold Kotler, (Berkeley: Parallax Press, 1996), and “Please Call Me by My True Names”, The Path of Compassion: Writings on Socially Engaged Buddhism, edited by Fred Eppsteiner, (Berkeley: Parallax Press, 1985).

^{๑๘๕} พระมหาประยูร ธมมจิตโต (มีฤกษ์), พุทธวิธีสร้างสันติภาพ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๗.

^{๑๘๖} พระไพศาล วิสาโล, ศาสนาและศิลปะแห่งการระงับความขัดแย้ง, (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐.

๒.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระวิมาน คมกัรปณฺณโณ (ตริกมล) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ศิลปะ ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ” ผลการวิจัยพบว่า สันติภาพเป็นสภาวะที่ปราศจากความรุนแรง และเป็นสภาวะที่ปราศจากการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ ทั้งความรุนแรงต่อตนเองหรือผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม นักการศาสนาจะมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับสันติภาพทางจิตที่ปราศจากความรุนแรง แต่นักเคลื่อนไหวทางสังคมมองว่าสันติภาพเป็นสภาวะที่ไม่ถูกกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบ ในขณะที่นักปฏิบัติการทางสังคมจะมองว่าสันติภาพเป็นสภาวะที่ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งทางตรง ทางอ้อม ทางโครงสร้างและทางวัฒนธรรม การสร้างสันติภาพทำได้โดยการควบคุมกิเลสภายในของแต่ละบุคคล การไม่ก่อความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อม การควบคุมพฤติกรรมด้วยการใช้ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคม การปรับโครงสร้างและค่านิยมเพื่อไม่ให้เอื้อหรือส่งเสริมการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ ในกรณีของชาวบ้านสาวะถีและชาวบ้านผือ นั้น พบว่า ชาวบ้านสาวะถีมีความขัดแย้งกับอำนาจภายนอก ได้แก่ ความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์และความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ซึ่งถูกแก้โดยยุติการใช้ความรุนแรง ไม่บิดเบือนข้อมูล การยอมรับในอัตลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นนิยมและยกย่องเชิดชูบุคคลสำคัญของชาวบ้าน ลดภาวะความหวาดระแวง และการให้ความช่วยเหลือเยียวยา ส่วนความขัดแย้งภายในหมู่บ้าน ได้แก่ ความขัดแย้งทางการเมือง ซึ่งแก้ด้วยการเคารพกติกา แข่งขันอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนภายในหมู่บ้าน ซึ่งแก้ได้ด้วยกระบวนการสานความสัมพันธ์ ในขณะที่หมู่บ้านผือมีลักษณะเป็นความขัดแย้งทางทรัพยากร ซึ่งสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการเจรจาไกล่เกลี่ยโดยยึดความสัมพันธ์มากกว่ายึดผลประโยชน์ เพื่อนำไปสู่การแบ่งปันทรัพยากรอย่างเป็นธรรม โดยทั้ง ๒ หมู่บ้านนำประเด็นความขัดแย้งมาสู่การพัฒนาาร่วมกันอย่างยั่งยืน โดยนำมาเป็นพื้นฐานในการกำหนดกติกาและตั้งคณะกรรมการแก้ปัญหาข้อพิพาทในรูปของสภาผู้เฒ่า ในขณะที่จุดแข็งก็คือการมีผู้นำทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะการนำหลักศิลปะ ๕ มาเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืน^{๑๘๗}

พระมหากระเศียร อาภาสุวรรณ ได้กล่าวถึงสันติภาพในแบบขององค์การสหประชาชาติ กับพระพุทธศาสนาว่า ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ ให้ความสำคัญอย่างยิ่งเกี่ยวกับเรื่องสิทธิ เสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ เพราะเชื่อว่าสิ่งดังกล่าวสามารถทำให้เกิดขึ้นภายในกลุ่ม สังคม ประเทศ ระหว่างประเทศ และโลก จะส่งผลทำให้เกิดสันติภาพได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากประเทศสมาชิกทั้งหลายอย่างจริงจังและจริงใจ ส่วนหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวก็มีอยู่อย่างสมบูรณ์ มีความลึกซึ้งกว้างไกลและครอบคลุมยิ่งกว่า เพราะสันติภาพในทางพระพุทธศาสนาเป็นสันติภาพที่ถาวร เมื่อเข้าถึงแล้วได้ชื่อว่าเป็นผู้ปลดปล่อยเครื่องพันธนาการทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง ซึ่งมนุษย์ทุกคนก็สามารถเข้าถึงได้โดยเสมอภาคกัน^{๑๘๘}

^{๑๘๗} พระวิมาน คมกัรปณฺณโณ (ตริกมล), “การศึกษาวิเคราะห์ศิลปะ ๕ ในฐานะเป็นรากฐานของสันติภาพ”, *ปริญญาพุทธศาสนตรศุขกัณฐิบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)*, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙, หน้า ๑๒๐

^{๑๘๘} พระมหากระเศียร อาภาสุวรรณ, “พระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน และแนวคิดของนักวิชาการชาวพุทธในประเทศไทย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒.

ขวัญชัย เชื้อเมืองพาน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวทางเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญของวัดพระธาตุตอดยสุเทพราชวรวิหารและชุมชนหมู่บ้าน” พบว่า ปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบอยู่ร่วมกันระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญ คือการให้ความหมายที่ตรงกันต่อพื้นที่ เพราะเมื่อเกิดการให้ความหมายที่ตรงกันแล้วจะส่งผลให้เกิดการใช้พื้นที่นั้นๆ ไปในทิศทางเดียวกัน นำไปสู่การกำหนดแนวทางในการสร้างกฎของพื้นที่และการใช้พื้นที่ร่วมกันในชุมชน ดังนั้นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงให้เกิดความสัมพันธ์แบบอยู่ร่วมกัน คือ การสร้างและปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีของคนในชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกัน เปิดโอกาสให้สามารถกำหนดความหมายของพื้นที่ร่วมกันทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญ รวมถึงการกำหนดแนวทางในการมีส่วนร่วมของการใช้พื้นที่จากทุกส่วน เพื่อนำไปสู่การเกิดขึ้นของการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน^{๑๘๙}

สุริยันต์ สุวรรณราช ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของไทยพุทธมุสลิม ในจังหวัดสตูล” พบว่า ชาวไทยพุทธ มุสลิม และชาวจีนเป็นชนกลุ่มน้อยที่ได้อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ทำมาหากินร่วมกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตั้งแต่อดีตกระทั่งปัจจุบันจึงไม่เกิดความขัดแย้งเพราะเหตุต่างชาติพันธุ์ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี และธรรมเนียมปฏิบัติ การประกอบอาชีพที่เหมือนกัน มีวิถีทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดียวกัน จึงไม่เกิดช่องว่างทางชนชั้นในชุมชน ไม่มีการกดขี่ขูดรีดประชาชนในชุมชน จึงไม่มีความขัดแย้งและการปกครองของผู้นำแต่ละชุมชน ที่มาจากความยินยอมของประชาชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะการคัดเลือกผู้นำชุมชนตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันโดยยึดหลักการเป็นตัวแทนของชนส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงกติกากฎระเบียบในการปกครอง จึงไม่มีการต่อต้านหรือขัดขวางสันติภาพจึงเกิดขึ้น กลายเป็นปัจจัยที่สำคัญในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของสองกลุ่มวัฒนธรรม^{๑๙๐}

ธนาภรณ์ ไกล่ชิด และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนกุฎีจีน(ซอยวัดช่างตาครุส) เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร” พบว่า ในด้านกระบวนการทางสังคม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกุฎีจีนมีการพบปะและร่วมทำกิจกรรมด้วยกันอยู่เสมอ ซึ่งกิจกรรมส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา นอกจากประชากรในชุมชนจะมีการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันแล้ว ยังมีการปฏิสัมพันธ์อันดีกับชุมชนใกล้เคียงถึงแม้จะมีความแตกต่างกันทางด้านศาสนาแต่ก็ยังคงติดต่อช่วยเหลือกันอยู่เสมอ สังคมโดยภาพรวมของชุมชนกุฎีจีนประชากรในชุมชนมีความรัก ความสามัคคีปรองดองกันจึงทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสงบสุข^{๑๙๑}

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญยากร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า การจัดการ

^{๑๘๙} ขวัญชัย เชื้อเมืองพาน, “แนวทางเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญของวัดพระธาตุตอดยสุเทพราชวรวิหารและชุมชนหมู่บ้าน”, รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์, (กองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น), ๒๕๕๑

^{๑๙๐} สุริยันต์ สุวรรณราช “ปัจจัยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของไทยพุทธมุสลิม ในจังหวัดสตูล”, รายงานการวิจัย, (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔.

^{๑๙๑} ธนาภรณ์ ไกล่ชิดและคณะ “วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนกุฎีจีน (ซอยวัดช่างตาครุส) เขตธนบุรีกรุงเทพมหานคร”, รายงานการวิจัย, (คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๐.

ความขัดแย้งโดยสันติวิธีมีประเด็นที่น่าสนใจคือ ประชาชนในกลุ่มน้ำแม่ตาช้างได้นำหลักคิดในทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการจัดการความขัดแย้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการแย่งชิงน้ำสู่การแบ่งปันน้ำ

จากการยึดมั่นในความเป็นอัตลักษณ์ไปสู่การสลายและทำลายความเป็นอัตลักษณ์ มีการร่วมมือกันในการหาทางออกให้แก่ประเด็นความขัดแย้ง นอกจากนั้นประชาชนได้นำหลักคิดทางพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับพิธีกรรมและภูมิปัญญาพื้นบ้าน เพื่อสร้างจิตสำนึก มองเห็นคุณค่าของผืนป่า และลุ่มน้ำ และมีท่าทีที่ถูกต้องทั้งในการกระทำที่ไม่ทำลายป่า อันเป็นการแสดงความกตัญญูต่อเวทีย่อยน้ำและลุ่มน้ำ ซึ่งทำให้ความขัดแย้งในประเด็นของชาติพันธุ์ได้ดำเนินไปสู่จุด “สมดุล” อย่างสันติ^{๑๙๒}

โตชากู อีเคตะ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สู่สันติ บทสนทนาระหว่าง โยฮัน กัลตุงและ โตชากู อีเคตะ” สรุปความว่า หลักคำสอนพื้นฐานของพุทธศาสนา หลักปฏิจกสมุปบาทความทุกข์ คือ ๕ ฯลฯ เป็นประทีปในการแก้ปัญหาในสังคมปัจจุบันที่ซับซ้อนรวมทั้งความเป็นเอกภาพของโลกทฤษฎีหลักปฏิจกสมุปบาทจะมีพลังที่จะใช้เป็นฐานแห่งเอกภาพของโลกได้อย่างมีประสิทธิภาพพื้นฐานที่สำคัญที่สุดสำหรับคุณค่าภายในนี้ คือความมีศักดิ์ศรีในชีวิต ในเมื่อสรรพสิ่งมาจากเหตุ สรรพสิ่งต่างอิงอาศัยกันเกิด ธาตุแห่งชีวิตของปัจเจกบุคคลต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ศักดิ์ศรีแห่งชีวิตจึงมาจากเอกภาพสานโยงซึ่งกันและกัน พระนิชิเรน ไดโซนิชิ เห็นว่าเมตตาและพุทธภาวะเป็นศูนย์กลางของโลกที่มีปฏิจกสมุปบาทเป็นกลไก ซึ่งสรรพสิ่งทั้งปวงและแม้ปฏิจกสมุปบาทเองก็ต้องอาศัยพุทธภาวะนั้นคือพลังชีวิต เราจะต้องยอมรับศักดิ์ศรีของชีวิตทั้งภายในและคุณค่าสากล^{๑๙๓}

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา) ได้ทำสารนิพนธ์เรื่อง “พุทธศาสนาเพื่อสังคม: กรณีศึกษาการตีความศีลห้าของเครือข่ายพุทธศาสนิกเพื่อสังคมนานาชาติ”^{๑๙๔} ผลการศึกษาพบว่า ส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ทางศาสนาแบบใหม่ที่ไม่สอดคล้องกับจารีตดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา สำหรับนักคิดหรือนักวิชาการที่เป็นชาวพุทธอยู่แล้ว เช่น พระวัลโปละ ราหุล อริยรัตน์ พระดิช นัท อันห์ องค์กรทะไล ลามะ เชื่อมั่นว่ามิติทางสังคมเป็นรากฐานดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว เช่น การที่พระพุทธเจ้าตรัสให้พระสาวกเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์ของชาวโลก หลักเมตตากรุณาในพรหมวิหาร ๔ หลักความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมตามหลักทศ ๖ หลักการสงเคราะห์กันในสังคหวัตถุ ๔ หรือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยการอิงอาศัยกันเกิดขึ้นของสรรพสิ่งตามหลักปฏิจกสมุปบาท เป็นต้นล้วนแสดงให้เห็นมิติทางสังคมในพระพุทธศาสนา

^{๑๙๒}พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิกร) “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๓.

^{๑๙๓}โตชากู อีเคตะ, สู่สันติบทสนทนาระหว่างโยฮัน กัลตุง และโตชากู อีเคตะ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๑.

^{๑๙๔}พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา), “พุทธศาสนาเพื่อสังคม: กรณีศึกษาการตีความศีลห้าของเครือข่ายพุทธศาสนิกเพื่อสังคมนานาชาติ”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๗.

ทั้งสิ้น เพียงแต่การรูปการเสนอคำอธิบายในแต่ละยุคสมัยอาจจะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันบ้างตามสภาพแวดล้อมทางสังคมในแต่ละยุคสมัย

พระมหานครินทร์ แก้วโชติรุ่ง ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยได้สรุปความสำคัญของสันติภาพว่า “ความสำคัญของสันติภาพทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม ล้วนตั้งอยู่บนฐานแนวคิดเกี่ยวกับความอยู่รอดของโลกและมนุษยชาติ เพราะโลกเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เมื่อโลกปลอดภัย มนุษย์และสิ่งมีชีวิตก็อยู่รอดปลอดภัย”^{๑๙๕}

ชัชวาลย์ ชิงชัย กล่าวถึงความสัมพันธ์ของศีลกับสันติภาพ สรุปว่า การปฏิบัติในเรื่องของศีลก็คือการสำรวมระงับกายและวาจาไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น โดยมีเมตตาธรรมเป็นเครื่องผดุงใจที่จะไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทุกประเภท การละเมิดศีลจึงเป็นการทำลายสันติภาพของโลก ศีล ๕ จึงเป็นเครื่องวัดความเจริญของมนุษย์ คนไม่มีศีลจัดว่าเป็นคนป่าเถื่อน สรุปความว่าฐานคิดของศีล ๕ ได้รับอิทธิพลมาจากความเมตตาภายกรรม เมตตาวัจกรรม และเมตตาโมโนกรรม ความเมตตาจึงส่งผลให้ไม่เบียดเบียนกันทุกรูปแบบ^{๑๙๖}

หิมาพรณ รักแตงาม ได้ศึกษาวิเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพุทธศาสนาของดิช นัท ฮันท์ จากการศึกษาพบว่า ท่านดิช นัท ฮันท์ ได้นำเสนอแนวทางสันติภาพในรูปของข้ออบรม ๕ ประการ คือ “การเคารพในชีวิต (Reverence for Life) ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (Generosity) ความรับผิดชอบต่อความสัมพันธ์ทางเพศ (Sexual Responsibility) การฟังอย่างลึกซึ้งและวาจาแห่งความรัก (Deep Listening and Loving Speech) และอาหารสำหรับสังคมแห่งสติ (Diet for a Mindful Society)” ซึ่งแนวคิดดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวทางศีล ๕ เพียงแต่ท่านจะเน้นเรื่องของการใช้สติเป็นหลักสำคัญในการควบคุมศีลข้ออื่นๆ^{๑๙๗}

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวเนื่องกับขันติธรรม เป็นแนวทางของผู้นำชุมชนต้องทำให้เกิดขึ้นโดยสร้างกระบวนการอย่างสันติเพื่อให้ประชาชนพื้นที่ ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา อยู่อย่างสันติสุข ตลอดไป

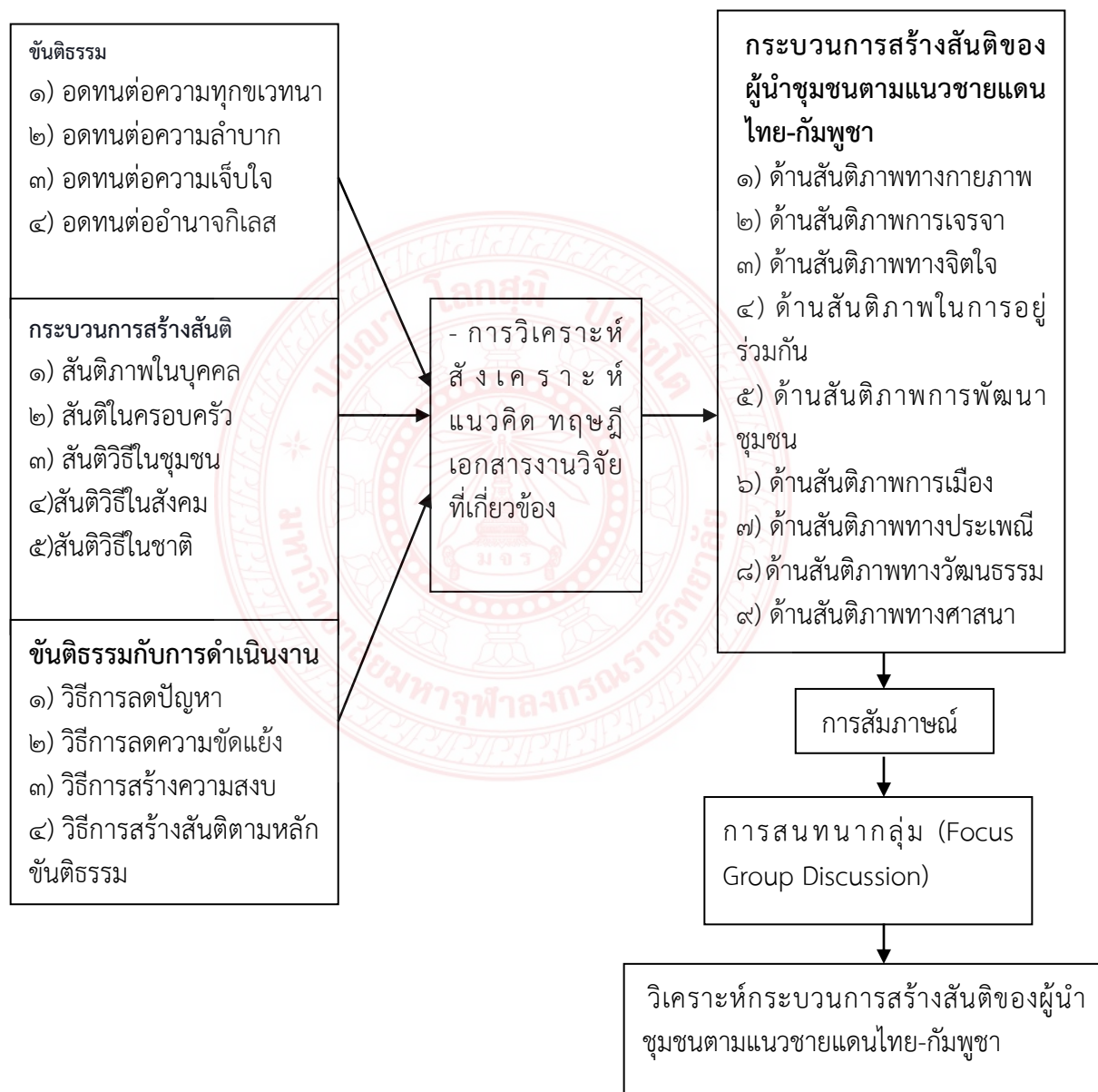
^{๑๙๕}พระมหานครินทร์ แก้วโชติรุ่ง, “สันติภาพตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ: ความหมายและการประยุกต์ใช้ในโลกปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๖.

^{๑๙๖}ชัชวาลย์ ชิงชัย, “สงครามกับการสร้างสันติภาพตามแนวพุทธ: ศึกษากรณีพระเจ้าพรหมทัตและราชกุมารทิกมา”, *สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๙๘.

^{๑๙๗}หิมาพรณ รักแตงาม, “การศึกษาวิเคราะห์การตีความหลักธรรมทางพุทธศาสนาของดิช นัท ฮันท์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

๒.๖ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัย “ชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” ซึ่งศึกษาในด้านประวัติความเป็นมา สภาพปัจจุบันและปัญหา โดยใช้แนวคิด และทฤษฎีเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสรุปเป็นกรอบแนวคิดดังภาพที่ ๑

ภาพที่ ๒.๑ สรุปกรอบแนวคิดของการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยเรื่อง “ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” ซึ่งมีจุดมุ่งหมายคือ ๑. ศึกษาภูมิหลังวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๒. ศึกษาหลักขันติธรรมและกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๓. วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนเพื่อพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้เสนอวิธีการดำเนินการวิจัยตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบวิธีการวิจัย (format action Research)
- ๓.๒ กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants)
- ๓.๓ พื้นที่การวิจัย
- ๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๕ การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ
- ๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๗ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบวิธีการวิจัย (format action Research)

การศึกษาวิจัย “ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” เป็นรูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview)

ระเบียบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ซึ่งเป็นการวิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเอกสารที่ใช้ในการศึกษา แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และ (๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือเอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ประวัติความเป็นมาพื้นที่ เมื่อได้ข้อมูลทางด้านเอกสารครบถ้วน นำมาวิเคราะห์ข้อมูล ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒) การสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) นำข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ในการนำหลักขันติธรรมมาสร้างกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๒ กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants)

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) สัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประชากร และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน ๓๔ รูป/คน จำแนกออกเป็นสองกลุ่ม ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ กลุ่มชายแดนไทย

๑) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาครัฐ (Government Sector) มีจำนวน ๘ คน คือ

- (๑) ผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๑ คน
- (๒) นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา จังหวัด ๑ คน
- (๓) นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ๑ คน
- (๔) ผู้บัญชาการทหารในเขตพื้นที่พิพาทไทย – กัมพูชา จำนวน ๒ คน
- (๕) นายอำเภอ จำนวน ๓ คน

๒) กลุ่มผู้ปฏิบัติทางศาสนา (Religious Sector) มีจำนวน ๓ รูป/คน คือ

- (๑) เจ้าคณะจังหวัด ๑ รูป
- (๒) เจ้าคณะอำเภอ จำนวน ๑ รูป
- (๓) เจ้าคณะตำบล จำนวน ๑ รูป

๓) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาคชุมชน (Community Sector) มีจำนวน ๑๘ คน คือ

- (๑) กำนัน ๖ คน
- (๒) ผู้นำชุมชน/หมู่บ้าน จำนวน ๖ คน
- (๓) ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ จำนวน ๖ คน

๓.๒.๓ กลุ่มชายแดนกัมพูชา

กลุ่มเป้าหมาย ประชากร ประเทศกัมพูชา จำนวน ๕ คน ประกอบด้วย

๓.๓ พื้นที่การวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีเลือกพื้นที่สนาม คือ แหล่งที่มีชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงที่จะทำการศึกษาในท้องที่ จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๓ อำเภอๆ ละ ๒ ชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีชายแดนติดกันระหว่าง ๒ ประเทศที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด และเป็นแหล่งที่มีประชาชนผู้อยู่อาศัยที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูล โดยกำหนดพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยดังนี้

(๑) อำเภอกันทรลักษณ์

ได้แก่ ตำบลภูผาหมอก ตำบลเสาธงชัย

(๒) อำเภอขุนหาญ

ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม

(๓) อำเภอภูสิงห์

ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา ตำบลดงรัก

ภาพที่ ๓.๑ แสดงพื้นที่การวิจัยอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอขุนหาญ และอำเภอกุสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ

๓.๔ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอน : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ประกอบด้วย

๓.๔.๑ แบบสำรวจ (Surveying Guide) สำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ที่ทำการวิจัย ประวัติความเป็นมา การใช้หลักขนัตติธรรมกับการดำเนินงาน และกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๔.๒ แบบสังเกต (Observation Guide) ประกอบด้วย แบบสังเกตแบบความคิดเห็น (Participants Observation) และแบบสังเกตแบบไม่มีความคิดเห็น (Non - Participants Observation) สังเกตสภาพทั่วไปในพื้นที่ หมู่บ้าน แผนที่ชุมชน ข้อมูลด้าน สังคม การใช้หลักขั้นตอนการดำเนินงาน กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๔.๓ แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ชนิดมีโครงสร้าง (Structured Interview Guide) และแบบสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview Guide) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิด และตามความมุ่งหมายของการวิจัย ใช้สำหรับสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหลักขั้นตอนธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๕ การสร้างและตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

การศึกษา ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ก่อนการลงเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่า การรู้และเข้าใจในความเป็นมนุษย์ของผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัย จะต้องอาศัยการยอมรับในความรู้และความสามารถของผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัย ดังนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยและตอบคำถามการวิจัย จึงใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕.๑ การศึกษาเอกสาร (Surveying) ผู้วิจัยใช้เทคนิคการสำรวจ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่ที่ทำการวิจัยในด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา ปัญหา แนวทางแก้ไข แนวทางพัฒนาชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๕.๒ การสังเกต (Observation) ผู้วิจัยใช้เทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมควบคู่กันไป ซึ่งจะกระทำโดยไม่ให้ผู้ถูกวิจัยรู้สึกที่กำลังถูกสังเกตพฤติกรรมอยู่

๑) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกต โดยการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสังเกตและชวนกลุ่มผู้นำชุมชนพูดคุย แสดงความคิดเห็น ผู้วิจัยพยายามเข้าร่วมเรียนรู้ในฐานะของคนร่วมพื้นที่ เนื่องจากการเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมต่างๆ ของผู้ถูกวิจัยจะทำให้สังเกตเห็นการแสดงความคิดเห็น การร่วมมือในการทำงานของผู้นำชุมชนต่าง ๆ หรือมีข้อถกเถียงกันเรื่องความเป็นอยู่ทางวัฒนธรรม ซึ่งได้เห็นพฤติกรรมของผู้นำชุมชน เห็นวิธีการและกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา การสังเกตแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้

๒) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non – Participant Observation) เป็นเทคนิคการสังเกตที่ผู้วิจัยใช้ในระยยะแรก ๆ ของการเก็บรวบรวมข้อมูลในผู้นำชุมชนและการทำงาน ภาสนาม ข้อมูลที่สังเกตได้แก่ หลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒.๑) การสังเกตวิถีชีวิตของผู้นำชุมชน เพื่อสังเกตการณ์ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหลายอย่างของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒.๒) การใช้ประวัติศาสตร์บอกเล่า หรือการให้คนในชุมชนพื้นที่พิพาทไทย-กัมพูชา เล่าถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน เรื่องที่ชุมชนภาคภูมิใจ การจัดทำแผนภาพต่าง ๆ

๒.๓) การทำแผนที่พื้นที่ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้นั่งพูดคุยกับผู้นำชุมชน ผู้องค์กร หน่วยงาน ซึ่งเป็นคนที่เคย

เป็นเจ้าของพื้นที่เดิมในชุมชน ให้ช่วยกันวาดแผนที่หมู่บ้านเพื่อสำรวจพื้นที่ทางกายภาพ สร้างภาพแผนที่ของหมู่บ้านตั้งเดิมของชุมชนก่อนที่จะมาเป็นชุมชนในปัจจุบัน และให้ผู้นำชุมชนช่วยกันตรวจสอบความถูกต้องด้วยวิธีถกเถียงกันอีกครั้ง เพื่อต้องการตรวจทานเขตหมู่บ้านดั้งเดิมของพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ว่าเป็นอย่างไร อันจะทำให้ทราบถึงวัฒนธรรมทางอาชีพและวิถีชีวิต ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ตลอดทั้งความสัมพันธ์ของผู้นำชุมชนในพื้นที่

๓.๕.๓ การสัมภาษณ์ (Interview) ประกอบด้วย

๑) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ตามแบบสัมภาษณ์ เพื่อเก็บข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัย มีการถ่ายภาพและใช้เครื่องบันทึกเสียงช่วยในการบันทึกข้อมูลภาคสนาม ประกอบด้วย ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเพื่อศึกษาหลักขั้นดิธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstrued Interview) เป็นการสัมภาษณ์ โดยตั้งคำถามแบบปลายเปิด เป็นคำถามที่กว้าง เพื่อให้เกิดคำตอบและคำถามที่หลากหลายในประเด็นที่ศึกษา ภายใต้กรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย

๒.๑) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ผู้วิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลทั่วไป เช่น ข้อมูลบริบทของพื้นที่ ความเป็นมา การดำรงชีวิต การสนับสนุนหรือการร่วมมือกัน และกระบวนการ

๒.๒) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง จะเป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ดำเนินการต่อเนื่องจากการเข้าไปพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยมีกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย เช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำองค์กร หน่วยงาน ซึ่งการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างนี้จะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเบื้องต้น สามารถกำหนดกลุ่มเป้าหมายเฉพาะเพื่อศึกษาวิจัยข้อมูลในระดับอีกต่อไปได้

๓.๕.๔ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นวิธีการได้มาของข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งใช้ความเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นสิ่งกระตุ้นให้ผู้ร่วมสนทนาแสดงความคิดเห็น และทัศนะของตนเองออกมาอย่างเปิดเผยและจริงใจ เป็นกระบวนการกลุ่มที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลของกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้รู้ ข้อมูลเกี่ยวกับหลักขั้นดิธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางของคำถามไว้ล่วงหน้าเป็นหัวข้อกว้าง ๆ ตามกรอบที่จะศึกษาเป็นคำถามลักษณะปลายเปิดโดยทำเวทีให้มีบรรยากาศเป็นกันเองมากที่สุด แต่ละคนจะนั่งล้อมวงและทำงานที่ตนเองถนัดบนสื่อพื้นเดียวกัน บางทีก็พูดคุยทักทายกันอย่างออกรสในขณะทำงาน ดังนั้นเพื่อให้

ผู้เข้าร่วมวงสนทนาได้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึก และบรรยากาศให้เป็นกันเอง ผู้วิจัยจะโยนคำถามเข้าในวงสนทนาอยู่เป็นระยะ และจะคอยดูอารมณ์ของผู้ร่วมวงสนทนาควบคู่กันไปและจะไม่เป็นทางการจนเกินไปนักเพื่อให้ผู้ร่วมสนทนาทุกคนในกลุ่มมีความรู้สึกสบายใจที่จะร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นสนับสนุน ซึ่งเป็นลักษณะของกลุ่มที่มีการตอบโต้และโต้แย้งกันได้ดีที่สุด ก่อให้เกิดการสนทนากันในลักษณะที่เปิดกว้าง เป็นกลุ่มที่เหมาะสมต่อการจุดประเด็น สำหรับประเด็นสำคัญที่จะนำมาสนทนา คือ หลักชั้นศีลธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้อำนวยการ วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อขออนุญาตเข้าทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในเขตพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

๒) ผู้วิจัยติดต่อประสานงาน และนัดหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อสัมภาษณ์ในวันเวลาและสถานที่ที่กำหนด ประสานขอความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่างที่เลือกไว้ คือ รวมทั้งสิ้น จำนวน ๓๔ รูป/คน แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ปฏิบัติภาครัฐ (Government Sector) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาคชุมชน (Community Sector) กลุ่มผู้ปฏิบัติทางศาสนา (Religious Sector) และกลุ่มประชากรประเทศกัมพูชา เพื่อขออนุญาตให้ความอนุเคราะห์การสัมภาษณ์เชิงลึก

๓) เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ตลอดถึงขออนุญาต การจดบันทึกบันทึกเสียง และภาพ ภาคนาม ตั้งแต่ก่อนเข้าสนาม ระหว่าง หลัง ออกจากสนามการวิจัย และทำการจัดแฟ้มข้อมูลเพื่อให้พร้อมในการที่จะวิเคราะห์ต่อไป

๔) ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยตนเอง ดำเนินการสัมภาษณ์ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์ และเพื่อให้การสัมภาษณ์ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ผู้วิจัยมีผู้ช่วยวิจัยสองคน คือ

(๑) นิสิตรระดับปริญญาตรี สาขาวิชารัฐศาสตรบัณฑิต ช่วยบันทึกเสียง และจดบันทึกข้อมูล

(๒) นิสิตรระดับปริญญาตรี สาขาวิชารัฐศาสตรบัณฑิต ช่วยถ่ายภาพและจดบันทึกข้อมูล

๓.๗ การจัดทำข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๗.๑ การจัดทำข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการบันทึกภาพนำมารวบรวมและแยกแยะเป็นหมวดหมู่ตามความมุ่งหมายของการวิจัยและประเด็นคำถามที่ได้กำหนดไว้ ส่วนการตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้นจะกระทำไปพร้อม ๆ กันตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการวิจัย และหลังจากเสร็จสิ้นการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกข้อมูลจากการถอดเสียงการสัมภาษณ์และภาพถ่ายในแต่ละครั้ง โดยการจำแนกข้อมูล คือ การจำแนกข้อมูลเป็นชนิด จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามความมุ่งหมายการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ และนำมาดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายในประเด็นที่กำหนดไว้ โดยใช้แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ หลักขั้นตอนธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และผู้วิจัยจะดำเนินการตรวจสอบข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลว่าเพียงพอหรือไม่ โดยใช้การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation)

๓.๗.๒ วิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษา ขั้นตอนธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลด้วยการเขียนเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยนำเสนอข้อมูล หลักขั้นตอนธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และการวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

บทที่ ๔

วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติ ของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการสร้างความเข้าใจ ความสัมพันธ์ทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา ซึ่งกระบวนการสร้างสันติที่พึงประสงค์ สามารถนำมาตรวจสอบวิธีการ กระบวนการตามเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จโดยการวิเคราะห์ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ หลักขั้นต้นธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

ที่ผ่านมาจากสถานการณ์ความไม่สงบตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาที่เกิดขึ้น และท่ามกลางสังคมที่มีความหลากหลายทางความคิด จึงเป็นจุดอ่อนที่ส่งผลให้เกิดความไม่สงบ และอาจจะนำไปสู่การใช้ความรุนแรงขึ้นได้ และอาจทำให้มีประชาชนผู้บริสุทธิ์จำนวนมากได้รับผลกระทบจากเหตุความรุนแรง ซึ่งอาจทำการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน อีกทั้งความรุนแรงนี้ยังส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ทำให้การเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมจากที่เคยอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขและมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันในสังคมจังหวัดชายแดนไทย-กัมพูชา เริ่มจางหายไป ดังนั้น การดำเนินงานของผู้นำจำเป็นต้องอาศัยความอดทนอยู่เสมอ ซึ่ง **พระราชกิตติรังษี^{๑๙๘}** ได้กล่าวว่า ผู้นำคือผู้ที่จะต้องดำเนินงานให้เป็นอย่างถูกต้อง โดยต้องอาศัยความอดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่าง โดยเฉพาะการสร้างความสุขให้กับชุมชน จะต้องทำให้เกิดขึ้น ซึ่งจะต้องมีความอดทนต่อการทำงานในชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดความสงบสุข เช่นเดียวกันกับ **พระศรีวรเมธี^{๑๙๙}** ได้กล่าวว่า ผู้นำคือผู้ที่ต้องวางแผนสามารถทำให้ผู้ตามได้รับประโยชน์ และจะต้องทำให้เกิดความสงบสุขด้วย และ**พระครูวีรปัญญาภรณ์^{๒๐๐}** ยังกล่าวว่า การดำเนินงานใดของผู้ที่จะต้องอาศัยความอดทนเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งจะได้รับความพุดเสียดแทง ก็ต้องรับได้ เช่นเดียวกันกับ **นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล^{๒๐๑}** กล่าวว่า การเป็นผู้นำนอกจากจะมีศิลปะในการดำเนินงานแล้วส่วนหนึ่งก็ต้องใช้หลักธรรมในการดำเนินงานด้วย โดยเฉพาะหลักขั้นต้น ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดความสงบ ไม่สร้างความขัดแย้งในการดำเนินงานต่าง ๆ ส่วน **พระครูศรีรัตนภิรักษ์^{๒๐๒}** กล่าวว่า ผู้นำคือผู้เข้มแข็ง ต่อทุกสิ่ง แม้ได้รับความทุกข์ในการทำเนิงานก็ต้องยอมอดทน เพื่อให้งานดำเนินไปได้ โดยเฉพาะการ

^{๑๙๘} สัมภาษณ์ พระราชกิตติรังษี, เจ้าคณะจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๙๙} สัมภาษณ์ พระศรีวรเมธี, เจ้าคณะอำเภอกันทรลักษ์, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๐} สัมภาษณ์ พระครูวีรปัญญาภรณ์, เจ้าคณะอำเภอบัวลาย, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๑} สัมภาษณ์ นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๒} สัมภาษณ์ พระครูศรีรัตนภิรักษ์, เจ้าคณะอำเภอกันทรลักษ์, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ดำเนินงานเกี่ยวกับสังคม ชุมชน ซึ่งจะต้องทำให้เกิดความสงบสุข นายเกริกชัย ผ่องผิว^{๒๐๓} กล่าวว่า ความอดทนเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่ความสงบสุขได้หาผู้นำเอาไปใช้ในการดำเนินงาน ไม่ว่าจะ เป็นงานทางสังคม ชุมชน ย่อมทำให้เกิดความสงบสุข นายอรรถพล อรรถบุตร^{๒๐๔} กล่าวว่า การดำเนินงานต้องอาศัยความอดทนเป็นหลัก โดยเฉพาะอดทนต่อการทำงาน อดทน ต่อความพุดให้ร้าย อดทนต่อหน้าที่การงาน นายคมป์ สังขวงษ์^{๒๐๕} กล่าวว่า ความอดทน เป็นหน้าที่ของผู้นำจะต้องใส่ใจ เพราะการอดทนเป็นการสร้างความสงบ นายสมพร เหล่าเจริญ^{๒๐๖} กล่าวว่า ความอดทนเป็นการบ่ง บอกถึงคุณลักษณะของผู้นำ เพราะผู้นำต้องอาศัยความอดทน เพื่อยึดโยงในการทำงาน และเป็น การแสดงออกให้ผู้ตามเกิดความไว้วางใจ ซึ่งเป็นสร้างความสงบในการดำเนินงานได้ นาย วีรพัฒน์ อินทนิล^{๒๐๗} กล่าวว่า การดำเนินจำเป็นต้องใช้ความอดทนเป็นหลัก เพราะจะทำให้การ ดำเนินงานต่าง ๆ เกิดความสงบ ไม่มีความขัดแย้ง นายสุเจียร สีหะวงษ์^{๒๐๘} กล่าวว่า การดำเนินงาน ตามชายแดน ที่จะลดความขัดแย้งได้นั้น ต้องอาศัยความอดทน ความอดกลั้นต่อกัน จึงจะทำให้เกิด ความสงบขึ้นได้ นายสมหมาย บุญทอง^{๒๐๙} กล่าวว่า ความสงบต้องอาศัยระยะเวลา และต้องอาศัย ความอดทน ความอดกลั้นด้วย นางเพิ่ม สิงห์กลาง^{๒๑๐} กล่าวว่า ผู้นำต้องมีความอดทน ความอดกลั้น ต่อสภาวะทางจิตใจ อดทนต่อวาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกิน ให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา นายวีระยุทธ์ ดวงแก้ว^{๒๑๑} กล่าวว่า การดำเนินใด ๆ ต้องอาศัยความอดทน ความอดกลั้นเป็น โดยเฉพาะอดทนต่อ อำนาจของ รากะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่าย ต่ำการอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ดีงาม นายโชคชัย สายแก้ว^{๒๑๒} กล่าวว่า

^{๒๐๓}สัมภาษณ์ นายเกริกชัย ผ่องผิว, นายอำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๔}สัมภาษณ์ นายอรรถพล อรรถบุตร, นายอำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๕}สัมภาษณ์ นายคมป์ สังขวงษ์, นายอำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๖}สัมภาษณ์ นายสมพร เหล่าเจริญ, กำนันตำบลลิ อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๗}สัมภาษณ์ นายวีรพัฒน์ อินทนิล, ผู้ใหญ่บ้านลิ หมู่ ๑ ตำบลลิ อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๘}สัมภาษณ์ นายสุเจียร สีหะวงษ์, ผู้ใหญ่บ้านลิ หมู่ ๕ ตำบลลิ อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๐๙}สัมภาษณ์ นายสมหมาย บุญทอง, ผู้ใหญ่บ้านลิ หมู่ ๙ ตำบลโนนสูง, อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๐}สัมภาษณ์ นางเพิ่ม สิงห์กลาง, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลภูพานมอก, อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๑}สัมภาษณ์ นายวีระยุทธ์ ดวงแก้ว, กำนันตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๒}สัมภาษณ์ นายโชคชัย สายแก้ว, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

การดำเนินงานของผู้นำจะสร้างความสงบได้ต้องอาศัยหลักขั้นดีเป็นหลัก **นายณัฏ สิตา**^{๒๑๓} กล่าวว่า ขั้นดีธรรม เป็นการสร้างความสงบได้เป็นอย่างดี **สิบเอกธีรยุทธ์ มณีโชติ**^{๒๑๔} กล่าวว่า ขั้นดีธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างความสงบ **นางทองดี คูหา**^{๒๑๕} กล่าวว่า ผู้นำต้องใช้หลักขั้นดีในการดำเนินงานทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสงบ และ **นายพงษ์พิชัย ประเสริฐสุด**^{๒๑๖} กล่าวว่า ขั้นดีคือหัวใจสำคัญของการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

สรุปได้ว่า หลักขั้นดีธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักขั้นดี ๔ ประการ คือ

๑) ขั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อยล้า

๒) ขั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อาทิ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายกายเกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมา ก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก

๓) ขั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิตภาพ เช่น วาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

๔) ขั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำการอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่พึงงาม

ความอดทนจึงเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินงานทุกด้าน เพราะจะทำให้เกิดความสงบ ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ เป็นการทำให้เกิดความสงบอย่างยั่งยืน

๔.๒ กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา มีหลากหลายวิธี ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้พบว่า กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีส่วนสำคัญ หลายด้าน ประกอบด้วย

๔.๒.๑ ด้านสังคม

๑) กระบวนการทางกฎหมาย คือ ผู้นำต้องใช้หลักกฎหมายในการปกครองบ้านเมือง และชุมชน ซึ่งจะให้เกิดความสงบ ซึ่ง **นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล**^{๒๑๗} กล่าวว่า การใช้

^{๒๑๓}สัมภาษณ์ นายณัฏ สิตา, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลภูสิงห์ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๔}สัมภาษณ์ สิบเอกธีรยุทธ์ มณีโชติ, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลภูสิงห์ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๕}สัมภาษณ์ นางทองดี คูหา, นายกองค์การบริหารส่วนตำบลดงรัก อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๖}สัมภาษณ์ นายพงษ์พิชัย ประเสริฐสุด, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลดงรัก อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๗}สัมภาษณ์ นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

หลักกฎหมายในการปกครองจะสร้างสันติ เพราะหลักกฎหมายหาก มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สังคม จะเกิดความสงบ หากไม่พากันปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความทุกข์ และความขัดแย้งกัน กฎหมายจำเป็นต้องบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะมี ความสงบ ปลอดภัย จากการกระทำความผิด **นายเกริกชัย ผ่องผิว**^{๒๑๘} กล่าวว่า กฎหมายเป็นหลักปกครองบ้านเมืองซึ่ง ผู้นำจะต้องนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อให้สังคมสงบสุข **นายอรรถพล อรรถบุตร**^{๒๑๙} กล่าวว่า สังคมจะเกิดความสงบเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง

๒) กระบวนการทางหลักธรรม คือ ผู้นำส่วนมากจะขาดคุณธรรมประจำใจ การ จะทำให้เกิดความสงบได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมเข้ามาช่วยในการพัฒนา ซึ่ง **พระราชกิตติ รังษี**^{๒๒๐} กล่าวว่า กระบวนการสร้างสันติ นอกจากจะใช้หลักกฎหมายในการปกครองบ้านเมืองแล้ว การใช้หลักธรรมก็ถือว่าสำคัญ เช่น หลักสาราณียธรรม ๖ หากผู้นำเอาไปใช้ก็จะทำให้เกิดความรัก ความเมตตาต่อกันได้ ประกอบด้วย

(๑) เมตตาการแสดงออกทางกายบนพื้นฐานของความรัก ไม่มีความโกรธ ความเกลียดชังเจือปน ไม่ใช้ความรุนแรงทุกประเภท ไม่ทุบตี ไม่ฆ่าฟัน ไม่ทำลาย

(๒) เมตตาวจีกรรม หมายถึง พูดด้วยความเมตตาไม่มี คำเท็จ คำหยาบ คำ ส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ การพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อความ แตกแยกทางสังคม

(๓) เมตตาโมหกรรม ถ้าจิตประกอบด้วยเมตตา เวลาพูดก็จะพูดออกมาด้วย เมตตา เวลากระทำก็จะกระทำด้วยความเมตตา ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว

(๔) ทิฐีสามัญญตา มีความเห็นตรงกัน ในทางสังคมและในทางการเมือง เช่นจะต้องเห็นร่วมกันว่า สังคมต้องสงบ มีระเบียบ มีข้อตกลงที่เรียกว่ากฎหมายที่จะต้องปฏิบัติกัน อย่างเท่าเทียมกัน

(๕) ศีลสามัญญตา มีความเสมอกันโดยศีล เคารพระเบียบ วินัย กฎ วัฒนธรรม กฎหมายต่างๆที่สร้างขึ้นเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

ส่วน **พระศรีวรเมธี**^{๒๒๑} กล่าวว่า กระบวนการในการสร้างสันติต้องอาศัยหลักขันติธรรม ๔ ประการ เป็นหลักคือ

(๑) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำ ทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อย ล้า

^{๒๑๘} สัมภาษณ์ นายเกริกชัย ผ่องผิว, นายอำเภอแก่งतरลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๑๙} สัมภาษณ์ นายอรรถพล อรรถบุตร, นายอำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๐} สัมภาษณ์ พระราชกิตติรังษี, เจ้าคณะจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๑} สัมภาษณ์ พระศรีวรเมธี, เจ้าคณะอำเภอแก่งतरลักษณ์, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

(๒) ชั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อาทิ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่ส่ายกายเกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมา ก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก

(๓) ชั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิต ภาพ เช่นวจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความชุ่มเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

(๔) ชั้นดี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำ การอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ดีงาม

๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม การมีวัฒนธรรมที่ดีงามจะทำให้เกิดความสงบสุข เพราะวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือทางสังคม ที่จะทำให้เกิดความสงบสุข ซึ่ง **นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล**^{๒๒๒} กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นกระบวนการสร้างสันติ ได้เป็นอย่างดี เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายของคนในพื้นที่ เป็นวัฒนธรรม ที่สวยงาม เป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่างกันของคนในชุมชน **นายวีระยุทธ ดวงแก้ว**^{๒๒๓} กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบทางสังคม ทำให้สังคมดีงาม เช่นวัฒนธรรมการแต่งกายที่เรียบร้อย วัฒนธรรมการพูดจาไพเราะ การยิ้ม การเคารพผู้สูงอายุ

๔) กระบวนการทางประเพณี เป็นสิ่งผูกความรักความสามัคคี การใช้ประเพณีในการสร้างความสงบ เป็นวิถีทางจะทำให้เกิดความรัก เอื้อเพื่อการ **พระครูวิโรจน์ปัญญารักษ์**^{๒๒๔} กล่าวว่า ประเพณีของคนในพื้นที่ จะมีความสำคัญมาก เพราะจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว สร้างความรัก ความสามัคคี เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณี บุญตักบาตร ประเพณีตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ ล้วนแล้วเป็นเครื่องผูกมัดความรักความสามัคคีต่อกันของคนในชุมชน

๔.๒.๒ ด้านการเมือง เป็นเรื่องของอำนาจ และผลประโยชน์ ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะต้องให้ความสำคัญตามหลักประชาธิปไตย โดยให้สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน **นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล**^{๒๒๕} กล่าวว่า ทุกคนย่อมมีสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ตามระบอบประชาธิปไตย แต่ต้องไม่กระทำความผิด หรือไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น จึงจะทำให้เกิดความสงบสุขได้

๔.๒.๓ ด้านเศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อการสร้างรายได้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานท้องถิ่น ได้มีกระบวนการส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างไมตรีจิต ทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันในทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับ

^{๒๒๒}สัมภาษณ์ นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๓}สัมภาษณ์ นายวีระยุทธ ดวงแก้ว, กำนันตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๔}สัมภาษณ์ พระครูวิโรจน์ปัญญารักษ์, เจ้าคณะอำเภอกันทรลักษณ์, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๕}สัมภาษณ์ นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

คนชาติอื่น เมื่อทำมาค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ **นายอรรถพล อรรถบุตร**^{๒๒๖} กล่าวว่า ผู้นำได้มีการส่งเสริมทางการค้ามากขึ้น เพื่อให้คนในพื้นที่ได้แลกเปลี่ยนสินค้ากัน โดยการนำสินค้าไปขายในพื้นที่ชายแดน **พระครูวีรปัญญาภรณ์**^{๒๒๗} กล่าวว่า กระบวนการสร้างสันติในด้านเศรษฐกิจ จะต้องทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น โดยการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีรายได้ จนเจือจรรอบครัว ซึ่งจะทำให้เกิดความสงบสุขได้

๔.๒.๔ ด้านการศึกษา เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะผู้นำที่มีการศึกษาสูง จะสามารถนำพาให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง **นายสมพร เหล่าเจริญ**^{๒๒๘} กล่าวว่า ผู้นำให้ความสำคัญกับการศึกษา เพราะหันมาศึกษาในระดับสูงขึ้น เพื่อนำความรู้ไปพัฒนาพื้นที่ของตนเอง ปกครอง **นายวิรพัฒน์ อินทนิล**^{๒๒๙} กล่าวว่า การศึกษาเป็นเรื่องของปัญญา ซึ่งผู้นำจะต้องเป็นผู้มีปัญญา สามารถนำพาให้ผู้คนเข้าใจ และต้องใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง **พระครูวีรปัญญาภรณ์**^{๒๓๐} กล่าวว่า ปัญญาต้องคู่กับคุณธรรม หากมีแต่ปัญญา หากขาดคุณธรรมก็ไม่ดี ดังนั้นผู้นำต้องมีปัญญา และคุณธรรม จึงจะทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบได้

สรุปได้ว่า กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ซึ่งอาศัยโครงสร้างการปกครองของประเทศเป็นตัวชี้วัดทำให้เห็นถึงกระบวนการสร้างสันติในด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา

๔.๓ วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ส่วนมากจะเป็นไปตามโครงสร้างของสังคมเป็นหลัก ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ใน ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา เพราะเป็นด้านที่สำคัญต่อกระบวนการสร้างสันติของผู้นำ ดังนี้

๔.๓.๑ ด้านสังคม เป็นสังคมที่อยู่กันอย่างชัดเจน เป็นสังคมที่เรียบง่าย หลังจากเกิดการเปลี่ยนของสังคมยุคใหม่ทำให้สังคมตามแนวชายแดนเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ก็ยังอยู่ในรูปแบบของการปกครองของประเทศ ดังต่อไปนี้

๑) กระบวนการทางกฎหมาย พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นคนในพื้นที่ โดยมากจะอาศัยหลักกฎหมายในการปกครอง เพราะจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการสร้างสันติถือว่าเป็นหลักสากลที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม อย่างเคร่งครัด เพราะเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความสงบ หากไม่ปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความ

^{๒๒๖} สัมภาษณ์ นายอรรถพล อรรถบุตร, นายอำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๗} สัมภาษณ์ พระครูวีรปัญญาภรณ์, เจ้าคณะอำเภอขุนหาญ, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๘} สัมภาษณ์ นายสมพร เหล่าเจริญ, กำนันตำบลลิ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๒๙} สัมภาษณ์ นายวิรพัฒน์ อินทนิล, ผู้ใหญ่บ้านสี หมู่ ๑ ตำบลลิ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๒๓๐} สัมภาษณ์ พระครูวีรปัญญาภรณ์, เจ้าคณะอำเภอขุนหาญ, จังหวัดศรีสะเกษ, เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ขัดแย้ง เพราะกฎหมายจะบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะเกิดความสงบ และจะทำให้ชุมชนมีความสงบ

๒) กระบวนการทางหลักธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา เพราะจะทำให้เกิดความสงบ ทางด้านจิตใจ โดยเฉพาะหลักสาราณียธรรม ๖ เพราะจะทำให้เกิดความรัก ความเมตตาต่อกันได้ คือ

(๑) เมตตาการแสดงออกทางกายบนพื้นฐานของความรัก ไม่มีความโกรธ ความเกลียดชังเจือปน ไม่ใช้ความรุนแรงทุกประเภท ไม่ทุบตี ไม่ฆ่าฟัน ไม่ทำลาย

(๒) เมตตาวจีกรรม หมายถึง พูดด้วยความเมตตาไม่มี คำเท็จ คำหยาบ คำ ส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ การพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อความ แตกแยกทางสังคม

(๓) เมตตาโมหกรรม ถ้าจิตประกอบด้วยเมตตา เวลาพูดก็จะพูดออกมา ด้วยเมตตา เวลากระทำก็จะกระทำด้วยความเมตตา ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว

(๔) ทิฐีสามัญญตา มีความเห็นตรงกัน ในทางสังคมและในทางการเมือง เช่นจะต้องเห็นร่วมกันว่า สังคมต้องสงบ มีระเบียบ มีข้อตกลงที่เรียกว่ากฎหมายที่จะต้องปฏิบัติกัน อย่างเท่าเทียมกัน

(๕) ศีลสามัญญตา มีความเสมอกันโดยศีล เคารพระเบียบ วินัย กฎ วัฒนธรรม กฎหมายต่างๆที่สร้างขึ้นเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง

กระบวนการในการสร้างสันติต้องอาศัยหลักขั้นศีลธรรม ๔ ประการ เป็นหลักคือ

(๑) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทาง ธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อยล้า

(๒) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทาง กาย อาทิ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายกายเกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมาก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์ เพิ่มขึ้นอีก

(๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิต ภาพ เช่นวาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

(๔) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของ กิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำ การอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ติงาม

๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะส่งเสริมวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ชายแดน โดยเน้นการแต่งกาย การเรียบริ้วเหมาะสม วัฒนธรรม การยิ้มให้แกกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่างกันของคนในพื้นที่ชายแดน ไทย – กัมพูชา

๔) กระบวนการทางประเพณี พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะ ส่งเสริมให้มีประเพณีเช่นประเพณีตักบาตร ประเพณีลอยกระทง ประเพณีตามฮีตสิบสอง ซึ่งประเพณี เหล่านี้จะเป็นสิ่งผูกความรักความสามัคคี ทำให้เกิดความสงบสุข ความรัก เอื้อเฟื้อต่อการ

๔.๓.๒ ด้านการเมือง พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ให้การส่งเสริมใช้หลักประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม การแสดงออกทางความคิด การไปใช้สิทธิเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ

๔.๓.๓ ด้านเศรษฐกิจ พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยเฉพาะหน่วยงานท้องถิ่น ให้การส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างมิติริเริ่มทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่น เมื่อทำมาค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ

๔.๓.๔ ด้านการศึกษา พบว่า ผู้นำมีการศึกษาสูง ย่อมสามารถให้คำแนะนำของคนในชุมชนได้ และนำความรู้ ที่ได้จากการศึกษา ไปพัฒนาชุมชนให้เกิดความสงบ

สรุปได้ว่า กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา องค์ประกอบที่สำคัญสุดขึ้นอยู่กับโครงสร้างของประเทศเป็นหลักซึ่งประกอบด้วย ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา เป็นการเชื่อมโยงนำไปสู่การสร้างสันติของผู้นำชุมชน

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

กระบวนการสร้างสันติ ส่วนมากจะเป็นเรื่องของการสร้างความเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ประกอบด้วย มิติด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านการศึกษา เป็นกระบวนการสร้างสันติที่พึงประสงค์ สามารถนำมาตรวจสอบวิธีการ กระบวนการตามเกณฑ์ชี้วัดความสำเร็จ กระบวนการสร้างสันติ ทำให้เกิดองค์ความรู้ ที่ได้จากงานวิจัยชุดนี้ คือ

๔.๔.๑ ด้านสังคม

๑) กฎหมาย คือ กระบวนการสร้างสันติ ทำให้คนในพื้นที่ ร่วมกันรักษากฎหมาย เพื่อทำให้เกิดความสงบ ไม่ผิดศีลธรรม อันดีงาม

๒) หลักธรรม คือ กระบวนการสร้างสันติ โดยใช้หลักสาราณียธรรม ๖ และใช้หลักขันติธรรม ๔

๓) วัฒนธรรม คือ กระบวนการสร้างสันติ โดยผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะส่งเสริมวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ชายแดน โดยเน้นการแต่งกาย การเรียบริ้วเหมาะสม วัฒนธรรมการยิ้มให้แกกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี และในระหว่างกันของคนในพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา

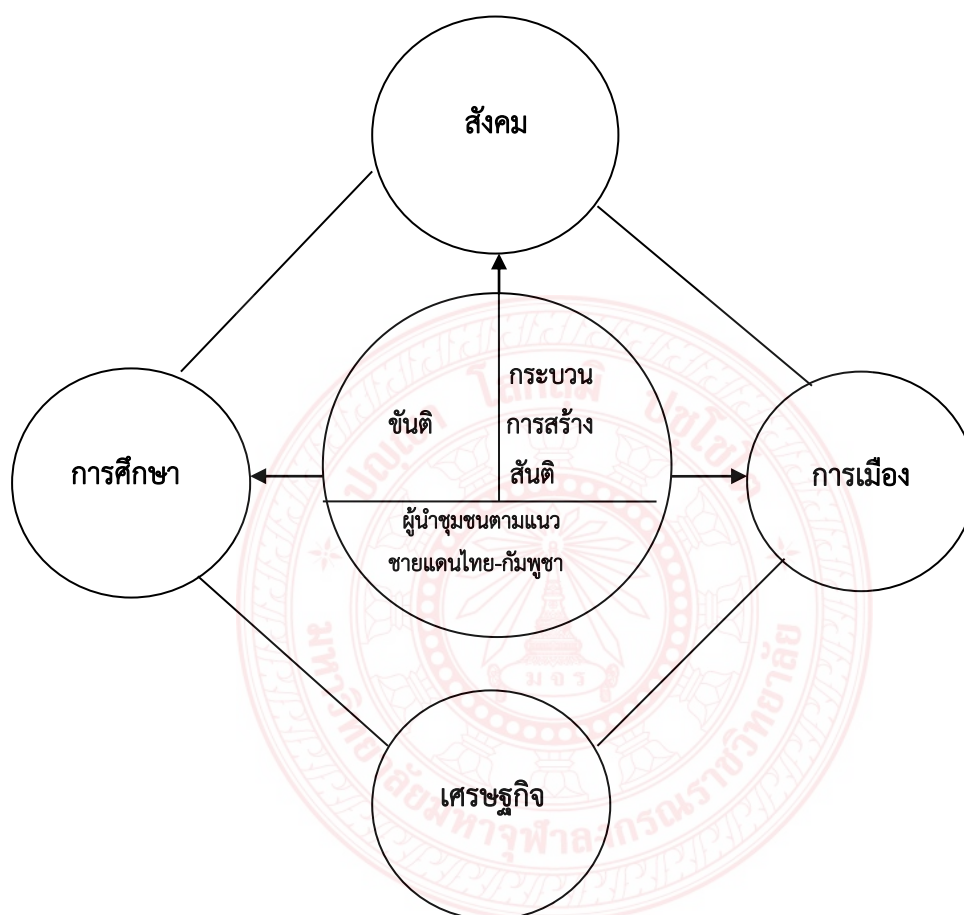
๔) ประเพณี คือ กระบวนการสร้างสันติ โดยผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะส่งเสริมให้มีประเพณีเช่นประเพณีตักบาตร ประเพณีลอยกระทง ประเพณีตามฮีตสิบสอง ซึ่งประเพณีเหล่านี้จะเป็นสิ่งผูกความรักความสามัคคี ทำให้เกิดความสงบสุข ความรัก เอื้อเฟื้อต่อการ

๔.๔.๒ ด้านการเมือง ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ให้ความสำคัญในหลักประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม การแสดงออกทางความคิด การไปใช้สิทธิเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ

๔.๔.๓ ด้านเศรษฐกิจ ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่งเสริมให้มีการค้าขายระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ และเป็นการช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ

๔.๔.๔ ด้านการศึกษา ผู้นำมีการศึกษาสูง ย่อมสามารถให้คำแนะนำของคนในชุมชนได้ และนำความรู้ ที่ได้จากการศึกษา ไปพัฒนาชุมชนให้เกิดความสงบ

ภาพที่ ๔.๑ แสดงภาพองค์ความรู้กระบวนการสร้างสันติ

กระบวนการสันติจะเกิดขึ้นได้ อันดับแรกต้องมาจากผู้นำที่มีสันติ เมื่อผู้นำมีสันติ ก็จะนำไปสู่องค์ความรู้ ปัญญา เป็นกระบวนการศึกษา นำไปสู่การสร้างไกล่เกลี่ยทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ให้เกิดความสงบได้

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัย ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ เน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) ซึ่งสามารถสรุปผลของการวิจัยตามข้อค้นพบได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผล

๕.๑.๑ หลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

หลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะใช้ความอดทนเป็นหลัก โดยเฉพาะในการดำเนินงานทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา อาจกล่าวได้ว่า หลักชันติกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักขันติ ๔ ประการ

๑) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อยล้า

๒) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อาทิ เมื่อย ปวด เจ็บ ไข้ ได้ป่วย ไม่สบายกาย เกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมาก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก

๓) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิตภาพ เช่น วาจาเสียดแทง ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

๔) ขันติ หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำการอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ดีงาม

๕.๑.๒ กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ประกอบด้วย

๑. ด้านสังคม

๑) กระบวนการทางกฎหมาย คือ ผู้นำต้องใช้หลักกฎหมายในการปกครองบ้านเมือง และชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการปกครองจะสร้างสันติ เพราะหลักกฎหมายหาก มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สังคมจะเกิดความสงบ หากไม่พากันปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความทุกข์ และความขัดแย้งกัน กฎหมายจำเป็นต้องบังคับใช้ในผู้กระทำ

ความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็มีความสงบ ปลอดภัยจากการกระทำความผิด กฎหมายถือเป็นหลักปกครองบ้านเมืองซึ่งผู้นำจะต้องนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อให้สังคมสงบสุข ดังนั้น สังคมจะเกิดความสงบเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง

๒) กระบวนการทางหลักธรรม คือ ผู้นำจะต้องอาศัยหลักธรรมเข้ามาช่วยในการพัฒนาการปกครองบ้านเมืองแล้วการใช้หลักธรรมก็ถือว่าสำคัญ เช่น หลักสาราณียธรรม ๖ และหลักขันติ

๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม คือ การมีวัฒนธรรมที่ดีงามจะทำให้เกิดความสงบสุข เพราะวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือทางสังคม ที่จะทำให้เกิดความสงบสุข เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมการพูดจาไพเราะ วัฒนธรรมการย้มนำกันของคนในพื้นที่ เป็นวัฒนธรรม ที่สวยงาม เป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่างกันของคนในชุมชน

๔) กระบวนการทางประเพณี คือการสร้างวิถีทางจะทำให้เกิดความรัก เอื้อเฟื้อต่อกร เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณี บุญตักบาตร ประเพณีตามฮีตสิบสองครองสิบสี่ ล้วนแล้วเป็นเครื่องผูกมัดความรักความสามัคคีต่อกันของคนในชุมชน

๒. ด้านการเมือง เป็นเรื่องของอำนาจ และผลประโยชน์ ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะต้องให้ความสำคัญตามหลักประชาธิปไตย โดยให้สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทุกคนย่อมมีสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ตามระบอบประชาธิปไตย แต่ต้องไม่กระทำความผิด หรือไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น จึงจะทำให้เกิดความสงบสุขได้

๓. ด้านเศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อการสร้างรายได้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานท้องถิ่น ได้มีกระบวนการส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างเม็ดเงิน การค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่นเมื่อทำมาค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น

๔. ด้านการศึกษา เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะผู้นำที่มีการศึกษาสูง จะสามารถนำพาให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง การศึกษาเป็นเรื่องของปัญญา ซึ่งผู้นำจะต้องเป็นผู้มีปัญญา สามารถนำพาให้ผู้คนตามใจ และต้องใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง และปัญญาต้องคู่กับคุณธรรม หากมีแต่ปัญญา หากขาดคุณธรรมก็ไม่ดี ดังนั้นผู้นำต้องมีปัญญา และคุณธรรม จึงจะทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบได้

๕.๑.๓ วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑) ด้านสังคม

สังคมชุมชน เป็นสังคมที่อยู่กันอย่างสงบ เป็นสังคมที่เรียบง่าย เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ทำให้สังคมตามแนวชายแดนเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ก็ยึดตามหลักการปกครองของประเทศ ซึ่งในสังคมพื้นที่ชายแดนจะมีการกระบวนการสร้างสันติ ดังนี้

(๑) กระบวนการทางกฎหมาย พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นคนในพื้นที่ โดยมากจะอาศัยหลักกฎหมายในการปกครอง เพราะจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการสร้างสันติถือว่าเป็นหลักสากลที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม อย่างเคร่งครัด เพราะเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความสงบ หากไม่ปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความ

ขัดแย้ง เพราะกฎหมายจะบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะเกิดความสงบ และจะทำให้ชุมชนมีความสงบ

(๒) กระบวนการทางหลักธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา เพราะจะทำให้เกิดความสงบ ทางด้านจิตใจ โดยเฉพาะหลักสาราณียธรรม ๖ และหลักขันติธรรม ๔ ประการ

(๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีการส่งเสริมวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ชายแดน โดยเน้นการแต่งกาย การเรียบบร้อยเหมาะสม วัฒนธรรมการยิ้มให้แกกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่งกันของคนในพื้นที่ ชายแดนไทย – กัมพูชา

(๔) กระบวนการทางประเพณี พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะส่งเสริมให้มีประเพณีเช่นประเพณีตักบาตร ประเพณีลอยกระทง ประเพณีตามฮีตสิบสอง ซึ่ง ประเพณีเหล่านี้จะเป็นสิ่งผูกความรักความสามัคคี ทำให้เกิดความสงบสุข ความรัก เอื้อเฟื้อต่อการ

๒) ด้านการเมือง พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ให้การส่งเสริมใช้หลัก ประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม การแสดงออกทางความคิด การไปใช้ สิทธิเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ

๓) ด้านเศรษฐกิจ พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยเฉพาะหน่วยงาน ท้องถิ่น ให้การส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างมิติริจิต ทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันเ็นทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่น เมื่อทำมา ค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ

๔) ด้านการศึกษา พบว่า ผู้นำมีการศึกษาสูง ย่อมสามารถให้คำแนะนำของคนในชุมชน ได้ และนำความรู้ ที่ได้จากการศึกษา ไปพัฒนาชุมชนให้เกิดความสงบ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา การอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพบนวิถีพุทธของประชาชนพื้นที่พิพาท ชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้เป็นอเนกประการ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยกลับ พบว่ายังมีปมปัญหาอีกหลายอย่างที่เราควรจะได้รับทราบค้ำว่าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ก็ เช่นเดียวกันกับการหา ความเข้าใจเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพบนวิถีพุทธของประชาชน พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา ดังนั้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา ผู้วิจัยจึงขอข้อเสนอแนะใน เชนนโยบายและสา หรับการหา วิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. รัฐบาลควรส่งเสริมหลักขันติธรรมให้กับผู้นำในทุกกระดับ
๒. รัฐบาลควรส่งประเพณีที่สำคัญเพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนว ชายแดนไทย-กัมพูชา
๓. รัฐบาลควรส่งเศรษฐกิจที่สำคัญเพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนว ชายแดนไทย-กัมพูชา

๔. รัฐบาลควรส่งเสริมการศึกษาแก่ผู้นำที่เพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมหลักขั้นต้นในการสร้างสันติของประชาชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมหลักสารานุกรม ๖ ที่มีต่อกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

บรรณานุกรม

ก. เอกสารปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากรราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยศิลปากรราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากรราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

๑) ภาษาไทย

(๑) หนังสือทั่วไป

กวี วรรณ. แผนที่ความรู้ท้องถิ่นไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาคุณภาพ
วิชาการ, ๒๕๔๗.

คุณ โทจันทร์. พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์,
๒๕๔๕.

โคทม อารียา. “การใช้สันติวิธีเพื่อแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้” ใน สันติวิธีจาก
มุมมองศาสนา. นครปฐม : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๔๘.

โครชกรูป นักการทูต. รายงานของโครชกรูปเกี่ยวกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย.
๑๑ เมษายน ๒๕๕๔. สัมภาษณ์.

พระครูพินิตธรรมประภาส. อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระครูอนันตขันติคุณ. เชียงราย : เจ็ด
ยอดการพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระครูโสภณปริยัติสุธี (ศรีบรรดร ธีรธมฺโม). ทฤษฎีรัฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พะเยา:
โรงพิมพ์เจริญอักษร, ๒๕๕๐.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดียเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : ราช
บัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

ชาติ เปรมฤดี. ชะตากรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร. กรุงเทพฯ มหานคร :
ชุดิมาการพิมพ์, ๒๕๑๗.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “หน่วยที่ ๙ การใช้ความรุนแรง” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา สันติศึกษา
หน่วยที่ ๘-๑๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,
๒๕๓๒.

_____. ทำลายทางเลือก : ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
โกลคิมทอง, ๒๕๓๓.

ไชยันต์ รัชชกุล. “หน่วยที่ ๒ ความขัดแย้งในบริบทของสันติศึกษา”. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา
สันติศึกษาหน่วยที่๑-๗. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
, ๒๕๓๒.

ไฉชากู อีเคตะ. สู่สันติ บทสนทนาระหว่าง โยฮัน กัลตุง และ ไฉชากู อีเคตะ. กรุงเทพฯ:บริษัท ส่อง
สยาม จำกัด, ๒๕๔๐.

- เดวิด แชนด์เลอร์. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. แปลโดยพรณงามเง้าธรรมสารและคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- นักร้อง นพรัตน์. **ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา**. แปลโดยทองดิธนรัชต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สำนักพิมพ์ศรีปัญญา จังหวัดจันทบุรี, ๒๕๕๐.
- ณอม อานามวัฒน์. **ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน**. กรุงเทพมหานคร : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ธีระ นุชเปี่ยม. **การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา**. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๒๗.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม**. พิมพ์เฉพาะบทครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑.
- พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). **ประวัติมหาตมะ คานธี**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา. ๒๕๓๖.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). **การกลับมาแห่งศีลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑.
- _____. **การกลับมาแห่งศีลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). **สิทธิมนุษยชน สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑.
- _____. **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย. ๒๕๔๘.
- _____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๕.
- _____. **มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๒.
- _____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๕.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๒.
- _____. **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๑.
- _____. **จริยธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- _____. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓.
- ปวย อังภากรณ์. ศาสตราจารย์. **สันติประชาธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๒๘.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

- _____ . ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑
กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.
- พิฑูร มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การ
ศาสนา, ๒๕๔๒.
- พุทธทาสภิกขุ. ความอยู่รอดของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.
- _____ . อตัมมยตา คืออะไร? และ อตัมมยตากับสันติภาพของโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.
- _____ . สันติภาพของโลก. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ. ๒๕๓๑.
- ฟื้น ดอกบัว. รศ.ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทบูรพาสาส์น, ๒๕๔๙.
- มนต์ ทองซึ้ง. ๔ ศาสนาสำคัญของโลกปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๒๖.
- พระมหาสุหิตย์ อาภากรโร. “แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนและเครือข่ายทางสังคม”. เอกสาร
ประกอบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๕๕).
- มณี พยอมยงค์. วัฒนธรรมพื้นบ้าน ; คติความเชื่อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- _____ . ความเชื่อของคนไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๖.
- พระยาอนุমানราชธนะ. รวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
๒๕๓๒.
- โยฮัน กัลตุง. พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง. สมชัย เย็นสบาย ผู้แปล. กรุงเทพมหานคร : ปา
จารยสาร, ๒๕๓๘.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ., ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมี
บุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.
- วงศ์ พัวพันธ์. เขมรในทัศนะเจ้าโรมดม สีหนุ. แปลโดยสว่าง พิมพ์ครั้งที่. กรุงเทพมหานคร : เรือน
แก้วการพิมพ์, ๒๕๒๑.
- วิจิตร ศรีสอาน. ศาสตราจารย์ ดร. “การจัดการศึกษาเพื่อสันติภาพ”. ในสันติศึกษากับการแก้ปัญหา
ความขัดแย้ง. วลัย อารุณี บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๙.
- วิทยากร เชียงกุล. The Soul of Mahatma Gandhi มหาตมะ คานธี. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๓). หน้า ๑๐๓.
- สมปราชญ์ อัมมะพันธ์. ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มฮักป่าศรี
ถ้อย จังหวัดพะเยา. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส ปรี๊นตั้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖.
- สายหยุด เกิดผล. พลเอก. “สันติภาพสร้างสรรค์ได้หรือต้องรอคอย”. ใน สันติศึกษากับการแก้ปัญหา
ความขัดแย้ง. วลัย อารุณี บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๙.

เสถียร กองธรรม. **มานุษยวิทยาเบื้องต้น**. ปัตตานี : สำนักเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๗.

เสถียร โกเศศ. **ประเพณีเบ็ดเตล็ด**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๘.

_____. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๒.

เสาวภา ไพทยวัฒน์. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๙.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม : ครอบคลุม : ศาสนา ประเพณี**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖.

ศิริพร จิตะฐาน. **เอกสารการสอนชุดวิชา ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย**. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.

หลวงวิจิตรวาทการ. **ของดีในอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔.

อมรา พงศาพิชญ์. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

(๒) รายงานการวิจัย/วิทยานิพนธ์

ขวัญชัย เชื้อเมืองพาน. “แนวทางเพื่อสร้างการอยู่ร่วมกันระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สามัญของวัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหารและชุมชนหมู่บ้าน”. **รายงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์**. (กองทุนสนับสนุนการวิจัยฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น), ๒๕๕๑.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาคุณูปการบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ธนาภรณ์ ไกล่ชิดและคณะ. “วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนกุฎีจีน (ซอยวัดช่างตากุ้ง) เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร”. **รายงานการวิจัย**. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๕๔.

สุริยันต์ สุวรรณราช. “ปัจจัยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธีของไทยพุทธ มุสลิม ในจังหวัดสตูล”. **รายงานการวิจัย**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

(๓) วารสารวิจัย

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “การวิจัยสันติภาพ : ข้อพิจารณาเชิงวิพากษ์”. ใน **วารสารวิจัย** ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (ก.ค.-ธ.ค, ๒๕๒๘) หน้า ๑๖๐-๑๖๑

(๔) ออนไลน์

มาร์ติน ลูเธอร์ คิงจูเนียร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki> (๑ พ.ย.๒๕๕๖).

Roger Bischoff. **Buddhism in Myanmar: A Short Story**. (Kandy: Silanka Buddhist Publication Society, ๑๙๙๕) p.๑๖-๑๙๒๖-๒๗. ๒๕๓๒. Available at <http://www.buddhanet.net/pdf_file/budhmyanmar.pdf> (๓๓ June ๒๐๑๐)

Wilhelm Geiger. **The Mahāvamsa or the Great of Chronicle of Ceylon**. (London: Oxford Press. 1912). p.82. Available at <http://www.archive.org/details/mahavamsagreatcho_o_geigrich> (13 June 2010)

(๕) สัมมนา

พระไพศาล วิสาโล พุทธศาสนาเพื่อสันติภาพ ปาฐกถาในการสัมมนาชาวพุทธนานาชาติหัวข้อ
“Searching for a Bridge of Peace” ณ เมืองเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น วันที่ ๓ สิงหาคม
๒๕๔๘.

(๖) สัมภาษณ์

เกริกชัย ผ่องผิว, นายอำเภออังกัณทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม
๒๕๖๒.

คมป์ สังข์วงษ์, นายอำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

โชคชัย สายแก้ว, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลเสาธงชัย อำเภออังกัณทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ,
สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ทองดี คูหา, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลดงรัก อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อ
วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม
๒๕๖๒.

ณัด สีดา, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลภูสิงห์ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่
๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระครูวิโรปัญญาธารณ์, เจ้าคณะอำเภอขุนหาญ, จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐
กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระครูศรีรัตนภิรักษ์, เจ้าคณะอำเภอภูสิงห์, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระราชกิตติรังษี, เจ้าคณะจังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พระศรีวรเมธี, เจ้าคณะอำเภออังกัณทรลักษณ์, จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม
๒๕๖๒.

พงษ์พิชัย ประเสริฐสุด, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลดงรัก อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ,
สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

เพิ่ม สิงห์กลาง, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลภูผามอก, อำเภออังกัณทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ,
สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

วีรพัฒน์ อินทนิล, ผู้ใหญ่บ้านสี หมู่ ๑ ตำบลสี อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่
๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

วีระยุทธ์ ดวงแก้ว, กำนันตำบลเสาธงชัย อำเภออังกัณทรลักษณ์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่
๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

สมพร เหล่าเจริญ, กำนันตำบลสี อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๒
กรกฎาคม ๒๕๖๒.

สมหมาย บุญทอง, ผู้ใหญ่บ้านสี หมู่ ๙ ตำบลโนนสูง, อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์
เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

สิบเอกธีรยุทธ์ มณีโชติ, ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลภูสิงห์ อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ,
สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

สุธีธร สีหะวงษ์, ผู้ใหญ่บ้านสี หมู่ ๕ ตำบลสี อำเภอนายูง จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

อรรถพล อรรถบุตร, นายอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดศรีสะเกษ, สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

๒) ภาษาอังกฤษ

(๑) Booked

BuddhisminMalaysia.Availableat<http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_in_Malaysia>(13 June 2010)

Coffey. R.E. C.Cook. & P. L. Hunsaker. **Management and Organizational Behavior**.Burr Ridge. (IL: Irwin. 1994). p. 122.

Gandhi. M.K. Non-Violence in Peace & War. Vol.1. Ahmedabad : NavajivanPublishing House. 1948.

Janis Brahms Spring. **How Can I Forgive You**. (New York : Harper Collins Pulishers.2005.

Johan Galtung. **Peace: Research. Education. Action: Essays in Peace Research**.1. (Copenhagen: Christian Ejlers. 1975.

_____. “Violence Peace and Peace Research”. in **Journal of PeaceResearch**. Vol.6 VI. 1968.

_____. “Violence Peace and Peace Research”. in **Journal of PeaceResearch**. Vol. 6. 1996.

James O’Connell. “Meanings. Strategies. and Structures : Another Look at Nonviolence.Force and Violence”. Unpublished Paper. School of Peace Studies. Bradford UniversityU.K.. 1987.

Khamsao Cuvilize. **A Study of the Present Laotian Buddhist Sangha’s Status and Roles inEducational Administration**. Thesis of M.A. of Buddhist Studies. (Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalay. 2007). p. 13.

Richard L. Lanigan. “A Good Rhetoric is Possible: Ricoeur’s Philosophy of Language As a Phenomenology of Discourse in the Human Science”. in **The Philosophy of Paul Ricoeur**.Ed.Lewis Edwin Hahn. Chicago. IL: Open Court. 1999. Pp.309.

Thich Nhat Hanh. “Love in Action”. **Engaged Buddhist Reader**. Edited by Arnold Kotler.(Berkeley: Parallax Press. 1996). and “Please Call Me by My True Names”. **The Path of Compassion:Writings on Socially Engaged Buddhism**. edited by Fred Eppsteiner. (Berkeley: Parallax Press. 1985).

Phra Brahmaguna Bhorm (P.A. Payutto). **Thai Buddhist in the Buddhist World**.(Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press. 2005). p.24-26. Charuwan Phongtian. **Buddhist Arts of Thailand**. Thesis of M.A. Magadha

- University. (India: Bodha-Gaya.1979-1981. **Thai - Cambodia culture relationship through Arts**. Dissertation of Ph.D. of Magadha University. (India: Bodha-Gaya.2000.
- Ian Harris. **Cambodian Buddhism: History and Practice**. (Chiang Mia: Silkworm Books. 2006.
- Manich Jumsal. **History of Thailand and Cambodia From the days of Angkor to the present**. (Bangkok: Chalermnit Press. 1987). p.84.
- See at T.W.Rhys Davids. **Buddhist India**. Motilal Banarsidass Publishers Private Limited. Delhi. **Ven.S. Dhammika the Edicts of King Asoka** (Kanaky. Sri Lanka: Buddhist Publication Society). 1994).. **King Asoka and Buddhism : History and Literary Studies**. Ed.Auradha Seneviratna. (Kanaky. Sri Lanka: Buddhist Publication Society). 1994.
- Sam Nhean. **The History of Buddhist in Cambodia**. (Phnom Penh: Buddhist Association. 1957.
- Keyes Charl F. **Communist Revolution and the Buddhist Past in Cambodia'** in Keyes. Charles F. Lural Kendall and Helen Hardare (eds) **Asian Vision of Authority: Religion and the Modern State of East and Southeast Asia**. Honolulu: University of Hawaii Press. 1994.
- Yang Sam. **Khmer Buddhism and Politics**. 1954-1984.
- Yim Sombo and Others. **The Threads of Continuity: Buddhism and Conflict in Cambodia**. 1953 to 1979 in Siksacakr. Penny Edwards. Michel Rethy Antelme. Editors. (Center for Khmer Studies: Ponleu Khmer Printing& Publishing House. 2007.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
บทความวิจัย

**ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชน
ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา**
**Toleration: Peace building process of community
leaders along the Thai-Cambodian border**

พระครูสิริคณาภิรักษ์
นายสราวุฒิ งาหอม
นายชุมพล ศรีราตรี
นายสมปอง ทิพย์สมบัติ

บทคัดย่อ

การวิจัย ขันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ เน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) ซึ่งสามารถสรุปผลของการวิจัยตามข้อค้นพบได้ดังต่อไปนี้

ผลการวิจัยพบว่า

หลักขันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีการดำเนินงานทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักขันติ ๔ ประการ คือ ๑) ความอดทน อดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำ ๒) อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย ๓) อดกลั้นต่อ ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียดสี และ ๔) อดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลส

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา พบว่า มี ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ประกอบด้วย (๑) กระบวนการทางกฎหมาย (๒) กระบวนการทางหลักธรรม (๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม และ (๔) กระบวนการทางประเพณี ๒) ด้านการเมือง ๓) ด้านเศรษฐกิจ และ ๔) ด้านการศึกษา

วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีกระบวนการสร้างสันติ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ได้แก่ (๑) การใช้กฎหมายปกครองเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย (๒) การใช้หลักธรรม เช่น หลักสาราณียธรรม และหลักขันติธรรม เพื่อให้เกิดความรักสามัคคี ความเข้มแข็ง ๓) วัฒนธรรม ส่งเสริมให้มีการแต่งกาย การเคารพผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดความงดงาม และความรักเมตตา และ ๔) ประเพณี เช่น ประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่ เพื่อให้เกิดความผูกพัน ความสุขสงบ ๒) ด้านการเมือง ส่งเสริมหลักประชาธิปไตย มีการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ๓) ด้าน

เศรษฐกิจ ส่งเสริมการค้าขาย และการสร้างอาชีพ และ ๔) ด้านการศึกษา ผู้นำมีความรู้ ความเข้าใจ สามารถให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในชุมชน และให้การพัฒนาชุมชนอยู่เสมอ

คำสำคัญ: ขันติธรรม; กระบวนการสร้างสันติ; ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

ABSTRACT

Research: Toleration: Peace building process of leaders along the Thai-Cambodian border. is Qualitative Research an in-depth interview with objectives which are 1) to study Toleration with the operations of community leaders along the Thai -Cambodian border. 2) to study the Process of Creating Peace of community leaders along the Thai-Cambodian border, and 3) to Analyze the peace-building process of community leaders along the Thai-Cambodian border. The researcher chose to use the qualitative method. Is focusing on documentary research and field research which Summarize the Research results according to the following findings

The research found that:

Toleration and the actions of community leaders along the Thai-Cambodian border found that leaders have social political economic and educational activities based on four principles: 1) to larence 2) endure the suffering that arises physically 3) tolerate the abusive words, sarcasm, and 4) the suppressing power of desire.

The peace-building process of community leaders along the Thai-Cambodian border four aspects: 1) social, consisting of (1) legal process (2) ethical process (3) cultural process and (4) traditional process 2) Politics 3) economic and 4) education

Analyzing the peace building process of community leaders along the Thai-Cambodian border, found that the leaders 4 aspects of the peace-building process: 1) the social aspects which were (1) the use of administrative law to achieve peace (2) the use of principles such as principles Substance And tolerance principles To achieve love, unity and strength. 3) Culture promotes the dress Respect for the elderly To achieve beauty And love and mercy; and 4) traditions such as the heat of the twelfth To create ties and peace. 2) Politics to promote democracy. Electoral rights were used. 3) Economic aspects to promote trade And 4) education. Leaders have knowledge and understanding and can provide useful advice in the community. And keep developing the community regularly

Keywords: Toleration; Peace building process; leaders along the Thai-Cambodian border

๑. บทนำ

กรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยและกัมพูชา ที่ผ่านมา มีความพยายามในการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก จนเกิดความขัดแย้งกันขึ้น และประเทศไทยที่เผชิญกับความวุ่นวายทางการเมืองภายหลังการรัฐประหารการปลุกเร้ากระแสชาตินิยมเพื่อต่อต้านกัมพูชา โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การเมือง ในช่วงต้นปี ๒๕๕๔ ความขัดแย้งระหว่างสองชาติ เพราะไทยและกัมพูชาต่างก็มองว่าการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลกคือชุมทรัพย์ด้านการท่องเที่ยวที่ไทยและกัมพูชาจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันสถานการณ์ชายแดนตึงเครียดมากขึ้นพร้อมกับจำนวนกำลังทหารที่เพิ่มขึ้น การสำรวจแนวชายแดนและการปักปันเขตแดนหยุดชะงักเนื่องจากเสี่ยงไปที่จะส่งชุดสำรวจร่วมลงไปในพื้นที่ ขณะเดียวกันความวุ่นวายทางการเมืองของไทยทำให้มีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่ระดับสูงบ่อยครั้งการเคลื่อนไหวของนักขัดขวาง ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความพยายามในการเจรจาและส่งผลร้ายต่อความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ สัญญาณเตือนถึงความรุนแรง ในปี ๒๕๕๔ คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติอาเซียนจัดการแก้ไขความขัดแย้ง อาเซียนสามารถฝ่าด่านสำคัญไปได้เมื่อทั้งสองประเทศยอมรับทีมผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเพื่อเป็นพยานถึงการหยุดยิงตามแนวชายแดนตอนแรกผู้นำฝ่ายพลเรือนของไทยยอมรับการส่งผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเข้าพื้นที่ต่อมาก็เปลี่ยนท่าที เนื่องจากฝ่ายทหารไม่เห็นด้วยโดยอ้างว่าคณะผู้สังเกตการณ์จะส่งผลกระทบต่ออำนาจอธิปไตยท่าทีของทหารในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการแย่งชิงอำนาจภายหลังการรัฐประหารยังคงไม่ยุติ ข้อพิพาทไทย-กัมพูชายังคงเป็นปัญหาท้าทาย ซึ่งถ้าหากต้องยุติความขัดแย้ง และสร้างสันติภาพอย่างถาวรให้เกิดขึ้น²³¹

หลายเหตุการณ์ที่เกิดความขัดแย้งครั้งที่ผ่านมาโดยเฉพาะช่วงวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ มีการยืนยันว่าทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๒ นาย ตั้งแต่เวลา ๒๐.๒๐ น. ทหารกัมพูชายิงปืน ค. ๖๐ เข้ามาบริเวณปราสาทตาควาย ๔ ลูกส่งผลให้ทหารไทยได้รับบาดเจ็บ ส่วนประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ เพื่อขอให้ศาลตีความคำพิพากษาคดีปราสาทพระวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่ศาลได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๕ และในวันเดียวกันประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศเพื่อขอให้ศาลระบุนาตราการคุ้มครองชั่วคราวเพื่อรักษาสถานะของกัมพูชาอย่างเร่งด่วน วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๑ คน โฆษกกองทัพไทยระบุว่าทหารไทยได้รับบาดเจ็บเพิ่มอีก ๑๑ นาย รวมมีทหารได้รับบาดเจ็บรวม ๕๘ นาย วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ การสู้รบดำเนินต่อไปเป็นวันที่เก้า ยังไม่มีรายงานผู้เสียชีวิตหรือทหารไทยบาดเจ็บ ๑๐ นาย วันเดียวกัน แม่ทัพภาคที่ ๒ พลโท ธวัชชัย สมุทรสาคร ได้อาศัยอำนาจพระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พ.ศ. ๒๕๔๗ ให้พื้นที่ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ภัยสงคราม

จังหวัดศรีสะเกษ มีแนวชายแดนติดกับประเทศกัมพูชา เริ่มจากช่องโพน อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี ถึง ช่องสะง่า อำเภอกุสิงห์ ระยะทาง ๑๒๗ กิโลเมตร โดยมี ๓ อำเภอที่มีอาณาเขตติดกับจังหวัดพระวิหาร และจังหวัดอุดรมีชัย ของประเทศกัมพูชา คือ อำเภอกันทรลักษ์ระยะทาง ๗๖ กิโลเมตร อำเภอนาเยีย ระยะทาง ๑๘ กิโลเมตร และอำเภอกุสิงห์ ระยะทาง ๓๓ กิโลเมตร

²³¹โครชกรูป นักการทูต, รายงานวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย, ฉบับที่ ๑๒๑ Thailand: The Calm before Another Storm?, เผยแพร่ ๑๑ เมษายน ๒๕๕๔.

อำเภอกันทรลักษ์เป็นอำเภอใหญ่ มีพื้นที่มากที่สุดของอำเภอในจังหวัดศรีสะเกษ มีอาณาเขตทิศเหนือติดกับอำเภอศรีรัตนะและอำเภอเบญจลักษ์ ทิศตะวันออกติดกับอำเภอทุ่งศรีอุดม อำเภอ น้ำขุ่น และอำเภอน้ำยืน (จังหวัดอุบลราชธานี) ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดพระวิหารและจังหวัดอุดรมีชัย ราชอาณาจักรกัมพูชา และทิศตะวันตกติดกับอำเภอขุนหาญ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒๐ ตำบล ๒๗๕ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลเสาธงชัย ตำบลภูผาหมอก และตำบลรุง

อำเภอขุนหาญ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ มีขนาดพื้นที่ใหญ่เป็นอันดับที่ ๔ รองจากอำเภอกันทรลักษ์ อำเภออุทุมพรพิสัย และอำเภอภูสิงห์ ตามลำดับ มีอาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลลำโรงพลัน ตำบลไพรบึง อำเภอไพรบึง และตำบลพิงพวย ตำบลศรีแก้ว อำเภอศรีรัตนะทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลภูเงิน ตำบลกระแซง ตำบลทุ่งใหญ่ ตำบลชำ ตำบลละลาย อำเภอกันทรลักษ์ ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภออันลวงเวง จังหวัดอุดรมีชัย และอำเภอจอมกระสานต์ จังหวัดพระวิหาร (ประเทศกัมพูชา) ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลดงรัก ตำบลโคกตาล อำเภอภูสิงห์ และตำบลปรือใหญ่ ตำบลศรีตระกูล อำเภออุทุมพรพิสัย แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๑๒ ตำบล ๑๔๕ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม และตำบลห้วยจันทร์

อำเภอภูสิงห์ เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ติดต่อกับประเทศกัมพูชา และมีจุดผ่านแดนถาวรช่องสง่า ซึ่งเป็นเส้นทางที่เดินทางไปยังนครวัด-นครธม โดยใช้ถนนสาย ๖๗ (ช่องสง่า-อัลลวงเวง-เสียมราฐ) ระยะทางเพียง ๑๓๕ กิโลเมตร มีอาณาเขตทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลโสน ตำบลห้วยไต้ ตำบลปรือใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัย ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลปรือใหญ่ อำเภออุทุมพรพิสัยและตำบลกันทรอม อำเภอขุนหาญ ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภออันลวงเวง จังหวัดอุดรมีชัย (ประเทศกัมพูชา) ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลจรัส ตำบลสะเดา ตำบลตาวัง อำเภอบัวเขต (จังหวัดสุรินทร์) แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๗ ตำบล ๘๗ หมู่บ้าน พื้นที่ตำบลที่ติดกับชายแดนกัมพูชา ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา และตำบลดงรัก

การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขปราศจากความขัดแย้ง ถือว่าเป็นการวางรากฐานในการอยู่ร่วมกันของมวลชน ถ้ามนุษย์ขาดความอดทนก็จะก่อปัญหาให้เกิดขึ้นอย่างมากมาย มีการขัดแย้งกระทบกระทั่งกันจนเกิดเป็นเรื่องใหญ่ เป็นปัญหาสังคม การกระทำโดยการใช้ความอดทนเป็นรากฐานในการสร้างแนวทาง การดำเนินชีวิตที่ดีงามให้ตนเอง ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ การพยายามฝึกขันติเป็นประจำให้เกิดขึ้นเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมพร้อมทั้งปรับตนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในประเทศ ความอดทนเป็นธรรมที่จะต้องนำมาใช้ในยุคปัจจุบันนี้ เพื่อขจัดปมปัญหาพฤติกรรมของมนุษย์เป็นการยกระดับจิตใจให้มีคุณธรรมโดยนำขันติไปปรับใช้กับความแตกแยกความมุ่งร้ายหมายอาฆาตของบุคคลและสังคม วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อมในการบริหารจัดการชีวิตของตนเองและสังคม เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุขเป็นเครื่องมือในการจัดการกับความขัดแย้งได้ด้วยความสะดวกและไม่ใช้ความรุนแรง รวมไปถึงการใช้ชีวิตด้วยสันติวิธี คือ การดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น²³² การแก้ปัญหาหลังจากที่ความ

²³² พระมหาพรหม ธรรมหาโส, “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี: กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘). หน้า ๔๒.

ขัดแย้งหรือข้อพิพาทเกิดขึ้นแล้ว มีความพยายามยุติความขัดแย้งโดยใช้สันติ²³³ เพื่อระงับยับยั้งไม่ให้ความขัดแย้งขยายไปสู่ความรุนแรงต่อไป โดยใช้การเจรจา การไกล่เกลี่ย การประนีประนอม ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ที่ผ่านมาผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างประเทศ มักจะมีการกระทบกระทั่งกัน จนนำไปสู่วิกฤติความขัดแย้งเกิดขึ้น แม้จะใช้ความอดทน แต่ก็ยังไม่ทราบได้ว่าผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีความอดทนมากน้อยเพียงใด เพราะยังไม่มีการศึกษาถึงขั้นตอนกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติภาพ คือ การสร้างความสงบสุขอย่างแท้จริงที่เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ของสังคม เริ่มตั้งแต่องค์ประกอบระดับพื้นฐานที่สุดคือมนุษย์แต่ละบุคคลซึ่งมีมนุษยธรรม มิตรภาพ ศีลธรรมและธรรมะ แล้วขยายไปจนถึงระดับโลกซึ่งเป็นสังคมขนาดใหญ่ที่สุด นอกจากนี้สันติภาพ เป็นภาวะที่ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นวิธีการปฏิบัติที่ไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งถือเป็นเจตจำนงทางสังคม เป็นสภาวะที่มีความสมานฉันท์ ปรารถนาภาพ และความสามัคคีกลมเกลียวในสังคมมนุษย์ระหว่างประเทศ ระหว่างเชื้อชาติ มีความอยู่ดีกินดีและมีเสรีภาพ สันติภาพระดับสูงสุด ในพุทธศาสนา เป็นสภาวะที่รู้แจ้งโลกและชีวิต เข้าใจสภาพความเป็นจริง ปราศจากภาวะของความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งภายในและภายนอก “เป็นอิสรภาพ คือ หลุดพ้นจากความบีบคั้น ทำให้เกิดความสงบสุข ศานติ อิสรภาพ ความสงบ ความสุขและสันติภาพจึงเป็นเรื่องเดียวกัน อีกทั้งยังมีความหมายไปไกลสุดถึงนิพพาน คือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระโดยสิ้นเชิง สันติภาพจึงเป็นมาตรฐานของความดีงาม²³⁴

ขันติ แปลว่า ความอดทน ความทนได้ มี ๓ ชั้น คือ ๑) ความทนลำบาก หมายถึง ความอดทนต่อความเจ็บไข้ เจ็บปวดทรมานร่างกาย ๒) ความอดทนต่อความตรากตรำ หมายถึง อดทนต่อความเบียดเบียนทางธรรมชาติ เช่นฝนตกบ้างแดดออกบ้าง ความร้อน ความหนาว หรือการเดินทางซึ่งไม่เอื้ออำนวยบ้าง และ ๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ หมายถึง อดทนต่อสิ่งยั่วยู่ที่จะทำให้เกิดอารมณ์เกิดความกำหนัด ไม่แสดงออกขัดเคือง ไม่แสดงความลุ่มหลงไม่แสดงความเมามัว เป็นคนหนักแน่นไม่อ่อนไหวต่ออารมณ์ที่มากกระทบแต่มั่นคงประดุจเสาหินมั่นคงผดักไม่โยก ไม่โคลน ซึ่งเรียกว่าอดทนชั้นสูงหรือทนต่อความกระทบกระทั่งเบียดเบียนเปรียบเปรย เสียดสีในทางที่เสียหาย เช่น ถ้อยคำด่าว่าก็สามารถอดทนเอาไว้ได้²³⁵ ขันติ มีคุณค่ามากมายสำหรับมนุษย์ทุกเพศทุกวัย ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อให้ประสบผลสำเร็จแห่งชีวิตในด้านต่าง ๆ เช่น การงาน เกียรติยศ ความมีชื่อเสียง ถ้ามนุษย์ไม่มีขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น ก็จะทำให้เกิดปัญหามากมาย เช่น ในเหตุการณ์ในปัจจุบันนี้ มีความแตกแยกทางการเมืองการแบ่งพรรคแบ่งพวก มีอาชญากรรม ฆาตกรรมมีปัญหาสังคมนานาประการทั้งนี้คนในสังคมขาดขันติ ไม่มีความอดทน อดกลั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจในเรื่องขันติ คือ ความอดทน เป็นสิ่งที่ควรมีควรฝึกกันให้มากที่ปลูกฝังกันให้เป็นนิสัย ก็จะทำให้

²³³มารค ตามไท, การจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธีในสันติวิธี: ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๗๘-๘๐.

²³⁴พระราชันนัทนี (ภิกขุ ปัญญานันทะ), คำสอนผู้บวชใหม่ อบรมพระนวกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗๙.

²³⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๙.

ให้สังคมชุมชนมีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกัน และกัน ความสงบร่มเย็นก็จะเกิดขึ้น ชันติ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นมงคลอันสูงสุด ทั้งนี้โดยมุ่ง ถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ต่อภาวะกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันพึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนเหาะไรลงไปของเสีย หรือของหอม ของสกปรก หรือของสะอาดก็ตาม ย่อมไม่หวั่นไหวต่อสิ่งเหล่านั้น ดังนั้น คุณค่าของชันติ ถ้าคนเราขาดชันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะชันติเป็นคุณธรรม ขับเคลื่อนเร้าให้เกิดความขยัน ความสำเร็จของงานทุกอย่างสูง โดยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ยกเว้นปัญญาแล้ว เราสรรเสริญว่าชันติเป็นคุณธรรมอย่างยิ่ง”²³⁶ จะเห็นได้ว่าความอดทน อดกลั้นอันเป็นตบะอย่างยิ่ง ความอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ต่อทุกขเวทนา ต่อความเจ็บใจ และอดทนต่อกิเลสที่มากระทบให้วางเฉยหรือมีอุเบกขาต้านปัญญาและจิตใจ แต่การใช้ชันตินั้นจะต้องมีสติปัญญาประกอบ ความอดทนที่ประกอบด้วยสติปัญญา เป็นความอดทนที่มีความถูกต้องในทางที่ควร “อดทนแล้วจะได้รับความสุข เพราะรู้คุณค่า และยินดีในความอดทน”²³⁷ แม้การบรรลุผลนิพพาน” ก็ต้องใช้หลักความอดทน เพราะมีความมุ่งหมายให้บุคคล มีความเข้มแข็งจากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการนำหลักชันติธรรมมาเป็นแนวทางการสร้างกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยมุ่งศึกษาในพื้นที่ ๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอขุนหาญ อำเภอภูสิงห์ ซึ่งเป็นพื้นที่ติดแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญคือผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน หรือผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งผลการศึกษาจะเกิดประโยชน์กับการสร้างสันติให้เกิดขึ้นตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓. ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษา “ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตที่จะศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหาการวิจัย

การศึกษา “ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา” ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาที่จะศึกษาไว้ ดังนี้

- (๑) ศึกษาหลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
- (๒) ศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

²³⁶ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๔๓.

²³⁷พุทธทาสภิกขุ, ทศพิราขธรรม, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓.

(๓) วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๓.๒ ขอบเขตด้านประชากร

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) สัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาครัฐ (Government Sector)

ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งฝ่ายบ้านเมือง และฝ่ายรัฐตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๘ คน

(๒) กลุ่มผู้ปฏิบัติทางศาสนา (Religious Sector)

ได้แก่ เจ้าคณะพระสังฆาธิการในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๓ รูป

(๓) กลุ่มผู้ปฏิบัติภาคชุมชน (Community Sector)

ได้แก่ ผู้นำชุมชนในพื้นที่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ๑๘ คน

(๔) กลุ่มชายแดนกัมพูชา

ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย ประชากร ประเทศกัมพูชา จำนวน ๕ คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีเลือกพื้นที่สนาม คือ แหล่งที่มีชุมชนพื้นที่ใกล้เคียงที่จะทำการศึกษาในท้องที่จังหวัดศรีสะเกษ จำนวน ๓ อำเภอๆ ละ ๒ ชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีชายแดนติดกันระหว่าง ๒ ประเทศที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด และเป็นแหล่งที่มีประชาชนผู้อยู่อาศัยที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูล โดยกำหนดพื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยดังนี้

๑) อำเภอกันทรลักษ์ ได้แก่ ตำบลภูผามอก ตำบลเสาธงชัย

๒) อำเภอขุนหาญ ได้แก่ ตำบลบักดอง ตำบลกันทรอม

๓) อำเภอภูสิงห์ ได้แก่ ตำบลไพรพัฒนา ตำบลดงรัก

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลาทำการวิจัย

ได้แก่ ระยะเวลาในการวิจัยครั้งนี้เริ่มตั้งแต่ เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นต้นไป

๔. วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview)

๑) ระเบียบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ซึ่งเป็นการวิจัยสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ส่วน คือ ๑) การวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งเอกสารที่ใช้ในการศึกษา แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก และ(๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ เอกสารงานนิพนธ์ของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ประวัติความเป็นมา เมื่อได้ข้อมูลทางด้านเอกสารครบถ้วน นำมาวิเคราะห์ข้อมูล ขั้นตอนการวิจัย : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๒) การสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อได้ข้อมูล ขั้นตอนการวิจัย : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กลุ่มเป้าหมาย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informants)

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) สัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประชากร และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน ๓๔ รูป/คน

๕. สรุปผล

๕.๑ หลักชั้นตีธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

หลักชั้นตีธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะใช้ความอดทนเป็นหลัก โดยเฉพาะในการดำเนินงานทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา อาจกล่าวได้ว่า หลักชั้นตีกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักชั้นตี ๔ ประการ

๑) ชั้นตี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำทางธรรมชาติซึ่งเกิดขึ้นทางกายภาพ อาทิ ความร้อน ความหนาว ความหิวกระหาย และความเหนื่อยล้า

๒) ชั้นตี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย อาทิ เมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่สบายกายเกิดความทุกข์ทรมานขึ้นมาก็รู้จักอดกลั้นเอาไว้ ไม่ก่อความทุกข์เพิ่มขึ้นอีก

๓) ชั้นตี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อความเจ็บอันเกิดขึ้นทางจิตภาพ เช่นวาทะเสียดแทง ถ้อยคำตำหนิหยาบคาย คำเสียดสี หรือคำกล่าวล่วงเกินให้เกิดความเสียหาย สร้างความขุ่นเคืองใจด้วยประการต่าง ๆ อันบุคคลไม่พึงปรารถนา

๔) ชั้นตี หมายถึง ความอดทน ความอดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลสซึ่งมี ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นคอยโน้มน้าวชักนำจิตใจให้ไหลไปตามกระแสแห่งอำนาจฝ่ายต่ำการอดกลั้นต่อกิเลสก็เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตที่ดีงาม

๕.๒ กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา ประกอบด้วย

๑) ด้านสังคม

(๑) กระบวนการทางกฎหมาย คือ ผู้นำต้องใช้หลักกฎหมายในการปกครองบ้านเมือง และชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการปกครองจะสร้างสันติ เพราะหลักกฎหมายหาก มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สังคมจะเกิดความสงบ หากไม่พากันปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความทุกข์ และความขัดแย้งกัน กฎหมายจำเป็นต้องบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะมี ความสงบ ปลอดภัยจากการกระทำความผิด กฎหมายถือเป็นหลักปกครองบ้านเมืองซึ่งผู้นำจะต้องนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อทำให้สังคมสงบสุข ดังนั้น สังคมจะเกิดความสงบเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง

(๒) กระบวนการทางหลักธรรม คือ ผู้นำจะต้องอาศัยหลักธรรมเข้ามาช่วยในการพัฒนาการปกครองบ้านเมืองแล้วการใช้หลักธรรมก็ถือว่าสำคัญ เช่น หลักสาราณียธรรม ๖ และหลักชั้นตี

(๓) **กระบวนการทางวัฒนธรรม** คือ การมีวัฒนธรรมที่ดีงามจะทำให้เกิดความสุข เพราะวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือทางสังคม ที่จะทำให้เกิดความสุข เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมการพูดจาไพเราะ วัฒนธรรมการยิ้มให้กันของคนในพื้นที่ เป็นวัฒนธรรม ที่สวยงาม เป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่างกันของคนในชุมชน

(๔) **กระบวนการทางประเพณี** คือการสร้างวิถีทางจะทำให้เกิดความรัก เอื้อเฟื้อต่อการ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณี บุญตักบาตร ประเพณีตามฮีต ๑๒ ล้วนแล้วเป็นเครื่องผูกมัดความรักความสามัคคีต่อกันของคนในชุมชน

๒) ด้านการเมือง เป็นเรื่องของอำนาจ และผลประโยชน์ ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะต้องให้ความสำคัญตามหลักประชาธิปไตย โดยให้สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทุกคนย่อมมีสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ตามระบอบประชาธิปไตย แต่ต้องไม่กระทำความผิด หรือไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น จึงจะทำให้เกิดความสุขได้

๓) ด้านเศรษฐกิจ มีความสำคัญต่อการสร้างรายได้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานท้องถิ่น ได้มีกระบวนการส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างโมตรียิต ทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันในทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่น เมื่อทำมาค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น

๔) ด้านการศึกษา เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะผู้นำที่มีการศึกษาสูง จะสามารถนำพาให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง การศึกษาเป็นเรื่องของปัญญา ซึ่งผู้นำจะต้องเป็นผู้มีปัญญา สามารถนำพาให้ผู้ตามไว้วางใจ และต้องใช้ปัญญาไปในทางที่ถูกต้อง และปัญญาต้องคู่กับคุณธรรม หากมีแต่ปัญญา หากขาดคุณธรรมก็ไม่ดี ดังนั้นผู้นำต้องมีปัญญา และคุณธรรม จึงจะทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบได้

๕.๑.๓ วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๑) ด้านสังคม

สังคมชุมชน เป็นสังคมที่อยู่กันอย่างสงบ เป็นสังคมที่เรียบง่าย เมื่อเกิดการเปลี่ยนของโลกยุคใหม่ทำให้สังคมตามแนวชายแดนเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ก็ยึดตามหลักการปกครองของประเทศ ซึ่งในสังคมพื้นที่ชายแดนจะมีการกระบวนการสร้างสันติ ดังนี้

(๑) **กระบวนการทางกฎหมาย** พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาเป็นคนในพื้นที่ โดยมากจะอาศัยหลักกฎหมายในการปกครอง เพราะจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการสร้างสันติถือว่าเป็นหลักสากลที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตาม อย่างเคร่งครัด เพราะเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความสงบ หากไม่ปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความขัดแย้ง เพราะกฎหมายจะบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะเกิดความสงบ และจะทำให้ชุมชนมีความสงบ

(๒) **กระบวนการทางหลักธรรม** พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ส่วนมากจะใช้หลักธรรมในการแก้ปัญหาตามแนวชายแดนไทย –กัมพูชา เพราะจะทำให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ โดยเฉพาะหลักสาราณียธรรม ๖ และหลักขันติธรรม ๔ ประการ

(๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีการส่งเสริมวัฒนธรรมของคนในพื้นที่ชายแดน โดยเน้นการแต่งกาย การเรียบริ้วเหมาะสม วัฒนธรรมการยิ้มให้แกกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่งกันของคนในพื้นที่ ชายแดนไทย – กัมพูชา

(๔) กระบวนการทางประเพณี พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะส่งเสริมให้มีประเพณีเช่นประเพณีตักบาตร ประเพณีลอยกระทง ประเพณีตามฮีตสิบสอง ซึ่งประเพณีเหล่านี้อาจเป็นสิ่งผูกความรักความสามัคคี ทำให้เกิดความสุข ความรัก เอื้อเฟื้อต่อการ

๒) ด้านการเมือง พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ให้การส่งเสริมใช้หลัก ประชาธิปไตย สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียม การแสดงออกทางความคิด การไปใช้ สิทธิเลือกตั้งตามรัฐธรรมนูญ

๓) ด้านเศรษฐกิจ พบว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยเฉพาะหน่วยงาน ท้องถิ่น ให้การส่งเสริมการค้าขาย ระหว่งชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างโมตรจิต ทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่น เมื่อทำมา ค้าขายระหว่งกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่งชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ

๔) ด้านการศึกษา พบว่า ผู้นำมีการศึกษาสูง ย่อมสามารถให้คำแนะนำของคนในชุมชน ได้ และนำความรู้ ที่ได้จากการศึกษา ไปพัฒนาชุมชนให้เกิดความสงบ

๖. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา การอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพบนวิถีพุทธของประชาชนพื้นที่พิพาท ชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้เป็นอเนกประการ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยกลับ พบว่ายังมีปมปัญหาอีกหลายอย่างที่จะได้รับการค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ก็ เช่นเดียวกันกับการหา ความเข้าใจเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติภาพบนวิถีพุทธของประชาชน พื้นที่พิพาทชายแดนไทย-กัมพูชา ดังนั้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา ผู้วิจัยจึงขอข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและสาหรับการหา วิจัยครั้งต่อไปดังนี้

๖.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. รัฐบาลควรส่งเสริมหลักขันติธรรมให้กับผู้นำในทุกระดับ
๒. รัฐบาลควรส่งเสริมประเพณีที่สำคัญเพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนว ชายแดนไทย-กัมพูชา
๓. รัฐบาลควรส่งเสริมเศรษฐกิจที่สำคัญเพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนว ชายแดนไทย-กัมพูชา
๔. รัฐบาลควรส่งเสริมการศึกษาแก่ผู้นำที่เพื่อเป็นกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตาม แนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๖.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารังต่อไป

๑. ควรศึกษาแนวทางการส่งเสริมหลักขันติในการสร้างสันติของประชาชนตามแนว ชายแดนไทย-กัมพูชา

๒. การศึกษาแนวทางการส่งเสริมหลักสารานุกรม ๖ ที่มีต่อกระบวนการสร้างสันติของผู้ชุมนุมตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

๗. กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะความอนุเคราะห์จากทางสถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และคณาจารย์ ที่ปรึกษา ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทุกท่าน ที่ให้คำแนะนำ ขออนุมัติ ขอบพระคุณ อาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาให้ความรู้ คำแนะนำ คำปรึกษา และตรวจแก้ไขอันเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้ ขออนุมัติ ขอบคุณ ผู้เชี่ยวชาญที่ให้ความอนุเคราะห์ตรวจสอบเครื่องมือเพื่อการวิจัย ทำให้งานวิจัยเล่มนี้สำเร็จสมบูรณ์ ขออนุมัติ ขอบคุณ ประชากร หรือกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Selection) ประชากร และกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวน ๓๔ รูป/คน ทุกท่านที่กรุณาให้ความช่วยเหลือในด้านการให้ข้อมูลและการเก็บข้อมูลในการวิจัย ทำให้งานการวิจัยเล่มนี้สำเร็จได้อย่างสมบูรณ์ ขออนุมัติ ขอบคุณ คณาจารย์ทุกท่าน ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ ที่ได้ให้ความร่วมมืออำนวยความสะดวกเป็นอย่างดี ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องที่ไม่ได้กล่าวนามมา ณ โอกาสนี้ ได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ให้กำลังใจและคอยช่วยเหลือสนับสนุนคุณค่า และประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศเพื่อบูชาพระคุณแต่บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ที่ให้การอบรมสั่งสอนให้มีสติปัญญา และคุณธรรมเครื่องชี้นำความสำเร็จในชีวิต

๘. เอกสารอ้างอิง

โครชิสกรูป นักการทูต, รายงานของโครชิสกรูปเกี่ยวกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองในประเทศไทยได้ในรายงานเอเชียฉบับที่ ๑๒๑ *Thailand: The Calm before Another Storm?* (ประเทศไทย: ความสงบก่อนพายุอีกลูกจะมาเยือน?), เผยแพร่ ๑๑ เมษายน ๒๕๕๔; รายงานเอเชียฉบับที่ ๑๙๒ *Bridging Thailand's Deep Divide* (ประสานรอยแยกในประเทศไทย), เผยแพร่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, “แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนและเครือข่ายทางสังคม”, เอกสารประกอบการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุต.โต), *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๕๕.

ภาคผนวก ข
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์ มุ่งเน้นพัฒนา ดังนี้

๑) ด้านสังคม

(๑) กระบวนการทางกฎหมาย คือ ผู้นำต้องใช้หลักกฎหมายในการปกครองบ้านเมือง และชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดความสงบ การใช้หลักกฎหมายในการปกครองจะสร้างสันติ เพราะหลักกฎหมายหาก มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สังคมจะเกิดความสงบ หากไม่พากันปฏิบัติตามกฎหมายก็จะทำให้เกิดความทุกข์ และความขัดแย้งกัน กฎหมายจำเป็นต้องบังคับใช้ในผู้กระทำความผิด ส่วนผู้ไม่กระทำความผิดก็จะมี ความสงบ ปลอดภัยจากการกระทำความผิด กฎหมายถือเป็นหลักปกครองบ้านเมืองซึ่งผู้นำจะต้องนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อทำให้สังคมสงบสุข ดังนั้น สังคมจะเกิดความสงบเมื่อทุกคนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง

(๒) กระบวนการทางหลักธรรม ผู้นำจะต้องอาศัยหลักธรรมเข้ามาช่วยในการพัฒนาการปกครองบ้านเมืองแล้วการใช้หลักธรรมก็ถือว่าสำคัญ เช่น หลักสาราณียธรรม ๖ และหลักขันติ

(๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม ผู้นำส่งเสริมวัฒนธรรมที่ดีงามจะทำให้เกิดความสงบสุข เพราะวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือทางสังคม ที่จะทำให้เกิดความสงบสุข เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายวัฒนธรรมการพูดจาไพเราะ วัฒนธรรมการยืมให้กันของคนในพื้นที่ เป็นวัฒนธรรม ที่สวยงาม เป็นเครื่องผูกมัด ความรัก ความสามัคคี ระหว่างกันของคนในชุมชน

(๔) กระบวนการทางประเพณี ผู้นำร่วมสร้างวิถีทางจะทำให้เกิดความรัก เอื้อเฟื้อต่อ การ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณี บุญตักบาตร ประเพณีตามฮีต ๑๒ ล้วนแล้วเป็นเครื่องผูกมัดความรักความสามัคคีต่อกันของคนในชุมชน

๒) ด้านการเมือง เป็นเรื่องของอำนาจ และผลประโยชน์ ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จะต้องให้ความสำคัญตามหลักประชาธิปไตย โดยให้สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทุกคนย่อมมีสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ตามระบอบประชาธิปไตย แต่ต้องไม่กระทำความผิด หรือไปละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น จึงจะทำให้เกิดความสงบสุขได้

๓) ด้านเศรษฐกิจ มีหน่วยงานท้องถิ่น ให้การส่งเสริมการทำมาค้าขาย ระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา เพื่อเป็นการสร้างมิตรจิต ทางการค้าที่ดีต่อกัน และเป็นการช่วยเหลือกัน ในทางเศรษฐกิจ ซึ่งคนในพื้นที่กับคนชาติอื่น เมื่อทำมาค้าขายระหว่างกันจะมีความรัก เอื้อเฟื้อต่อกันเสมอ และทำให้การค้าระหว่างชายแดนไทย – กัมพูชา มีความสงบ ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น

๔) ด้านการศึกษา ผู้นำแนะนำให้มีความรู้ความเข้าใจต่อการสร้างกระบวนการสันติในชุมชน

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและ
ผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

วัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้		กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา		ผลที่ได้รับของโครงการ
ที่	กิจกรรม	ระยะ	กิจกรรม	
๑	การสำรวจพื้นที่รวบรวมข้อมูล	๒ วัน	รวบรวมข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา	ได้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
๒	การลงพื้นที่สำรวจกิจกรรม	๑ เดือน ต่อครั้ง	สำรวจผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา	ได้ข้อมูลจากการสำรวจผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
๓	การสัมภาษณ์	๓ เดือน ต่อครั้ง	สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จำนวน ๓๔ รูป/คน	ได้ข้อมูลสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา จำนวน ๓๔ รูป/คน

ภาคผนวก ง
ตารางแบบสอบถามเพื่อการวิจัย

การวิจัย “ชั้นธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา”

คำอธิบาย

๑) แบบสัมภาษณ์ชุดนี้เป็นแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or guided interviews) ใช้คำถาม ดำเนินการสัมภาษณ์ในทุกประเด็น และขั้นตอน ใช้การบันทึกเสียง (Tape Record) และกล้องบันทึกภาพ ในการสัมภาษณ์ ประเด็นคำถามใดไม่ได้ข้อมูลชัดเจน ขอความกรุณาท่านได้ข้อมูลเพิ่มเติม

๒) แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้เฉพาะประชากร กลุ่มเป้าหมาย จำนวน ๓๔ คน ได้แก่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นผู้รู้ในเขตพื้นที่พิพาทชายแดนไทย

๓) แบบสัมภาษณ์เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพสัมภาษณ์ เกี่ยวกับชั้นธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ถามเฉพาะข้อความถามที่ตั้งไว้ และในประเด็นอื่น ๆ ที่ไม่ได้กำหนด

๔) การตอบแบบสัมภาษณ์ ขอความกรุณาท่านได้โปรดตอบให้ครบทุกข้อ เพื่อจะได้ข้อมูลที่ต้องครบถ้วน
ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี จึงขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

พระครูสิริคณาภิรักษ์

อาจารย์ประจำ สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประเด็นสัมภาษณ์

เรื่อง ชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
 แนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured or guided interviews) นำ
 ผลที่ได้จากการวิเคราะห์ในการวิจัยเชิงปริมาณ และการอภิปรายผล กำหนดประเด็นเป็นคำถาม คำ
 สำคัญ (Key words) เกี่ยวกับชันติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดน
 ไทย-กัมพูชา มีประเด็นการสัมภาษณ์ แบ่งประเด็นคำถามออกเป็น ๒ ตอน คือ ข้อมูลทั่วไป และ
 ประเด็นสัมภาษณ์ ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ- สกุล ผู้สัมภาษณ์ .....

วัน เดือน ปี ที่สัมภาษณ์ .....

สถานที่สัมภาษณ์ .....

ตอนที่ ๒ ประเด็นสัมภาษณ์

๑) หลักชันติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

ท่านคิดว่า ผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา มีการหลักชันติธรรมกับการดำเนินงาน
 อย่างไร?

ความคิดเห็น.....

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

๒) กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

ท่านคิดว่า กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นอย่างไร?

๑) ด้านสังคม

ความคิดเห็น.....

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

๒) ด้านการเมือง

ความคิดเห็น.....

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

๓) ด้านเศรษฐกิจ

ความคิดเห็น.....

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

๔) ด้านการศึกษา

ความคิดเห็น.....

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม.....

ขออนุโมทนาขอบคุณที่กรุณาสัมภาษณ์

ภาคผนวก จ
ภาพกิจกรรมการสัมมนา

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) กิจกรรมการประเพณีสงฆ์น้ำพระ

๒) โครงการกิจกรรมประเพณีวันมาฆบูชา

๓) กิจกรรมการเสวนาวิชาการทางรัฐศาสตร์

๔) กิจกรรมโครงการส่งเสริมวัฒนธรรมทางสังคม

๕) กิจกรรมสร้างสัมพันธ์ไมตรีด้านคุณธรรม

๖) กิจกรรมส่งเสริมขันติธรรมในผู้บริหาร

ภาพกิจกรรมดำเนินการวิจัย

สัมภาษณ์ นายธงชัย เจริญพานิชย์กุล, รองผู้ว่าราชการจังหวัดศรีสะเกษ,
(๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

สัมภาษณ์ นายโชคชัย สายแก้ว
นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ
(๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

สัมภาษณ์ พระครูวีรปัญญาภรณ์ เจ้าคณะอำเภอขุนหาญ
(๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

สัมภาษณ์ นายสมหมาย บุญทอง
ผู้ใหญ่บ้านสี หมู่ ๙ ตำบลโนนสูง, อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ
(๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

สัมภาษณ์ นายประวิช รัตวาลย์
ปลัดอำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ
(๑๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

ผนวก ฉ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย

๑. ผลผลิต (Output) จากงานวิจัย

ประเภทผลงานที่ได้รับ

- ☐ ต้นแบบผลิตภัณฑ์
- ☐ ต้นแบบเทคโนโลยี
- ☐ กระบวนการใหม่
- ☐ องค์ความรู้
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์
- ☐ การใช้ประโยชน์เชิงสาธารณะ
- ☐ การพัฒนากำลังคน
- ☐ ทริพส์ทางปัญญา
- ☒ บทความทางวิชาการ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับนานาชาติ
- ☐ การประชุม/สัมมนาระดับชาติ

ระดับของผลงานที่ได้รับ

- ☐ ระดับอุตสาหกรรม
- ☐ ระดับกึ่งอุตสาหกรรม
- ☒ ระดับภาคสนาม
- ☐ ระดับห้องปฏิบัติการ

รายละเอียดผลงาน: นำบทความวิจัยตีพิมพ์ในการประชุมวิชาการฐาน 2 จำนวนผลงาน ๑ หน่วยนับ ๑

๒. ผลลัพธ์ (Outcome) ที่ได้ตลอดระยะเวลาโครงการ

ชื่อผลลัพธ์: ขันติธรรมกับกระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

- ☐ เชิงปริมาณ
- ☒ เชิงคุณภาพ
- ☐ เชิงเวลา
- ☐ เชิงต้นทุน

รายละเอียด: องค์ความรู้เกี่ยวกับขันติธรรม เป็นกระบวนการสร้างสันติ ในผู้นำที่อยู่ในพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา ซึ่งได้รับองค์ความรู้ แนวทางการพัฒนาสติ ปัญญา สามารถแก้ปัญหาในทุกๆ ระดับเริ่มที่ต้นเหตุ คือ การพัฒนาตนเอง กลางเหตุ คือ พัฒนาคนอื่นด้วย และปลายเหตุ เป็นการแก้ปัญหาในทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา ทำให้เกิดความสงบสุขอย่างยั่งยืน

๓. ผลกระทบจากการดำเนินโครงการ

- ☐ ผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศ
- ☐ ผลกระทบต่อภาคการผลิตและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง

- ☐ ผลกระทบต่อขีดความสามารถทาง วทน.
- ☐ ผลกระทบต่อการจ้างงาน
- ☐ ผลกระทบต่อสังคม
- ☐ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- ☒ ผลกระทบต่อบุคคล

รายละเอียด

ผู้นำยังขาดความเข้าใจในกระบวนการของขั้นตอนการก่อสร้างสันติ ในพื้นที่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

แบบสรุปโครงการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

สัญญาเลขที่ ว ๐๔๑/๒๕๖๒

ชื่อโครงการ ชั้นดีธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
 หัวหน้าโครงการ พระครูสิริศรัณภิกษุ

อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ

โทรศัพท์ ๐๖๑๘๕๑๓๐๙ โทรสาร. ๐๒๖๗๕๐๑๓๑ Email : mcu_sisaket@hotmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

กรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยและกัมพูชา ที่ผ่านมา มีความพยายามในการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก จนเกิดความขัดแย้งกันขึ้น และประเทศไทยที่เผชิญกับความวุ่นวายทางการเมืองภายหลังการรัฐประหารการปลุกเร้ากระแสชาตินิยมเพื่อต่อต้านกัมพูชา โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การเมือง ในช่วงต้นปี ๒๕๕๔ ความขัดแย้งระหว่างสองชาติ เพราะไทยและกัมพูชาต่างก็มองว่าการขึ้นทะเบียนปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลกคืออุกฉกรรจ์ด้านการท่องเที่ยวที่ไทยและกัมพูชาจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันสถานการณ์ชายแดนตึงเครียดมากขึ้นพร้อมกับจำนวนกำลังทหารที่เพิ่มขึ้น การสำรวจแนวชายแดนและการปักปันเขตแดนหยุดชะงักเนื่องจากเสี่ยงเกินไปที่จะส่งชุดสำรวจร่วมลงไปในพื้นที่ ขณะเดียวกันความวุ่นวายทางการเมืองของไทยทำให้มีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเจ้าหน้าที่ระดับสูงบ่อยครั้งการเคลื่อนไหวของนักชกชวาล ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความพยายามในการเจรจาและส่งผลร้ายต่อความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศ สัญญาณเตือนถึงความรุนแรง ในปี ๒๕๕๔ คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติอาเซียนจัดการแก้ไขความขัดแย้ง อาเซียนสามารถผ่าด้านสำคัญไปได้เมื่อทั้งสองประเทศยอมรับทีมผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเพื่อเป็นพยานถึงการหยุดยิงตามแนวชายแดนตอนแรกผู้นำฝ่ายพลเรือนของไทยยอมรับการส่งผู้สังเกตการณ์อินโดนีเซียเข้าพื้นที่ต่อมาก็เปลี่ยนท่าที เนื่องจากฝ่ายทหารไม่เห็นด้วยโดยอ้างว่าคณะผู้สังเกตการณ์จะส่งผลกระทบต่ออำนาจอธิปไตยทำที่ของทหารในครั้งนี้นี้แสดงให้เห็นว่าการแย่งชิงอำนาจภายหลังการรัฐประหารยังคงไม่ยุติ ข้อพิพาทไทย-กัมพูชายังคงเป็นปัญหาท้าทาย ซึ่งถ้าหากต้องยุติความขัดแย้ง และสร้างสันติภาพอย่างถาวรให้เกิดขึ้น

หลายเหตุการณ์ที่เกิดความขัดแย้งครั้งที่ผ่านมาโดยเฉพาะช่วงวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ มีการยืนยันว่าทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๒ นาย ตั้งแต่วันที่ ๒๐.๒๐ น.ทหารกัมพูชายิงปืน ค. ๖๐ เข้ามาบริเวณปราสาทตาควาย ๔ ลูกส่งผลให้ทหารไทยได้รับบาดเจ็บ ส่วนประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ เพื่อขอให้ศาลตีความคำพิพากษาคดีปราสาทพระวิหาร พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่ศาลได้ตัดสินเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๐๕ และในวันเดียวกันประเทศกัมพูชาได้ยื่นคำร้องต่อศาลยุติธรรมระหว่างประเทศเพื่อขอให้ศาลระบุนาตรการคุ้มครองชั่วคราวเพื่อรักษาสถานะของกัมพูชาอย่างเร่งด่วน วันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ ทหารไทยเสียชีวิตเพิ่มอีก ๑ คน โฆษกกองทัพไทยระบุว่าทหารไทยได้รับบาดเจ็บเพิ่มอีก ๑๑ นาย รวมมีทหารได้รับบาดเจ็บรวม ๕๘ นาย วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๔ การสู้รบดำเนินต่อไปเป็นวันที่เก้า ยังไม่มีรายงานผู้เสียชีวิตหรือทหารไทยบาดเจ็บ ๑๐ นาย วันเดียวกัน แม่ทัพภาคที่ ๒ พลโท ธวัชชัย สมุทรสาคร ได้อาศัยอำนาจ

พระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พ.ศ. ๒๕๔๗ ให้พื้นที่ตำบลเสาธงชัย อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ภัยสงคราม
วัตถุประสงค์ของการวิจัย   ๑) เพื่อศึกษาหลักขั้นตติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา   ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา   ๓) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา
ผลการวิจัยพบว่า การวิจัย ขั้นตติธรรม : กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักขั้นตติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา ๒) เพื่อศึกษากระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ คือ เน้นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงภาคสนาม (Field Research) ซึ่งสามารถสรุปผลของการวิจัยตามข้อค้นพบได้ดังต่อไปนี้   ผลการวิจัยพบว่า   หลักขั้นตติธรรมกับการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีการดำเนินงานทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักขั้นตติ ๔ ประการ คือ ๑) ความอดทน อดกลั้นต่อความลำบาก ตรากตรำ ๒) อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นทางกาย ๓) อดกลั้นต่อ ถ้อยคำด่าว่าหยาบคาย คำเสียสี และ ๔) อดกลั้นต่อพลังอำนาจบีบคั้นของกิเลส   กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย – กัมพูชา พบว่า มี ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ประกอบด้วย (๑) กระบวนการทางกฎหมาย (๒) กระบวนการทางหลักธรรม (๓) กระบวนการทางวัฒนธรรม และ (๔) กระบวนการทางประเพณี ๒) ด้านการเมือง ๓) ด้านเศรษฐกิจ และ ๔) ด้านการศึกษา   วิเคราะห์กระบวนการสร้างสันติของผู้นำชุมชนตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา พบว่า ผู้นำมีกระบวนการสร้างสันติ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านสังคม ได้แก่ (๑) การใช้กฎหมายปกครองเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย (๒) การใช้หลักธรรม เช่น หลักสาราณียธรรม และหลักขั้นตติธรรม เพื่อให้เกิดความรักสามัคคี ความเข้มแข็ง ๓) วัฒนธรรม ส่งเสริมให้มีการแต่งกาย การเคารพผู้สูงอายุ เพื่อให้เกิดความงดงาม และความรักเมตตา และ ๔) ประเพณี เช่น ประเพณีฮีตสิบสองครองสิบสี่ เพื่อให้เกิดความผูกพัน ความสุขสงบ ๒) ด้านการเมือง ส่งเสริมหลักประชาธิปไตย มีการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ๓) ด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมการค้าขาย และการสร้างอาชีพ และ ๔) ด้านการศึกษา ผู้นำมีความรู้ ความเข้าใจ สามารถให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ในชุมชน และให้การพัฒนาชุมชนอยู่เสมอ
การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์   ๑) ผู้นำพื้นที่ชายแดนไทย – กัมพูชา   ๒) คณะรัฐบาลไทย – กัมพูชา   ๓) ท้องถิ่น ไทย – กัมพูชา

๔) ท้องที่ ไทย – กัมพูชา

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต <http://www.http://ssk.mcu.ac.th/>

ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนินการ

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : พระครูสิริคณาภิรักษ์
 ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) : PhrakruSirikanapiruk
 วัน เดือน ปี เกิด : -
 ที่เกิด : อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ
 ที่อยู่ : ๖๖ หมู่ ๒ วัดบ้านง้อ ตำบลน้ำคำเขต ๒ อำเภอเมือง
 จังหวัดศรีสะเกษ

ตำแหน่ง และประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๙ : เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดศรีสะเกษ
 พ.ศ. ๒๕๕๑ : เจ้าคณะอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ
 พ.ศ. ๒๕๕๓ : อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๔ : นักธรรมชั้นเอก วัดเจียงอีศรีมงคลวราราม อำเภอเมือง
 จังหวัดศรีสะเกษ
 พ.ศ. ๒๕๔๐ : ประโยค ๑-๒ วัดอมรท่ายิการาม เขตบางกอกน้อย
 จังหวัด กรุงเทพมหานคร
 พ.ศ. ๒๕๔๖ : เปรียญธรรม ๓ ประโยค วัดเพ็ญนาม อำเภอเมือง จังหวัด
 ศรีสะเกษ
 พ.ศ. ๒๕๕๐ : พธ.บ. (พุทธศาสตรบัณฑิต) สาขาวิชาสังคม มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอเรียนวัดสระกำแพง
 ใหญ่
 พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศน.ม. (ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต) สาขาวิชารัฐศาสตร์การ
 ปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต
 ร้อยเอ็ด

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : นายสรายุฒิ งามหอม
 ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.Sarawut Ngahom
 วัน เดือน ปี เกิด : -
 ที่เกิด : ๖ หมู่ ๔ บ้านหนองแคนน้อย ตำบลเมืองจันทร์ อำเภอเมืองจันทร์ จังหวัดศรีสะเกษ
 ที่อยู่ : ๖ หมู่ ๔ บ้านหนองแคนน้อย ตำบลเมืองจันทร์ อำเภอเมืองจันทร์ จังหวัดศรีสะเกษ

ตำแหน่ง และประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๘ : พระสอนศีลธรรมโรงเรียน
 พ.ศ. ๒๕๕๖ : อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๕๓ : อาจารย์ประจำ วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๐ : พธ.บ. (พุทธศาสตรบัณฑิต) สาขาวิชาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดสระกำแพงใหญ่
 พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศน.ม. (ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต) สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

บทความวิจัย

:

บทความวิชาการ

:

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : นายสมปอง ทิพย์สมบัติ
 ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.Sompong Thipsombut
 วัน เดือน ปี เกิด : -
 ที่เกิด : ๗๑ หมู่ ๘ ตำบลรุ่งระวี อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ
 ที่อยู่ :
 ตำแหน่ง และประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. ๒๕๓๕ : นักรักรมเอก
 พ.ศ. ๒๕๔๕ : อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 พ.ศ. ๒๕๕๑ : เลขานุการประจำวิชารัฐ วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๔ : พธ.บ. (พุทธศาสตรบัณฑิต) สาขาวิชาสังคม มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดสระกำแพง
 ใหญ่
 พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศน.ม. (ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต) สาขาวิชารัฐศาสตร์
 มหาวิทยาลัยรามคำแหง

บทความวิจัย

บทความวิชาการ

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) : นายชุมพล ศรีราตรี
 ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) : Mr.Shumpon Sriratree
 วัน เดือน ปี เกิด : -
 ที่เกิด : ๑๙๒ หมู่ ๒๐ บ้านฮ่องคำ ตำบลเมืองจันทร์ อำเภอเมือง
 จังหวัดศรีสะเกษ
 ที่อยู่ : ๓๙ หมู่ ๑ บ้านบก ตำบลเมืองจันทร์ อำเภอเมืองจันทร์
 จังหวัดศรีสะเกษ

ตำแหน่ง และประสบการณ์ทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๘ : พระสอนศีลธรรมโรงเรียน
 พ.ศ. ๒๕๕๙ : อาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหา
 จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๕๐ : พธ.บ. (พุทธศาสตรบัณฑิต) สาขาวิชาสังคม มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดสระกำแพง
 ใหญ่
 พ.ศ. ๒๕๕๒ : ศน.ม. (ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต) สาขาวิชารัฐศาสตร์การ
 ปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต
 ร้อยเอ็ด